T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

TÜRK HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİNDE İNSAN EVRİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YASİN UYSAL

İSTANBUL 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

TÜRK HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİNDE İNSAN EVRİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YASİN UYSAL

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. MEHDİ GENCELİ

İSTANBUL 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÖN SÖZ III
ÖZET V
ABSTRACT VI
KISALTMALAR VII
GİRİŞ 1
1. BİYOLOJİK EVRİM 12
1.1. Biyolojik Evrim Düşüncesinin Gelişim Süreci 12
1.1.1. Evrim Düşüncesi Hakkında Bilinen İlk Görüşler: Antik Yunan'da Evrim 14
1.1.2. Müslüman Filozoflar ve Bilim İnsanları Arasında Biyolojik Evrim Düşüncesi 17
1.1.3. Charles Darwin Öncesi Avrupa'da Biyolojik Evrim Düşüncesi 20
1.1.4. Charles Darwin'in Biyolojik Evrim Teorisi 23
1.2. İnsanın Biyolojik Evrimi 27
2. TÜRK HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİNDE İNSAN EVRİMİ 35
2.1. Halk Edebiyatı / Halkbilimi ve Gerçeklik 35
2.2. Halk Edebiyatı Ürünlerinde İnsanın Evrimine Dair 47
2.2.1. Türk Halk Edebiyatı Ürünlerinde İnsanın Biyolojik Evrimine Dair Benzerliklerin Var Olabileceğini Destekleyen Nedenler 60
2.2.1.1. Proto-İnsanlarda ve İlkel Toplumlarda Gelişen Bilinç, Zihin ve Belek 61
2.2.1.2. İlkel ve Gelişmiş Homo Sapiens Toplumlarının Gözlemleri 71
2.2.1.3. Felsefede ve Filozoflar Arasında Biyolojik Evrim Görüşü 71
2.2.1.4. Din ve İnançlardaki Evrim Benzeri Anlatım ve İnanışlar 75
2.2.1.5. Kitlelerin Bilgeliği 78
2.3. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Türk Halk Edebiyatı Ürünlerinde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar 80

2.3.1. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Türk Halk Anlatılarında İnsana Dair Evrimsel Unsurlar 81

2.3.1.1. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Mitlerde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar 82

2.3.1.2. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Destanlarda İnsana Dair Evrimsel Unsurlar 103

2.3.1.3. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Efsanelerde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar 119

3.3.1.4. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Masallarda İnsana Dair Evrimsel Unsurlar 126

2.3.2. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Türk Halk Şiirlerinde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar 131

2.3.2.1. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Dinî İçerikli Halk Şiirlerinde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar 131

2.3.2.1.1. Devriyye Türündeki Şiirlerde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar 132

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 142

KAYNAKÇA 154

ÖN SÖZ

Halk edebiyatı ürünleri insan (homo sapiens) tarihinin ve kültürünün en önemli parçalarındandır. Felsefî düşünüşler, inanışlar, tarihsel olaylar, basit veya karmaşık bilimsel görüşler, kişisel düşünceler, tıbbî bilgiler vb. pek çok unsur halk edebiyatı ürünlerinin içerisinde bulunabilir. Bu unsurları inceleyen çağdaş disiplinler de ilgili konularda halk edebiyatı ürünlerinden yararlanabilmektedir. Görüldüğü üzere pek çok farklı konu halk edebiyatının dâhiline girebilir. Söz konusu bu geniş kapsamlı kültür ürünlerinde insana ait her şeyi görebilmek mümkündür.

Halk edebiyatı ürünlerinde var olan insan türünün çeşitli aşamalardan geçerek değiştiği ve dönüştüğü de görülebilmektedir. Bu değişim ve dönüşümler halk yaratmalarına özel bir evrimle gerçekleşmektedir. Söz konusu bu evrim modern evrim teorisinin bir yansıması veya kanıtı değildir. Böyle bir şeyi söylemek çok zordur. Ancak halk edebiyatı ürünlerinde görülen insan evrimi ile modern evrim teorisi arasında benzerlikler de bulunmaktadır. Bu tez çalışması da Türk halk edebiyatı ürünlerindeki insan türünün evrimsel sürecine ve halk yaratmalarına özel bu evrimin modern evrim teorisiyle benzerlikler yönünden kıyaslanmasına dayanmaktadır.

İnsanın biyolojik evrimi günümüz itibari ile biyoloji, fizik, arkeoloji, paleontoloji, antropoloji, psikoloji, sosyoloji, kültür ve sanat gibi pek çok alan tarafından çalışılmakta olup bu alanların tümüyle ilişkilidir. Modern bilimsel çalışmalara dayanmasa da halk edebiyatı ürünlerinde de canlıların, özellikle de insan türünün evrimsel özellikle taşıyarak var olduğu görülmektedir. İnsanın halk edebiyatı ürünlerindeki bu evrimsel özellikler taşıyan var oluşu temel olarak değişime ve dönüşüme dayalıdır.

Genel olarak bakıldığında, insan kültüründe önemli bir yeri olan halk edebiyatı ürünlerinde biyolojik evrime benzer motifler, söylemler ve unsurların tespiti mümkündür. Yapılan bu çalışma da "Türk halk edebiyatı ürünlerinde insanın biyolojik evrimi" konusu bağlamında ortaya konmuştur. Bu araştırma konusundan hareketle çalışmada Türk halk edebiyatı ürünlerinde var olan insan evriminin tespiti ve halk yaratmalarına özel bu evrimin modern evrim teorisi ile benzerlik açısından karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda da ilk olarak evrim kavramı üzerinde durulmuştur. Ardından da halk edebiyatı ürünlerinde insanın biyolojik evrimine benzer izlerin yer alabileceği tezi çeşitli bilgi, görüş ve gerekçelerle açıklanmıştır. Yapılan inceleme ve tespitlerden hareketle Türk halk

edebiyatı ürünlerinde insanın biyolojik evrimine benzer pek çok motif, söylem, inanç ve unsurun olduğu ortaya çıkmıştır.

Ortaya konan bu çalışmanın Türk halk edebiyatı ve halkbilimi alanına özgün bir bakış açısı kazandırması ümit edilmektedir.

Tez yazım sürecinde bana yol gösteren ve pek çok desteği bulunan yüksek lisans tez danışmanım Doç. Dr. Mehdi Genceli'ye ve yaşamım boyunca maddi manevi desteklerini gördüğüm annem Şehri Uysal'a, babam İbrahim Uysal'a ve de kardeşim Tahsin Uysal'a teşekkür ederim.

Mayıs 2022

Yasin Uysal

ÖZET

Biyolojik evrim insana dair her şeyle ilgilidir. Çünkü insan türünün ortaya çıkması, çoğalması ve dünya üzerinde baskın tür olmasının nedeni "biyolojik evrim"dir. Evrimin izleri fizyolojik olarak görülebildiği gibi biyoloji biliminde, arkeolojik kazılarda ve paleontoloji çalışmalarında da açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Psikoloji ve sosyoloji de biyolojik evrim gerçeği ile yakın bir ilişki içerisindedir. Bunların yanı sıra son dönemlerde yapılan pek çok araştırma ve inceleme, kültürün ve sanatın da biyolojik evrimle ilgili olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan bu çalışmanın araştırma konusu ise Türk halk edebiyatı ürünlerinde yer alan insan türünün evrimsel sürecinin tespitine ve halk yaratmalarına özgü bu evrimin modern evrim ile benzerlik yönünden karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu iki araştırma konusu bağlamında ilk biyolojik evrim konusu ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümü içerisinde biyolojik evrim düşüncesinin tarihsel bir şekilde gelişimi üzerinde durulup Charles Darwin'in evrim teorisi hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından da insanın biyolojik evrimi hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Ortaya konan bu çalışmanın esas konusu ikinci bölüm içerisinde yer almaktadır. Söz konusu bu bölüm içerisinde ilk olarak halk edebiyatı / halkbilimi ve gerçeklik ilişkisine değinilmiştir. Bu konunun ardından da halk edebiyatı ürünlerinde biyolojik evrime dair benzer unsurların bulunabileceğine dair açıklamalar yapılmıştır. Türk halk edebiyatı ürünlerinde evrim benzeri unsurlara dair yapılan incelemeler ve tespitlerden önce toplumların halk edebiyatı ürünlerinde evrim benzeri unsurların bulunabileceği destekleyen beş neden / gerekçe çalışma içerisinde eklenmiştir. Verilen bilgiler, ortaya atılan görüşler ve savunulan gerekçelerin sonrasında ise Türk halk edebiyatı ürünlerinde insanın biyolojik evrimine benzer unsurlar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu ürünler genel olarak mit, destan, efsane ve masal türündeki anlatılardır. Ayrıca devriyye türündeki halk şiirlerinde de bu unsurlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk halk edebiyatı, halk edebiyatı ürünleri, insan evrimi, biyolojik evrim, benzerlik.

ABSTRACT

Biological evolution is related to everything human. Because “biological evolution” is the reason why the human species appeared, multiplied and became the dominant species on earth. Traces of evolution can be seen physiologically, as well as clearly in biological sciences, archaeological excavations and paleontological studies. Psychology and sociology also have a close relationship with the fact of biological evolution. In addition to these, many recent studies and analysis have revealed that culture and art are also related to biological evolution. The research subject of this study is based on determining the evolutionary process of the human species included in the products of Turkish folk literature and comparing this evolution specific to folk creations in terms of similarity with modern evolution. In this context, first of all, the subject of biological evolution is discussed. This part of the work focuses on the historical development of the idea of biological evolution and provides information about the evolutionary theory of Charles Darwin. Afterwards, explanations were made about the biological evolution of human beings.

The main subject of this study is in the second part. In this section, first of all, the relationship between folk literature/folklore and reality is mentioned. After this subject, explanations were made that similar elements of biological evolution can be found in folk literature products. Before the researches and determinations on evolution-like elements in Turkish folk literature products, five reasons / justifications supporting the existence of evolution-like elements in societies' folk literature products were added. After the information provided, the opinions put forward and the justifications defended, elements similar to the biological evolution of humans have been identified in Turkish folk literature products. These identified products are generally myth, epic, legend and fairy tale type of narratives. In addition, these elements have also been identified in folk poems of the devriyye genre.

Keywords: Turkish folk literature, folk literature products, human evolution, biological evolution, similarity.

KISALTMALAR

akt.: Aktaran

A.g.e.: Adı Geçen Eser

bkz.: Bakınız

bs.: Basım

C.: Cilt

çev.: Çeviri

ed.: Editör

hzl.: Hazırlayan

M.Ö.: Milattan Önce

M.S.: Milattan Sonra

S.: Sayı

s.: Sayfa

TDK.: Türk Dil Kurumu

vb.: Ve Benzeri

vd.: Ve Diğerleri

vs.: Vesaire

"Bilimde bir tahminde bulunmak bilim dışı değildir. Ancak bilimin dışında olan herkes bunun bilim dışı olduğuna inanır."

Richard Feynman

GİRİŞ

Düşünen, anlamlandıran, konuşan ve iletişim hâlinde olan insan türü söz konusu bu özelliklerden ve eylemlerden hareketle ilk önce dili, daha sonra ise edebiyat kültürünü, geleneğini ve sanatını ortaya koymuştur. Edebiyatın birey ve toplum içerisinde çok işlevli bir hâle gelmesiyle de halk edebiyatı kavramı oluşmuştur.

Türk halk edebiyatı ve halkbilimi alanında önemli çalışmalara imza atan Saim Sakaoğlu, halk edebiyatını "halkın edebî zevkini karşılamak üzere sözlü olarak ortaya konan, kendine has bir dile ve üslûba sahip edebiyat kolu" olarak tanımlamaktadır.[1] Bu tanım büyük oranda doğrudur. Ancak halk edebiyatı, sözlü bir şekilde icra edilen ürünleri olduğu kadar yazılı edebiyat ürünlerini de kapsamaktadır. Çünkü bir halk edebiyatı ürünü sözlü olarak doğup sonradan yazıya aktarılabileceği gibi ilk olarak yazılı kültür ürünü şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Bu açıdan Sakaoğlu'nun ele aldığımız bu tanımına yazılı ürünleri de eklemek gerekir. Sakaoğlu'nun yanı sıra Şükrü Elçin, halk edebiyatını "anonim ve kolektif karakter taşıyan ürünler olan efsane, menkıbe, destan, masal, hikâye, atasözleri, fıkra, türkü, bilmece, mani, ninni, ağıt, köy-orta oyunu olarak tabir edilen temsiller; meddah, karagöz ve ortaoyunu hatta kuklanın da içinde yer aldığı geniş bir yelpazenin adı" şeklinde tanımlamıştır.[2] Şükrü Elçin, yapmış olduğu bu açıklama ile halk edebiyatını terim ve kavram olmaktan daha ziyade kapsam ve tür açısından değerlendirmiştir.

Tarihi süreç içerisinde yaşamış veya günümüzde varlığını koruyan bütün halkların / toplumların tamamında, gelişmiş ya da gelişmemiş bir seviyede, bir halk edebiyatı mevcuttur. Bireyi ve toplumu çok yakından ilgilendiren ve hem bireyi hem de toplumu pek çok açıdan ele alıp yansıtması nedeniyle halk edebiyatı, öncelikle edebiyat ve halkbilim başta olmak üzere kültür bilimi, antropoloji, sosyoloji ve diğer beşerî bilimler gibi pek çok alan ve disiplin içerisinde araştırılan ve incelenen bir kavram, sanat ve gelenek olmuştur.

İnsan türü, ortaya çıkışından günümüze kadar geçen yüz binlerce yıl boyunca biyolojik, bilişsel ve kültürel olarak pek çok değişim ve gelişim yaşamıştır. İlkel insan türü, daha doğrusu homo sapiens ve devamında homo sapiens sapiens zamanla temel yaşam ihtiyaçlarını daha kolay bir şekilde sağlayıp diğer insanlarla daha organize hâle

[1] Saim Sakaoğlu, "Halk Edebiyatı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, s. 345.
[2] Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş,* Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 4.

gelmeye başlamıştır. Bu etkilerin sonucu olarak ve hem düşünce sisteminin hem de zekanın gelişmesi ile birlikte, çoğu canlıda var olan ses çıkarma veya ötüş eylemi konuşmaya ve bir süreç içerisinde de dile dönüşmüştür. Dil ile birlikte konuşmaya dayalı iletişim gelişir. Konuşmaya dayalı iletişim bireysel, toplumsal ve inançsal pek çok nedenden dolayı ahenkli, ezgili ve akılda kalıcı konuşma parçalarını ortaya çıkarmıştır. Bu ahenkli, ezgili ve akılda kalıcı konuşma parçaları zamanla edebiyatı meydana getirmiştir.

Halk edebiyatı genel bağlamda bir edebiyattır. Edebiyat temel olarak düşünmeye ve düşünüleni sıradan konuşma kalıplarından farklı olarak aktarmaya dayanır. Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük'ünde "olay, düşünce, duygu ve imajların dil aracılığı ile biçimlendirilmesi sanatı, yazın, literatür"[3] şeklinde ele alınan edebiyat kavramı en genel kapsamda sanatsal bir olguyu esas alan, gerçekliği ya da gerçeküstünü konu edinen sözlü veya yazılı kültür[4] ürünlerinin bütünü olarak da değerlendirilebilir.

Edebiyat ve edebî ürün, insan türünün duygularının, düşüncelerinin ve benimsemiş olduğu anlam yapılarının estetiksel boyutta sözle veya yazıyla aktarılmasıdır. Basit sözcüklere, cümlelere ve yapılara dayanan sözlü kültür ürünleri, tarihi süreç içerisinde hem sanatsal hem de edebî olarak gelişmiştir. İlkel teknolojinin ortaya çıkmasıyla da sözlü kültür ürünlerinin bir kısmı yazılı kültür ortamına aktarılmıştır.

Ele alınan bu açıklamalarla birlikte, halk edebiyatını en geniş kapsamda "en az bir tane ortak değeri paylaşan ve en az iki kişiden oluşan bir insan topluluğunun"[5] sanatsal, geleneksel ve anlamsal değer taşıyan sözlü veya yazılı kültür ürünlerinin bütünü olarak da tanımlayabiliriz. Gördüğü, duyduğu ve hissettiği her şeyi "anlamlaştıran" modern insan zamanla bu anlamları "sanatsal" bir mahiyette ortaya koyar. Çünkü sanatsal anlam veya duyuş, bir başka insana daha çok etki eder. Bu sanatsal etki de zaman içerisinde "gelenek" hâline gelir. Söze ve yazıya dayalı olan bu kültür oluşumu da halk edebiyatı olarak adlandırılır. Bu bütün, günümüz itibari ile halk edebiyatı disiplini ve halkbilimi içerisinde araştırılıp incelenmektedir.

Her edebî ürünün mutlak bir şekilde bir yaratıcısı, icracısı veya yazılı ortama aktarıcısı bulunur. Ancak bazı özel sebeplerden dolayı veya uzun bir tarihi süreç

[3] *Türkçe Sözlük 1*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 670.
[4] Sözlü ve yazılı kültür hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi,* çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, 5. bs., İstanbul 2014.
[5] Alan Dundes, "Halk Kimdir?", çev. Metin Ekici, *Millî Folklor*, C. 5, S. 37 (Bahar 1998), s. 143.

sonucunda edebî ürünün yaratıcısı, icrası veya yazıya aktarıcısı unutulur. İşte bu tür ürünler zamanla halk içerisinde benimsenir ve anonimleşerek halkın malı hâline gelir. Söz konusu bu ürünler halk edebiyatının temel bileşenlerini oluşturur. Ancak gününüz itibari ile bir edebî ürünün anonim olması bu ürünün halk edebiyatı içerisinde dahil edilmesi için yeterli değildir.

Halk edebiyatı içerisine dâhil edilen sözlü veya yazılı ortam ürünleri ait olduğu ulusun tarihsel, kültürel ve geleneksel yansımalarını bünyesinde barındırır. Bu edebî ürünler halkın veya ulusun prototip, temel veya değişen karakteristik özelliklerini içermekle birlikte ait olduğu bu halkın veya ulusun düşünce, yaşam ve inanç sistemlerini de aktarır. Bu açıdan halk edebiyatı ve bu edebiyat içerisine dahil edilen ürünler millilik / ulusallık özelliği taşımaktadır.

Düşünce, anlam, iletişim, konuşma ve dil ile başlayan sürecin ardından toplumsal etkileşimin ve gelişimin bir sonucu olarak ortaya konan halk edebiyatı, insan topluluklarının dünya üzerinde yayılmasıyla başlamıştır. Doğaya karşı kendi doğasını, yani "kültürü" yaratan insan toplulukları fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik nedenlerden ötürü pek çok sözlü edebî ürün ortaya koymuştur. Bu sözlü edebiyat ürünlerinin bazıları uzun zamanlar boyunca, çeşitlenerek veya çeşitlenmeyerek icra edilmiştir. Bazı sözlü ürünler ise yazı ortamına aktarılmıştır. Birey ve daha çok toplum merkezli bu edebiyat ürünleri, halk edebiyatının çalışma alanına girmektedir.

Halk edebiyatı, uygulamada / pratikte insan toplumlarının sözlü kültür ürünleri ortaya çıkarmaları ile başlamıştır. Tarihi süreç boyunca pek çok insan veya topluluk halk edebiyatı ürünü ortaya koyduğu gibi halk edebiyatı ürünlerini de derlemiş veya yazıya aktarmıştır. Ancak halk edebiyatı disiplini bilimsel olarak 19. yüzyılda başlar. Bu tarihi ve bilimsel başlangıç halkbilimi disiplinini ve çalışmalarını ortaya çıkarmıştır. Günümüz itibari ile halk edebiyatı, halkbiliminin bir alt dalı olarak görülse de halkbilimi, halk edebiyatı çalışmaları ve adı ile başlamıştır ve bazı dönemlerde halkbilimi sadece halk edebiyatı ve dil çalışmaları olarak görülmüştür. Gelişmiş bir uygarlığa ulaşan çoğu millette halk edebiyatı ürünlerinin toplanıp çalışılması nedeni ile ve bazı ekonomik, siyasi ve toplumsal sebeplerden ötürü halk edebiyatı ve halkbilimi çalışmaları toplumun bütün unsurlarına yayılır. Bunun sonucunda halk edebiyatı, halkbiliminin bir alt dalı hâline gelir.

Pratikte insan toplumunun gelişmesi ve dünyaya yayılması ile başlayan halk edebiyatı ve folklor ürünleri insan doğasıyla, yani kültürle eş zamanlı bir şekilde gelişmiş olup aynı veya benzer pek çok özelliğe sahiptir.

İnsan, gelişmiş bir bilinç seviyesine ve konuşma yetisine kavuştuktan sonra sürekli bir şekilde sözlü ürün ortaya çıkarmıştır. Sanatsal ve ahenkli bir yapıya ulaşan sözlü ürünler edebiyat ürünlerini oluşturur. Binlerce yıl boyunca sözlü edebiyat ürünleri birey ve toplum içerisinde yaşar. Yazının gelişmesiyle birlikte bu ürünlerin bazıları zaman içerisinde yazılı ortama aktarılmıştır. Edebiyat, siyaset, ekonomi veya din gibi nedenlerden dolayı bazı dönemlerde sözlü ve yazılı kültür ürünleri bazı kişiler tarafından bilim amacı güdülmeden derlenmiştir.

Türk halk edebiyatı, Türk ulusunun hem tarihsel hem de çağdaş olarak içerisinde barındırmış olduğu sözlü veya yazılı kültür ürünlerinin kapsamıdır. Türk ulusunun halk edebiyatı hem tarihsel hem de çağdaş olarak çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olup çok farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir.

Jean-Paul Roux, Türklerin insanlık serüvenindeki rolünün temel nitelikte olduğunu söyler ve bu serüveni Türklere büyük bir yer vermeden anlatmanın hemen hemen imkânsız olduğunu belirtir.[6] Roux'un tarih disiplininden hareketle ortaya attığı bu düşüncesi halk edebiyatı alanı için de geçerlidir. Çünkü Türk halk edebiyatı hem ulusal hem de uluslararası bir mahiyet taşır. Bundan dolayı Türk halk edebiyatı ürünlerinin incelenmesi hem ulusal hem de uluslararası bazda önemlidir.

Çok uzun bir geçmişe, gelişmiş bir sosyal yapıya ve dile[7] sahip olan Türk ulusunun varlığını sürdürdüğü tarihi dönemler içerisinde de gelişmiş ve sanatsal bir edebiyat gelenekleri olduğu açıktır. Ancak elde edilen veriler Türk dilini ve edebiyatını en erken 8. yüzyıla dayandırmaktadır.[8]

Tarihsel ve yazılı dönemi 8. yüzyılda başlayan Türk edebiyatı günümüz itibari ile akademik ve bilimsel olarak halk edebiyatı, eski Türk edebiyatı, yeni Türk edebiyatı ve

---

[6] Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl,* çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 18.

[7] Gelişmiş bir dile sahip olan Türklerin yazıyı da erken tarihlerde kullandığı düşünülmektedir. Bu konuda Jean-Paul Roux yazının Türkler tarafından oldukça erken bir tarihte kullanıldığını belirtmektedir, bkz. Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl,* çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 135.

[8] İleriki zamanlarda Sibirya, Orta Asya, Anadolu ve Avrupa coğrafyalarında arkeoloji ve dil bilim çalışmalarının yapılması hâlinde bu tarih daha erken dönemlere çekilecektir. Bu çalışmalarda sadece bilimsel etik kurallarına uyulduğu takdirde Türk dili ve edebiyatı alanında önemli gelişmeler yaşanabilir.

Türk dili alanları ile çalışılmakta ve Türk edebiyatı "İslamiyet Öncesi", "İslami Dönem" ve "Yeni Türk Edebiyatı" şeklinde dönemsel olarak sınıflandırılmaktadır. Türk halk edebiyatı bu üç dönemsel tasnif içerisinde de aktif bir şekilde yer alır. Çünkü halk edebiyatı canlı olan ve değişen bir sisteme, halka dayanmaktadır.

Türk halk edebiyatı, Türk ulusunun sözlü ve yazılı kültür ürünlerini kapsamaktadır. Mit, destan, sav, sagu, mani, ninni, efsane, masal, tekerleme gibi türler sözlü kültür ürünü kapsamında halk edebiyatı içerisinde yer alır. Sözlü kültür ürünleri halk edebiyatı içerisinde geniş bir alan kapsamaktadır. Sözlü kültür ürünleri kadar yazılı kültür ürünleri de halk edebiyatı içerisinde çok önemlidir.

Halk edebiyatı modern insan toplumlarına ait kültürel, sosyolojik, sanatsal, dinî, tarihî vb. pek çok unsuru bünyesinde barındırır. İnsana ve topluma ait her şeyi halk edebiyatı ürünlerinde görmek mümkündür. Bireyin ve toplumun yaşamış olduğu olaylar, inandığı dinler, algıladığı gerçeklikler, benimsediği estetik biçimleri, dili vb. özellikler, tespit edilsin veya edilmesin halk edebiyatı ürünlerine yansır.

İnsan türü (homo sapiens) tarihi süreç boyunca biyolojik, bilişsel ve kültürel pek çok değişime uğramıştır. Bu değişimler dünya yaşamının gerekliliklerine uygun olarak ortaya çıkmıştır. Her şeyde olduğu gibi insana ait unsurlar ve gerçek yaşam da edebiyat ürünlerine yansır. İnsan türünün yaşamış olduğu biyolojik, bilişsel ve kültürel değişimler de toplumların edebiyatlarında farklı anlayışlarda ve biçimlendirmelerle görülebilmektedir. Türk halk edebiyatı ürünlerinde de insanın evrimini ve değişimini konu alan veya bu özelliğe değinen pek çok anlatı bulunmaktadır. Bu anlatılarda görülen çeşitli evrimsel unsurlar ve değişimler modern evrim teorisi ile ilişkili değildir ancak çeşitli noktalardan benzerlikler içermektedirler. Bu tür ürünlerde halk anlatılarına özel bir evrimsel bir tutumun olduğu görülebilir. Yapılan bu çalışma da temel olarak halk anlatılarının kendilerine has evrimsel tutumların ve Türk halk edebiyatı ürünlerinde insanın biyolojik evrimine benzer unsurların tespitine dayanmaktadır.

Modern evrim teorisinin kurucusu Charles Darwin olmuştur. C. Darwin'in Türlerin Kökeni[9] ve İnsanın Türeyişi[10] adlı kitapları ile canlı ve insan evrimi bilimsel temellere oturup nedenleri ve gerekçeleri mantıksal bir şekilde açıklanmıştır. C. Darwin'den önce de insanın pek çok aşamadan geçip çeşitli şartlar altında insanlaştığını

[9] Charles Darwin, *Türlerin Kökeni,* çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 9. bs., Ankara 2017.
[10] Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 10. bs., Ankara 2016.

söyleyen pek çok kişi olup bu düşünceyi benimseyip yansıtan inançlar ve anlatılar da mevcuttur. Ancak söz konusu bu inanç ve anlatılarda insanın kökeni hayvansal bir ataya bağlansa da bu unsurlarda biyolojik evrimin var olduğu kesin bir şekilde tespit edilememektedir. Bu tür inanç ve anlatılarda halk yaratmalarına has bir insan evrimi mevcuttur. Halk yaratmalarındaki insan evrimi her ne kadar modern evrim teorisine benzer bazı özellikler barındırsa da çağdaş dönemlerde gerçekleşen bilimsel bir bilginin halk yaratmalarında aranması yararlı sonuçlar doğurmamaktadır. Fakat halk yaratmalarının kendilerine has insan evrimi ile modern evrim teorisini benzerlikler bakımdan karşılaştırabiliriz. Söz konusu bu karşılaştırmada pek çok benzer çıksa dahi halk edebiyatı ürünlerinde modern evrim teorisi vardır denemez. Bu çalışmada halk edebiyatı ürünlerindeki insan evrimi modern evrim teorisine benzerlikler yönünden kıyaslanarak ele alınacaktır.

Günümüze kadar evrim ve değişim konusu edebiyat disiplininde sadece evrimsel halkbilimi kuramı, kültürel evrim ve psikolojik evrim teorileri ile ilişkilendirilmiştir. Bu teoriler daha çok kültür öğelerinin değişimi ve edebi ürün ortaya koyan insan psikolojisi ile ilgilidir. Bu tezde ise Türk halk edebiyatı ürünlerinde insan üzerinden biyolojik evrimin veya evrim ve değişim kavramlarının izi sürülecektir.

Halk edebiyatı ürünleri ile insan yaşamı arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Kendi varlıklarını sorgulayan bireyler ve toplumlar yaşama ve ortaya çıkmaya dair pek çok düşünce ve inanç ortaya atmışlardır. Değişime ve dönüşüme dayalı olan canlı yaşamı da bu düşünce ve inançlardan biridir.

Halk edebiyatı ürünlerinde görülen değişime ve dönüşüme dayalı ortaya çıkmalar, türemeler veya yaratılış evrim teorisiyle bazı açılardan ortaklıklar içermektedir. Halk edebiyatı ürünlerinde de insan türü bazı değişimler ve dönüşümlerle ortaya çıkıp var olmuştur. Her ne kadar benzerlikler bulunsa da halk edebiyatı ürünlerinde biyolojik evrimin yer aldığı kesin bir dil ile söylenemez. Ancak halk edebiyatı ürünlerinde insanın evriminin nasıl gerçekleştiği incelenebilir. Bu doğrultuda bu tez çalışmasında temel olarak biyolojik evrim teorisi baz alınarak Türk halk edebiyatı ürünlerinde insanın evrimine dair olaylar, inançlar ve anlatımların tespiti amaçlanmaktadır. Tez içerisinde incelenecek olan halk edebiyatı ürünleri genel bir biçimde insanın ortaya çıkmasını ve türemesini konu edinen ürünler olacaktır.

Tezin amacı Türk halk edebiyatı ürünlerinde bilimsel bir gerçek olan biyolojik evrimin izlerini tespit etmek değildir. Çünkü, her ne kadar pek çok açıdan ele alınabilseler de biyolojik evrim gibi bir bilimsel gerçeği halk edebiyatı ürünlerinde aramak eksik ve yüzeysel sonuçlar doğuracaktır. Ancak türemeye, değişime ve türemeye dayalı halk edebiyatı ürünleri biyolojik evrim ile karşılaştırılabilir. Bu çalışma da böyle bir kıyaslama yapılıp ve benzerlikler tespit edilecektir. Bu açıdan bu çalışmanın tezi halk edebiyatı ürünlerinde modern biyolojik evrim teorisinin izlerine değil halk edebiyatı ürünlerindeki insan evrimine ve bu özel evrimin modern evrim teorisiyle benzerlikler yönünden karşılaştırmasına dayanmaktadır.

İnsan türünün kökeni tarih boyunca pek çok toplum, kişi ve düşünce sistemi tarafından merak edilen bir konu olmuştur. Bu merak doğrultusunda insanın kökenini açıklamak için ortaya pek çok teori, inanç ve düşünce çıkmıştır. Çoğunlukla din, inanç ve mitlerle açıklanmaya çalışılan insanın köken sorusu Antik Yunan'da doğa felsefecileri tarafından arke kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır[11]. İslam dininin gelişmesi ile ortaya çıkan tasavvuf düşüncesinde ise insan, Allah tarafından yaratılmış olup bu yaratılışın doğa unsurları ile gerçekleştiğine inanılmıştır.

Yeni Çağ'ın ve Coğrafi Keşiflerin başlangıcı ile birlikte ortaya çıkan Antropoloji çalışmaları ile kültürlerin ve medeniyetlerin evrimleşip değiştiğine dair çeşitli düşünceler ortaya konmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde Charles Darwin'in ortaya koymuş olduğu Türlerin Kökeni ve İnsanın Türeyişi adlı çalışmalarındaki evrim teorisi ile birlikte insanın kökeni bilimsel bir tabana oturtulmuştur. Bu teorinin sonucunda biyoloji, antropoloji ve psikoloji çalışmaları hız kazanmıştır.

Günümüze kadar evrim teorisi, biyoloji ve antropoloji kapsamında değerlendirilmiştir ve bu disiplinler içerisinde incelemeler yapılmıştır. Halk edebiyatı ve halkbilimi disiplinlerinde ise evrim teorisi evrimsel halkbilimi[12], kültürel evrim teorisi[13]

---

[11] Arke kavramı için bkz. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 101-103.

[12] Evrimsel halkbilimi teorisinin kurucusu Sir Edwward Burnett Tylor olarak kabul edilmekte olup G. L. Gomme, Andrew Lang ve James Frazer da bu teori üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Evrimsel halkbilimi teorisi ile ilgili çalışmalar için bkz. Edward B. Tylor, Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom (C. 1), Henry Holt and Company, New York 1889; Andrew Lang, *Myth, Rituel & Religion*, Senate, London, 1995; James G. Frazer, *Altın Dal; Dinin ve Folklorun Kökenleri 1*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul, 1991; James G. Frazer, *Altın Dal; Dinin ve Folklorun Kökenleri 2*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul, 1992.

[13] Kültürel evrim teorisi için bkz. L. A. White, *The Evolution of Culture*, McGraw-Hill, New York, 1959; L. L. Cavalli-Sforza ve M. W. Feldman, *Cultural Transynission and Evolution: A Quantitative Approach*, Princeton Universyt Press, Prenceton, 1981.

ve psikolojik evrim teorisi[14] ile kültür öğelerinin, edebî metinlerin ve birey-toplum psikolojisinin gelişimi ve değişimi incelenmiştir.

Ancak halk edebiyatının ve halkbilimin kapsamına giren unsurlar içerisinde insan evrimini yansıtan veya insan evrimine benzeyen, açıklama getiren ve ilişkili sözlü ve yazılı kültür ürünleri üzerinde bir çalışma ve inceleme yapılmamıştır.

Kültürü oluşturan insandır. Kültürün içerisinde yer alan halk edebiyatı metinlerini de insan ortaya çıkartır. Bundan dolayı kültür ve halk edebiyatı metinleri içerisinde insana ait pek çok unsur bulunabilmektedir.

Kendi varlığı hakkında düşünen ve cevaplar arayan insan türü edebiyat aracılığı ile bu düşüncelerini ve cevaplarını sözlü ve yazılı kültür öğelerine yansıtmıştır. Bu yansıtmaların bazıları mit olarak edebi ürünlerde yer almıştır. Mitler evren, dünya, canlı ve insan kökenine dair pek çok söylem ve motif barındırır. Bu söylem ve motiflerin pek çoğu da evrim benzeri değişime ve dönüşüme dayanmaktadır. Mitler zamanla destanlara, efsanelere, masallara, halk hikâyelerine ve diğer edebî türlere sirayet etmiştir. Ayrıca bazı felsefi görüşlerdeki ve dinî inançlardaki biyolojik evrim benzeri söylem ve motifler de insan toplumlarının sözlü ve yazılı kültür ürünlerine etki edebilmektedir. Bu yüzden halk edebiyatı metinleri içerisinde bilimsel olsun veya olmasın insan evrimi ile ilgili pek çok unsur bulunmaktadır. Ancak şimdiye kadar Türk halk edebiyatı metinlerinde evrim teorisine yönelik bir inceleme ve araştırma yapılmamıştır. Bu tez çalışması ile Türk halk edebiyatı metinleri içesinde insanın evrimini yansıtan veya anımsatan olaylar, düşünceler, anlatımlar ve benzetmeler araştırılıp incelenecektir.

Bu tez çalışmasında ele alınan konu Türk halk edebiyatı ürünleri kapsamı içerisinde olacaktır. İncelenecek olan halk edebiyatı ürünleri Türk halk edebiyatı araştırmaları içinde yayını yapılan kaynakçalardan elde edilen metinlerdir. Türk halk edebiyatı kapsamında teze eklenen bu metinler insan evrimini, adaptasyonunu ve değişimini ele alan, içeren veya anımsatan ürünler ile sınırlı kalacaktır.

Tez çalışması, insan kökenine dair incelemelere ve antropogoni araştırmalarına benzer görülebilir. Ancak bu çalışmada temel olarak Türk halk edebiyatı ürünlerindeki insanın evrimi, adaptasyonu ve değişimi biyolojik evrim teorisi ile karşılaştırılacaktır. Amaç köken değil evrim ve değişimdir. Bu minvalde insanın kökenini, gelişimini,

[14] Psikolojik evrim teorisi veya evrimsel psikoloji için bkz. L. Cosmides ve J. Tooby, "Evolutionary Psychology and The Generation of Culture, Part II. Case Study: A Computational Theory of Social Exchange", *Ethology and Sociobiology,* S. 10 (1989), s. 51-98.

değişimini ve evrimini konu alan, yansıtan, içeren ve bu özelliklere değinen Türk halk edebiyatı metinleri incelenecektir.

Günümüze kadar yapılmış olan akademik çalışmalarda insan evrimi biyoloji, antropoloji ve taksonomi disiplinleri tarafından incelenmiştir. Bu tür çalışmalarda halk edebiyatı ve halkbilimi ürünlerine yer verilmemiştir. Halk edebiyatı ve halkbilimi çalışmalarında da biyolojik evrim teorisi ile halk edebiyatı metinleri arasındaki benzerlikler ve ortaklıklar araştırılmamıştır. Bu tez çalışması Türk halk edebiyatı metinlerinde insan evrimini incelemesi ve bu incelemeleri evrim teorisi ile karşılaştırmasından dolayı yukarıda bahsedilen disiplin alanlarında özgün bir değer taşımaktadır.

Halk edebiyatı ve halkbilimi alanlarında evrim teorisi kültür öğelerinin ve insan psikolojisini inceleyen kuram ve görüşler dâhilinde kalmıştır. Akademik çalışmalar da bu yönde ilerlemiştir. Önerdiğimiz bu tezde ise Türk halk edebiyatı ürünlerinde evrim teorisine benzer ve eşdeğer özellikler aranmaktadır. Ancak Türk halk edebiyatı ürünlerinde modern evrim teorisi veya bilimsel izleri aranmamaktadır. Sadece karşılaştırma ve benzerlikler söz konusudur.

Tez çalışmasında ilgili konu hakkında bazı düşünceler ve tezler öne sürülüp çeşitli açıklamalar yapılacaktır. Çeşitli halk edebiyatı metinleri incelenip araştırma konusu ile bağlantı kurulmaya çalışılacaktır.

Çalışma içerisinde ilk olarak evrim düşüncesi ve insanın biyolojik evrimi hakkında bilgi verilecektir. Ele alınan bu kısımların ardından esas konu olan Türk halk anlatılarında insan evrimini inceleyen ve açıklayan bölüme geçilecektir. Bu bölümde de ilk olarak halk edebiyatı ve halkbiliminin gerçeklikle olan ilişkisine değinilecektir.

Halk edebiyatı ve halkbiliminin gerçeklikle olan ilişkisi açıklandıktan sonra halk edebiyatı ve insan evrimine dair çeşitli görüşler öne sürülecektir. Ardından da Türk halk anlatılarında ve şiirinde insanın biyolojik evrimine benzer unsurlar içeren ürünler incelecektir.

İnsanın biyolojik evrimine benzer unsurlar içeren halk edebiyatı ürünleri şunlardır:

1. Halk Anlatıları

1.1. Mitler

1. Vasili İvanoviç Verbitski'nin derlemiş olduğu Altay Yaratılış Miti.
2. Wilhelm Radloff'un derlemiş olduğu Altay Yaratılış Miti.
3. Ateşin icadı hakkındaki Altay miti.
4. Türk – Memlük Yaratılış Miti.
5. İnsanın yavaş büyümesi ile ilgili Çuvaş miti.
6. İnsanın yaşı ile ilgili Çuvaş miti.
7. Ağaç Kişi miti.

1.2. Destanlar

1. Uygur Türeyiş Destanı (kurt).
2. Göktürk Türeyiş Destanı.
3. Şamanların kartaldan türediğine dair destan.
4. Uygur Türeyiş Destanı (ağaç).
5. Er-Sogotoh Destanı.
6. Oğuz Kağan Destanı.
7. Arı-Haan Destanı.

1.3. Efsaneler

1. Ayının insandan türemesine dair efsaneler.
2. Maymunun insandan türemesine dair efsaneler.
3. Domuzun insandan türemesine dair efsaneler.
4. Yusufçuk kuşunun insandan türemesine dair efsaneler.
5. Köstebeğin insandan türemesine dair efsaneler.
6. Orman Adam ve Yaban Adam efsaneleri.
7. Fatma Ana'ya dair menkıbe.

1.4. Masallar

1. Demirdağ masalı.
2. Ayı Oğlu Atılehmetgerey.
3. Ayı Kulak.
4. Gıldan Gız.
5. Ayı Çocuk.
6. Ayının Oğlu Erkurban.
7. Ayının Gelini.
8. Ayıoğlu Aslan.

9. İtbaş-Sığırayak'a dair masal.

2. Halk Şiiri

2.1. Devriyye Türündeki Şiirler

1. Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde bulunan devriyye türündeki bazı şiirler.

2. Giridî Ali Resmî Baba'nın devriyye türündeki şiiri.

3. Hüsnî'nin devriyye türündeki şiiri.

4. Âşık Gufranî'nin devriyye türündeki şiiri.

5. Hasan Basrî Baba'nın İlahî adlı şiiri.

1. BİYOLOJİK EVRİM

"Biyolojide hiçbir şey

evrimin ışığı olmaksızın anlamlı değildir."

Theodosius Dobzhansky.

Değişim enerjinin, maddenin ve canlı organizmaların kalıtımsal, yapısal veya çevresel nedenlerin etkisinden dolayı gerçekleşen en temel özelliklerindendir. Bu değişim yıkıcı bir şekilde gerçekleşebileceği gibi bir gelişim sürecinde de olabilir. Evrenin, dünyanın ve yaşamın oluşumu bu gelişim içerisindeki değişimlerle ortaya çıkmıştır. Canlıların değişimi, dönüşümü ve gelişimi ise temel olarak biyolojik evrim olarak adlandırılabilmektedir.

TDK'nın Türkçe Sözlük'ünde evrim kelimesi "zaman içinde birdenbire olmayan, kesintisiz, niteliksel ve niceliksel gelişme süreci" ve "bir canlıyı ötekilerden ayırt eden biçimsel ve yapısal karakterlerin gelişmesi yolunda geçirilen bir dizi değişme olayı, tekâmül" şeklinde tanımlanmaktadır.[15] Dünya üzerindeki canlıların değişimi ise biyolojik evrim olarak nitelendirilmektedir.

1.1. Biyolojik Evrim Düşüncesinin Gelişim Süreci

Yaşamın, canlıların ve insanın kökenine dair bilgiler ve gerçek oluşum süreci tarihöncesi ve tarihi devirlerden itibaren her zaman ilgi çekici ve tartışılan bir konu olmuştur.

Belirli bir değişimin ve gelişimin ardından "biyolojik düşünce"[16] evresinden "sihirsel düşünce" ve devamında "mitolojik düşünce" evresine geçen homo sapiens veya homo sapiens sapiens şeklinde adlandırılan modern insan bireyleri ve toplumları kendi ve diğer canlıların kökenlerini merak etmeye başlamıştır. Bu merakın ve öğrenme isteğinin etkisiyle insanlar doğa ve yaşamdan yola çıkarak kendi algılama düzeylerine göre bazı cevaplar edinmiştir.

---

[15] *Türkçe Sözlük 1*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 748.

[16] İnsanın ve toplumlarının düşünce evreleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Kahveci, *Çağımız ve Türkiye Düşün ve Bilim Alanları,* Doğu Kitapevi, 7. bs., İstanbul 2021. Biyolojik düşünce için bkz. H. Looren De Jong ve W. J. Van Der Steen, "Biological Thinking in Evolutionary Psychology: Rockbottom or Quicksand?", *Philosophical Psychology*, C. 2, S. 11 (1998), s. 183-205; Marta Giménez ve Paul L. Harris, "Understanding Constraints on Inheritance: Evidence for Biological Thinking in Early Childhood", *British Journal of Developmental Psychology*, S. 20 (2002), s. 307-324; John D. Coley ve Kimberly Tanner, "Relations Between Intuitive Biological Thinking and Biological Misconceptions in Biology Majors and Nonmajors", *CBE-Life Sciences Education*, S. 14 (2015), s. 1-19.

İlkel ve mitik düzeydeki bu ilk cevaplar ve kökenin ele alınışı doğa unsurlarına ve kutsal varlıklara dayanır. İlk zamanlarda insanlara göre her şey doğa merkezli olarak değişim içinde ya da bir tanrı veya tanrılar tarafından hâlihazırda olduğu gibi yaratılır. Bu bakımdan köken ve oluşum her zaman kutsal bir varlığa dayalı olarak tezahür edilmiştir. Ancak Çin, Hint, Mezopotamya, Yunan ve eski Türk medeniyetlerinin felsefelerinde, halk anlatılarında ve inançlarında biyolojik evrimle benzer nitelikteki unsurlar da karşımıza çıkabilmektedir.

Gelişmiş bir bilince sahip olan modern insan türü kendi ve yaşamın kökenine ve oluşumuna dair soruları ilk olarak mitler vasıtası ile cevaplandırmıştır. "dinsel" ya da "tanrısal düşünce" olarak adlandırılan dönem de ise dünyanın, yaşamın, insanların ve diğer canlıların kökeni sadece kutsal bir yaratıcıya veya yaratıcılara dayandırılır. Bu anlayışta yaratıcı tanrı her şeyi şu an olduğu gibi yaratmıştır.

Zaman geçtikçe "felsefi düşünce" yetisine kavuşan birey ve toplum kendi kökenlerine dair soruları düşünerek ve gözlemleyerek cevaplandırmaya çalışmıştır. Bu dönem içerisinde modern insan bireyleri ve bu bireylerin öğretileri canlıların ve insanın başka maddelerden, canlılardan ve koşullardan evrildiği üzerinde durur. Felsefi düşüncenin ardından gelen "bilimsel düşünce" ile birlikte yaşamın ve kökenin asıl cevapları elde edilir. Bu asıl cevaplar evrim teorisi ile elde edilmiş olup antropoloji, arkeoloji, biyoloji, kimya ve taksonomi gibi bilim dalları ile desteklenmektedir.

Biyolojik evrim gerçeğinin veya kuramın bilimsel kurucusu Charles Darwin olarak kabul edilmektedir. Ancak Charles Darwin'den önce de biyolojik evrim benzer görüşler ortaya atılmıştır. Bu konu hakkında Kenan Ateş şunları söylemektedir:

> "Biyolojik evrim kuramının tarihi günümüzden 2500 yıl, hatta daha öncesine dayanmasına karşın bu kuram uzun süredir daha çok Charles Darwin'le ilişkilendirilir. Günümüzde, biyolojideki birçok sürecin anlaşılmasına yardım eden modern evrim kuramını ve biyolojik evrim için kanıt oluşturan geniş ölçekli bir deneysel veri yığını eşliğinde bunun işleyiş mekanizmalarını açıklayan, esas olarak İngiliz doğa bilgini Charles Darwin olduğundan bu o kadar da haksız bir ilişkilendirme sayılmaz. Bununla birlikte, doğadaki canlı çeşitliliğinin evrimci açıklamasını yapan ilk kişinin Darwin olmadığı da açıktır. Çünkü, tarih içinde bir yolculuğa çıkıldığında, Çinli ve Hindistanlılardan Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarına, Antik Yunanistanlılardan Romalılara, oradan da Arap - İslam uygarlıklarına dek günümüzden binlerce yıl öncesinde yaşamış pek çok farklı kültürde doğadaki canlılığın evrimsel açıklamalarının yapılmaya çalışıldığı görülür. Bunların içinde en etkilisi, diğer pek çok alanda da öyle olduğu gibi, yine Antik Yunanistanlılardır. Antik Yunanistan'ın felsefecileri günümüzden 2500 yıl önce, Charles Darwin'in evrim kuramından öz itibariyle

çok da geri kalmayacak bir evrim kavramı geliştirdiler. Bu yüzden evrim kuramını ilk ortaya atanların Antik Yunanistanlılar olduğu söylenebilir. Ancak, bunun kanıtları azdır, çünkü, özellikle Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde bu ve benzer çalışmaların neredeyse tümü yok edildi. Bu yüzden o zamanki biyolojik evrime ilişkin ortaya atılan tezlerin önemli kısmını o tezlerin sahibi felsefecilerin kendi eserleri ve kalemlerinden değil, onları - daha çok da karşı çıkıp çürütmek için - aktaran daha sonraki felsefecilerin yapıtlarından öğreniyoruz. Bunların en önemlilerinden biri en büyük felsefecilerden Aristoteles ya da kısa adıyla Aristo ise, öteki de Romalı hatip ve felsefeci Çiçero'dur."[17]

1.1.1. Evrim Düşüncesi Hakkında Bilinen İlk Görüşler: Antik Yunan'da Evrim

Çoğu doğa biliminde olduğu gibi, canlı ve insan evrimi hakkındaki sistematik ve (bazı durumlarda hatalı veya eksik olsalar da) belirli bir mantığa dayalı olan ilk bilgiler eski Yunan filozofları tarafından ortaya konmuştur. Arzu Demirel antik Yunan'da doğa filozoflarının değişim ve evrim düşünceleri ve modern evrim teorisiyle ilişkileri hakkında şunları söylemektedir:

"Genel olarak bakıldığında, Antik Yunan'da dile getirilen biyolojik evrim düşünceleri aslında günümüzde kabul edilen görüşlere hiç de uzak değildir. İnsanın doğanın bir ürünü olduğu ve uzun bir evrimsel geçmişi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Canlılığın kaynağının su olduğu ve doğadaki minerallerin yaşamsal önemleri bilinmekte, canlılar arasındaki hayatta kalma savaşı ve güçlü olanın seçilmesi gibi kavramlar ise doğal seçilimin mekanizmaları olarak günümüzde de bilimsel olarak kabul edilmektedir. Bu görüşler, 19. yüzyılda Darwin'in biyolojik evrimin mekanizması olarak doğal seçilimi öne sürmesinden çok önce ortaya çıkmıştır. Antik Yunan'daki bu düşünceler, Darwin'in bu görüşü geliştirmesine temel oluşturması ve diğer yandan da doğayı sorgulayarak bilimsel düşünce ve yöntemin önünü açması açısından önemlidir."[18]

Eski Yunan doğa filozofları yaşamın, canlıların ve insanların bir arkhe (töz / köken / ilk) maddesi olduğuna inanmış olup söz konusu bu arkheler hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu konuda Ülker Öktem "antik Yunan doğa filozoflarınca, evrimden, özce değişmeyen ana varlığın (arkhe'nin) biçimce değişmesi, yani 'oluş', kastedilmiş; evrim denince, genellikle, 'oluş' ve bir tür 'değişme' anlaşılmıştır" der.[19]

[17] Kenan Ateş, "Dünü ve Bugünüyle Evrim Kuramı", *Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi*, ed. Kenan Ateş, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2009, s. 15-16.
[18] Arzu Demirel, "Antik Yunan'da Biyolojik Evrim Düşüncesi", *Folklor Edebiyat,* C. 17, S. 68 (2011), s. 59.
[19] Ülker Öktem, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Antropoloji,* S. 23, (2010), s. 28.

"Antik Yunan'da canlılığın kökeni ve evrimi ile ilgili olarak özellikle Anadolu topraklarındaki Milet Okulu'ndan yetişen doğa felsefecilerinin bu konudaki görüşleri oldukça ileridir."[20]

Köken ve evrim hakkındaki bilinen ilk felsefi düşünceler M.Ö. 6. ve 5. yüzyılda yaşamış olan doğa filozofları tarafından ortaya atılır. Bu yüzyılda "Milet Okulu" olarak adlandırılan doğa felsefesini ve görüşlerini savunan ve geliştiren Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes köken ve evrim hakkında bilinen ilk öncü isimler olmuşlardır. Söz konusu bu ilk çağ doğa filozoflarının bazıları yaşamın, canlıların ve insanların asıl kökenlerini belirli arkhelere bağlamışlardır. Bazıları ise modern evrim teorisine benzeyen görüşleri destekler.

M.Ö. 625-545 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen Yunan felsefe tarihinin en önemli isimlerinden olan Thales'e göre yaşamın, canlıların ve insanların asıl başlangıcı ve maddesi "su"dur. Thales'in başlangıcın ve yaşamın ana kaynağı olarak suyu ele alması hem yaşamın hem de evrimsel düşüncenin ilk aşaması olarak doğru bir yaklaşımdır. Çünkü yaşam ve evrim bilimsel kanıtlara göre ilk olarak okyanus zemininde başlamıştır.

İnsanın kökeni ve evrimi hakkında en çığır açıcı düşünceyi savunan doğa filozofu Anaksimandros (Anaksimander / Anaximander) olmuştur. M.Ö. 610-542 yıllarında yaşayan Anaksimandros'a göre insanlar (diğer canlıları da dâhil edebiliriz) ilk olarak denizlerde balıklar gibi oluşmuşlardır. Ona göre zaman içerisinde değişimlere uğrayan insanın balık biçimindeki ataları daha sonraları karada yaşayabilmek için evrimleşmişlerdir. Cemal Yıldırım, Anaksimandros ve onun görüşü hakkında şunları söyler:

> "Anaximander'in canlıların kökenine ilişkin görüşü de oldukça çarpıcıdır: İnsan yavrusunun doğuş sırasındaki çaresizliği gözleminden kalkan filozof, atalarımızın başlangıçta balık olduğunu ileri sürer. Açıklaması da oldukça basit: Bir zamanlar denizlerin çekilmesiyle yaşamlarını karada sürdürme zorunda kalan kimi balıklar insana kadar uzanan pek çok hayvan türüne kaynak olmuştur."[21]

Anaksimandros'un canlıların ve insanın kökenini denizlerde yaşayan balıklar olarak görmesi ve insanın evrimleştiğini savunması oldukça önemlidir. Çünkü canlı türleri suda yaşayıp daha sonra karaya çıkarak evrimleşen balık türlerine dayanmaktadır. Bundan dolayı evrim düşüncesini ilk olarak Anaksimandros ile başlatabiliriz. Bu

[20] Arzu Demirel, "Antik Yunan'da Biyolojik Evrim Düşüncesi", *Folklor Edebiyat,* C. 17, S. 68 (2011), s. 54.
[21] Cemal Yıldırım, *Yüz Soruda Evrim Kuramı ve Bağnazlık,* Gerçek Yayınevi, 1. bs., İstanbul 1989, s. 19-20.

başlangıç sadece düşüncesel mahiyettedir. Evrim düşüncesinin teori, kuram ve bilimsel gerçek hâline gelmesi ise çok daha sonraları olmuştur.

Anaksimandros'un ardından gelen Anaksimenes de (M.Ö. 560-480) ilk canlıların su merkezli bir yerde oluşmaya başlayıp değiştiklerini savunmuştur. Bunun yanı sıra Anaksimenes bitkileri de insan ve hayvan gibi canlı olarak nitelendirmiştir. Böylelikle bitkilerin, hayvanların ve insanların kökenini aynı merkeze koyar.

Evrimsel düşünceyi destekler biçimde görüşleri olan bir diğer Yunan filozofu ise Empedokles'tir (M.Ö. 494-434). "O, 'vaktiyle ben oğlan, kız, çalı oldum. Kuş oldum, denizden sıçrayan dilsiz balık oldum' derken, ortama en uygun düşen varlığın yaşayacağı; oluşu, toprak ve su türünden varlıkların başlattıkları ve tüm varlıkların rastlantı sonucu meydana geldikleri kanısına varırken, asırlar öncesinden sanki Darwin'in müjdecisi gibi görünmekte; bu nedenle Darwin'in evrim kuramının başlangıcında yer almaktadır".[22]

Empedokles ile yakın zamanlarda yaşamış olan Anaksagoras da insan evrimi ile ilgili düşüncelere sahip olmuştur. Anaksagoras'a göre insanı geliştiren ve değiştiren asıl nokta el becerisidir. İnsanların ellerini daha farklı ve etkili bir şekilde kullanması diğer canlılara baskın gelmesini sağlamıştır. El becerisi modern evrim görüşlerinde de insanlara üstünlük kazandıran bir özelliktir. Bu şekilde etkili araç gereçler icat ederek insan doğası diğer canlılara baskın gelmiştir.

Her ne kadar tam olarak evrimsel düşünüş biçiminde kabul edilmese de, M.Ö. 385-322 yılları arasında yaşayan Aristoteles, canlıları türlere göre sınıflandırmasıyla evrimsel düşünceye katkı sağlamıştır. Çünkü modern evrim görüşü de ilk olarak tür sınıflandırmasıyla başlamıştır denilebilir.

Antik Yunan filozofları[23] arasında bulunmamasına rağmen Yunan felsefesinden ve filozoflarından oldukça etkilenen Romalı Lucretius da (M.Ö. 95-55) evrim teorisine benzeyen görüşleri savunmuştur. "O, hayvan ve bitki türlerinin doğa şartlarına uygunluklarını açıklamak için teleolojinin yeterliliğini kabul etmek yerine, doğal ayıklanmayı öne sürmüş; doğal ayıklanma yüzünden yaşamaya uygun olan türlerin hayatta kaldıklarını, olmayanların ise, ölmek zorunda olduklarını belirtmiştir."[24]

[22] Ülker Öktem, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Antropoloji,* S. 23, (2010), s. 28.
[23] Çalışma içerisinde yer alan antik Yunan filozofları ve felsefeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü,* çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayıncılık, 1. bs., İstanbul 2004.
[24] Ülker Öktem, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Antropoloji,* S. 23, (2010), s. 30.

Lucretius'un bu düşüncesi Charles Darwin'in doğal seçilimi ile benzerlikler içerir. Söz konusu bu benzerlikler onun De Rerum Natura (Evrenin Yapısı) adlı eserinde de görülebilmektedir.[25]

Antik Yunan felsefesinde ortaya çıkan ve gelişen evrim hakkındaki görüşleri kısaca bu şekilde ele alınabilir. Söz konusu bu görüşler modern bilimsel metotlara dayanmamaktadır. Ancak çok eski dönemlerde canlı ve insan evrimi hakkındaki bu tarz düşüncelerin yer edinmiş olması evrim düşüncesinin sanılanın aksine çok daha eskilere dayandığını gösterir. Antik Yunan felsefesinde yer alan evrim düşüncesi, Rönesans ve Reform sonrası Batı medeniyetine çeşitli eserler ve tercümelerle aktarılmıştır. Böylelikle Buffon, Goethe ve Lamarck gibi isimlerin evrim hakkındaki düşünce ve görüşlerine katkı sağlanmıştır.

Söz konusu bu görüş ve düşünceler sadece Yunan filozofları arasında kalmayıp eski dünyanın diğer sahaları ve halkları arasında da yayılmıştır. Ancak canlıların ve insanın evrimi hakkındaki ilk görüş ve düşünceleri sadece eski Yunan filozoflarına ait olduğunu söylemek eksik bir yaklaşım olur. Eski Yunan felsefesi ve kültürü Akdeniz medeniyetinin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Bundan dolayı evrim benzeri ilk düşünce ve görüşler Akdeniz medeniyeti etrafında yaşayan halklar arasında ortaya atılmış olabilir. Nitekim eski Mezopotamya merkezli sözlü ve yazılı kültür ürünleri arasında evrimsel düşünceyle örtüşen anlatılar mevcuttur.

1.1.2. Müslüman Filozoflar ve Bilim İnsanları Arasında Biyolojik Evrim Düşüncesi

İslam dininin 7. ve 8. yüzyıllarda hızlı bir şekilde yayılımı ve gelişimi nedeni ile Müslüman düşünürler ve bilim insanları diğer ulusları daha yakından tanıma fırsatı elde etmişlerdir. Bu şekilde Müslüman düşünürler ve bilim insanları diğer uluslardaki eski veya çağdaş dönemdeki filozoflar, bilim insanları ve sanatçılar hakkında bilgi edinip söz konusu bu kişilerin eserlerini okumuşlardır. Daha sonrasında ise bu eserleri Arap harflerine aktarmışlardır. Böylelikle Müslümanlar arasında felsefe, bilim ve sanat alanlarında büyük bir gelişme yaşanır. Sözü edilen bu gelişmelerle birlikte felsefe, bilim ve sanat faaliyetleri hız kazanıp bu alanlar ile ilgilenen pek çok isim yetişir.

Hiç şüphesiz ki Müslüman düşünürleri ve bilim insanlarını en çok etkileyen eski Yunan ve Roma medeniyetlerindeki felsefe, bilim, sanat ve kültür alanları olmuştur.

[25] Lucretius, *Evrenin Yapısı*, çev. Tomris Uyar ve Turgut Uyar, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974.

Özellikle eski Yunan felsefesi ve bilimi Araplar arasında sanılanın aksine çok daha fazla yayılmıştır. Eski Yunan felsefesini ve bilimini geliştiren Müslüman düşünürlerin ve bilim insanlarının icatları, keşifleri, düşünceleri ve eserleri bugün bile geçerliliğini korumaktadır.

Eski Yunan felsefesinden etkilenen Müslüman düşünürler ve bilim insanları Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Empedokles, Anaksagoras, Aristoteles ve Romalı Lucretius gibi canlı ve insan evrimi hakkında görüşleri olan filozoflar hakkında bilgi edinip bu isimlerin eserlerini okumuş olmalılardır. Özellikle Anaksimandros'un evrim düşüncesi Müslümanlar arasında etkili olmuştur. Böylelikle zaman içerisinde Müslümanlar arasında da evrim hakkında fikirler ortaya çıkmıştır.

Müslüman düşünürlerin ve bilim insanlarının evrim hakkındaki görüşleri modern evrim teorisine (eski Yunan filozoflarına kıyasla) çok daha yakındır. Hatta, Mehmet Bayraktar gibi bazı isimlere göre evrim düşüncesi ilk olarak Müslümanlar arasında teorileşmeye ve kuramlaşmaya başlamıştır.[26]

Câbir b. Hayyân, Nazzâm, Câhız, İbn Miskeveyh, Bîrûnî ve İbnü'l Heysem gibi Müslüman filozof ve bilim insanları İslam dünyasındaki evrim düşüncesinin bilinen ilk öncüleri olmuşlardır.

Müslümanlar arasında biyolojik evrim düşüncesini ilk ele alan Câbir b. Hayyân'dır. Hayyân, bazı eserlerinde (Kitâbu ihrâc mâ fi'l-kuvve ila'l-fi'l ve Kitâbu't-Tecmî gibi) minerallerin, bitkilerin, hayvanların ve insanların suni olarak üretilebileceğini savunmuştur.[27] "Ona göre insan ve diğer canlılar kendiliğinden oluşmuştur" ama bu "kendiliğinden oluş teorisi benimsenmemiştir".[28]

Hayyân'dan sonra İslam dünyasında evrim teorisi ile ilişkilendirebileceğimiz bir diğer görüş ise "tam adı Ebû İshak İbrahim b. Sayyar olan"[29] Nazzâm'a aittir. Nazzâm'a göre yaşamın ve evrimin asıl başlangıcı Allah'tır. Allah'ın yeryüzünde yaratmış olduğu "ilk varlık" zaman içerisinde evrimleşerek bitki, hayvan ve insan türlerini ortaya çıkarmıştır.[30] Nazzâm'ın bu şekildeki evrim düşüncesi "kozmolojik" bir ihtivadadır.

[26] Evrim düşüncesinin bazı Müslüman düşünürler ve bilim insanları tarafından kabul edildiği bir gerçektir. Söz konusu bu düşünürler ve bilim insanları evrim hakkında çok önemli görüşler ortaya atıp çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Ancak evrim düşüncesinin teorileşmesi ve kuramlaşması Charles Darwin'le olmuştur.
[27] Mehmet Bayraktar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi,* OTTO, 5. bs. Ankara 2022, s. 39.
[28] Nusret Gedik, *Türk Edebiyatından Manzum Devriyye*, H Yayınları, İstanbul 2018, s. 41.
[29] Mehmet Bayraktar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi,* OTTO, 5. bs. Ankara 2022, s. 42.
[30] A.g.e. s. 45-46.

> "Klasik kaynaklardan – özellikle - Bağdâdî, Nazzâm'ın tecdid (yenilenme) adını verdiği bir teoriden bahseder. Bu teorinin içeriği incelendiği zaman, Nazzâm'ın, canlı türlerinin devamlı olarak bir hâlden başka bir hâle geçtiklerini kabul ettiği görülecektir."[31]

Günümüzdeki biyolojik evrim düşüncesine en yakın görüşleri savunan ve bu konu hakkında açıklamalar yapan Ebû Osman Amr ibn Bahr el-Câhız olmuştur. 776-869 yılları arasında yaşayan Câhız, *Kitâb ul-Hayavân* adlı eserinde biyoloji ve zooloji ile ilgili önemli pek çok açıklama yapar. Bu eserinde ve diğer çalışmalarında hayvanları ve insanları ilgilendiren evrim düşüncelerini ortaya koymuştur. Mehmet Bayraktar, Câhız'ın evrim görüşü hakkında şunları belirtir:

> "… Câhız, Nazzâm'ın tesiriyle kainat ve türlerin oluşumunu, Allah'ın yarattığı bir çekirdek-varlıkla başlatır. Bu çekirdek-varlığın evrimiyle bir yandan kainat oluşurken, buna paralel olarak da, ilk basit canlı türleri meydana gelmiş, onların evriminden de daha kompleks canlı türleri zamanla silsilevi bir şekilde, mertebe mertebe meydana gelmiştir. Evrim halkasının sonunu da insan türü oluşturmuştur. Canlıların bu varoluşsal kozmolojik evrimi, bir önceki basit türlerin bizzat kendilerinin transformasyonuyla daha sonrakileri meydana getirmeleri şeklinde olmuştur; ki bu izah tarzıyla Câhız, hocası Nazzâm'dan ayrılır. Böylece Câhız, türlerin ilk oluşumları mânâsındaki kozmolojik evrimde olduğu kadar, türlerin biyolojik evriminde de, değişkenliği kabul etmektedir."[32]

Câhız'ın "doğal seçilim"e ve "adaptasyon"a benzeyen düşüncelerinin de olduğunu savunan Mehmet Bayraktar'ın bu açıklamalarına bakıldığında Câhız'ın evrim konusunda Charles Darwin ile eşdeğer görüşlerde olduğu söylenebilir.

> "Câhız, türlerin evrimleşmesinde fiziksel çevrenin ve iklim şartlarının türler üzerindeki etkisine ağırlık verir. Câhız'a göre bu faktörleri oluşturan unsurlar, yiyecekler ve besin maddeleri, suyun ve havanın kirliliği, hava ısısı ve yerleşim konumlarıdır. Bütün bu coğrafi ve atmosferik etkenler, türlerin fiziksel yapı ve karakterlerine etki ederler; türlerde bu etkilere karşı ya uyum sağlar veya yok olup gider. Aynı türlerin çeşitli coğrafi bölgelerde yapısal farklılıklar arz etmeleri, bu faktörlerin tesiriyle açıklanabilir."[33]

Görüldüğü üzere Câhız, canlıların evriminde Charles Darwin'in "doğal seçilim"ine[34] benzer bir şekilde çevresel faktörlerin önemli olduğuna değinmiştir.

Modern evrim teorisine benzer görüşleri olan bir başka Müslüman bilim insanı ise Bîrûnî'dir. Aslen Türk olan ve 973-1051 yılları arasında yaşayan Bîrûnî genel olarak Nazzâm'ın ve Câhız'ın evrim görüşlerini destekler. Bunlara ek olarak Bîrûnî, Darwin'in

---

[31] Mehmet Bayraktar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, OTTO, 5. bs. Ankara 2022, s. 46
[32] A.g.e. s. 54-55.
[33] A.g.e. s. 59.
[34] Charles Darwin, *Türlerin Kökeni,* çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 9. bs., Ankara 2017.

de üzerinde çok durduğu "yapay seçilim" düşüncesini önerir. Ayrıca dünyadaki yaşamın kimyasal reaksiyonlar vasıtası ile oluştuğunu söyler.

Bîrûnî'den sonraki yüzyıllarda yetişen İbn Haldun da (1332-1406) evrim merkezli bir düşünceye sahip olmuştur. Söz konusu bu düşüncesi Mukaddime adlı eserinde açıkça görülen İbn Haldun'a göre canlılar basitten karmaşık yapıya göre evrimleşmişlerdir. Ona göre canlılar belirli geçişler, değişimler ve dönüşümler yaşamışlardır. Evrim olarak nitelendirebileceğimiz bu olaylar tamamen sistematik ve çevresel şartlara uygun olarak gerçekleşir.

Ele alınan bu kişilerin hâricinde İbn Arabi, Kınalızade Ali Efendi, Nasıruddin Tusi ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi Müslüman düşünür ve filozoflar da evrim düşüncesini desteklemişlerdir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin eserlerinde de evrim teorisiyle yakın derecede pek çok unsur bulunmaktadır.

Genel olarak bakıldığı zaman Müslümanlar arasında kabul edilen evrim düşüncesine göre her şeyin (canlı veya cansız) kaynağı Allah'a dayanmaktadır. Tasavvuf merkezli İslamî evrimde Allah ilk önce "ışığı" yaratır. Işık daha sonraları kaya, taş ve cevher olarak adlandırılan maddelere dönüşür. Bu cansız maddeler de bitkilere dönüşür. Bitkilerden ise hayvanlar ortaya çıkar. Hayvanlar da zamanla insana evrilirler. İslamî evrim görüşü, dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatında devir nazariyelerine ve devriyye türüne kaynaklık etmiştir.[35]

Müslümanlar tarafından ele alınan canlı ve insan evrimi pek çok açıdan modern evrim teorisine yakın gibi görünebilmektedir. Dönemin şartları ve teknolojik gelişmeler göz önüne alındığı zaman Müslüman düşünürlerinin ve bilim insanlarının evrim düşünceleri çok önemli ve ilgi çekicidir.

1.1.3. Charles Darwin Öncesi Avrupa'da Biyolojik Evrim Düşüncesi

Biyolojik evrim teorisinin bilimsel yeterliliğe sahip olarak kuramlaşması Charles Darwin ile olmuştur. Ancak Darwin'e kadar Avrupa'da biyolojik evrim düşüncesi uzun bir zaman boyunca ele alınan ve tartışılan bir konudur.

Önceki kısımlarda da ele alındığı üzere insan türünün uzun bir süreç içerisinde değişime ve dönüşüme dayalı bir şekilde insanlaştığı antik Yunan'dan beri tartışılan bir konu olmuştur. Bu konu Müslümanlar düşünürler arasında da rağbet görmüştür. Charles

[35] Müslümanlar arasındaki yaratılış düşüncesi, evrim ve devriyye türü için bkz. Nusret Gedik, *Türk Edebiyatından Manzum Devriyye*, H Yayınları, İstanbul 2018.

Darwin öncesi Avrupa toplumunda da bazı kişiler insan türünün evrim benzeri bir şekilde insanlaştığı düşüncesini savunmuşlardır. Ancak Charles Darwin'e kadar antik Yunan filozofları da bu filozoflarının düşüncelerinden etkilenen Müslüman düşünürler ve Avrupalı araştırmacılar da evrim teorisini bilimsel bir temele oturtamamışlardır. Charles Darwin'e kadar insan evriminin ya eksik bir şekilde doğa koşullarına ya da tanrısal bir güce bağla olarak gerçekleştiği düşünülmüştür. Charles Darwin ile birlikte canlı, özellikle de insan evrimi bilimsel bir hâl almıştır.[36]

Antik "Yunan filozofları ve özellikle de Aristoteles"in eserleri 8. ve 9. yüzyıllarda Arapça'ya çevrilmiştir" ve bunun ardından "11. ve 12. yüzyıl başlarında ve sonraki yüzyılda özellikle bilim ve felsefeye ilginin yoğunlaştığı dönemde Arapça'dan Latince'ye çeviriler yapılmıştır."[37] Böylelikle hem antik Yunan'da oluşa hem de İslam coğrafyasında gelişen evrim düşüncesi Avrupa'ya taşınır. Orta Çağ Avrupası'nda Kilise bilime ve teknolojik gelişmelere karşı olduğundan dolayı evrim düşüncesi Batı'da uzun bir dönem boyunca gelişme gösteremedi.

Hem coğrafi keşifler (15.-17. yüzyıl) hem de aydınlanma dönemiyle (17.-18. yüzyıl) birlikte bilimsel çalışmalar Batı'da hız kazanır. Modern evrim teorisinin temelleri bu evrede atılmıştır. Robert Hooke, Carolus Linnaeus, Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon, Johann Wolfgang von Goethe, Erasmus Darwin ve Jean-Baptiste de Monet Lamarck gibi isimler 17. ve 18. yüzyılda evrim hakkında önemli görüşler savunup pek çok açıklama yapmışlardır.

Robert Hooke (1635-1703), bazı hayvan fosilleri üzerinde yaptığı gözlemlerden hareketle biyolojik evrimi savunmuştur. Carolus Linnaeus (1707-1778) de canlıları belirli türlere, cinslere ve ailelere yerleştirerek bitki ve hayvan evrimi hakkında yapılan çalışmalara kolaylık sağlar.[38] "Linnaeus göre kökensel türlerin ilk başta yaratıldığını ve bu türlerden daha sonra melezleşerek yeni türler oluştuğunu savunmuştur."[39] Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon (1707-1788), evcil hayvanların ve bitkilerin yetiştirilmesi hakkında yaptığı gözlemlerde bitki ve hayvanların çevresel şartlara göre değişimler

[36] Charles Darwin öncesi evrim düşüncesi için bkz. Ülker Öktem, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Antropoloji,* S. 23 (2010).
[37] Sibel İnan, *Türkiye'deki Biyoloji Öğretmen Adaylarının Evrim Konusundaki Bilgileri, Evrim Teorisini Kabul Etme Düzeyleri, Evrim Öğretimine Yönelik Tutum ve Öz Yeterlilik Düzeylerinin Betimsel Karşılaştırmalı Analizi,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 17.
[38] Carolus Linnaeus tarafından geliştirilen bu sınıflandırma bilim dünyasında "linner sistem / sınıflandırma" adı ile hâlâ kullanılmaktadır.
[39] Emin Ünlü, *Üniversite Öğrencilerinin Evrim Teorisi Hakkında Görüşlerinin Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019, s. 3.

geçirdiklerini ortaya koyar. Buffon bu görüşünü Varlıkların Zincirlenişi adlı eserinde savunur ve beslenme ve iklim faktörlerinin canlılarda biyolojik değişimlere neden olduğunu belirtir.

"Goethe de evrimle ilgilenmiş, 18. yüzyılın son yıllarında, hayvan ve bitki anatomisiyle yıllarca uğraşarak, ilkin hayvanları, bünyelerinin gösterdikleri benzerliklere göre sınıflandırmıştır."[40] Yapmış olduğu incelemelerden ve sınıflandırmalardan sonra Goethe, bitki ve hayvanların ortak bir atadan çıktıkları düşüncesine ulaşmıştır.[41]

Hem şair hem de doktor olan Erasmus Darwin (1731-1802) de evrim düşüncesini savunmuştur. O da, kendinden önceki düşünürler ve bilim insanları gibi canlıların ortak bir kökenden türediğini, canlı değişiminin ve gelişiminin uzun zaman boyunca gerçekleştiğini ve çevresel şartların söz konusu bu değişim ve gelişimleri etkilediğini belirtmiştir.

Charles Darwin'den önce biyolojik evrim konusunda en önemli isim Jean-Baptiste de Monet Lamarck (1744-1829) olmuştur. "Yapıtlarında insan da dahil bütün türlerin başka türlerden türedikleri doktrinini" savunan Lamarck "kendi vargılarıyla bu konuya ciddi bir biçimde dikkat çeken ilk bilgindir."[42] Lamarck öncesi evrim düşünceleri sadece değişimin ve gelişimin varlığı üzerinde seyretmiştir. Lamarck ile birlikte evrim düşüncesi sistematik bir şekilde kuramlaşmaya başlar.

"Lamarck, bütün hayvan türlerinin, çevrenin etkisiyle değişmekle birlikte, esasında, bir türden meydana geldiklerini, Lucretius'un aksine, kazanılmış karakterlerin ise, kalıtımla nesilden nesile geçtiğini öne sürmüştür."[43] Öktem, Lamarck'ın evrim görüşü ve kuramı hakkında şunları söyler:

> "Lamarck'ın kuramının esasını 'ortama uyma', 'organların kullanılıp kullanılmaması' ve 'kazanılmış karakterlerin kalıtımsal olarak nesilden nesile geçmesi' teşkil eder. Böylelikle, Lamarck, uzun yıllar içerisinde meydana gelecek olan bu değişmelerin sonunda, yeni türlerin ortaya çıkacağı kanaatını taşımaktadır. O, özellikle omurgasız hayvanları incelerken birçok organ arasındaki ilişkileri tespit etmiş, bu onu transformizm (dönüşümcülük) kuramına götürmüştür."[44]

[40] Ülker Öktem, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Antropoloji,* S. 23 (2010), s. 31.
[41] A.g.e. s. 31.
[42] Charles Darwin, *Türlerin Kökeni,* çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 9. bs., Ankara 2017, s. 44.
[43] Ülker Öktem, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Antropoloji,* S. 23 (2010), s. 32.
[44] A.g.e. s. 32.

Charles Darwin'e kadar Avrupa'da evrim görüşü ele alınan bu gibi isimler tarafından desteklenip savunulur. Söz konusu bu isimlerin Darwin'in evrim teorisi ve kuramına çok büyük katkıları olmuştur.

1.1.4. Charles Darwin'in Biyolojik Evrim Teorisi

Bitkilerin, hayvanların ve insanların değişimi ve gelişimi yani evrimi hakkında düşünceler, kuramlar ve teoriler Charles Darwin'den çok daha önce çeşitli dönemlerde çeşitli isimler tarafından yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Darwin'i bu kişilerden ve görüşlerden ayıran en önemli özelliği canlı evrimini belirli nedenlere ve sonuçlara bağlayıp "jeoloji ve biyoloji alanından topladığı delilleri sistemli bir şekilde sergileyerek Dünya'da yaşayan organizmaların atasal türlerden köken aldığını kanıtlayarak 'yaşam ağacı' düşüncesini ortaya koyması ve doğada evrimin gerçekleştiğini"[45] göstermesidir. Darwin bunu "doğal seçilim", "yapay seçilim"[46] ve "cinsel seçilim"[47] ilkelerini geliştirip başarılı şekilde açıklamasıyla gerçekleştirir.

Alfred Russel Wallace da biyolojik evrim hakkında aynı sonuçlara ulaşıp Darwin ile çok benzer görüşleri savunmuştur. Ancak Darwin'in çalışmaları Wallace'ın önüne geçmiştir. "Darwin'in evrim teorisine olan özgün katkısı pek çok değişik gözlemsel kanıt ortaya koyarak bir hipotezden çok bir teori kimliği kazandırmasıdır."[48] "Fizik ve astronomide Galileo ile Newton'un yeri ne ise Darwin'in biyolojideki konumu odur."[49]

1809 yılında İngiltere'de dünyaya gelen Charles Darwin, küçük yaştan itibaren bitki ve hayvan gözlemleri ile ilgilenmiştir. Başarılı bir eğitim hayatı olmamasının yanı sıra hayvan ve bitki bakımından, avcılıktan ve koleksiyon yapmaktan her zaman hoşlanmıştır. 1825'te tıp eğitimine başlar ama yarıda bırakır. Babasının yönlendirmesi üzerine Cambridge'te teoloji eğitimi alır.

Başarılı bir hayatı ve eğitimi olmayan genç Darwin, Profesör John Stevens Henslow'un tavsiyesi ve desteği ile Robert Fitz-Roy'un kaptanlığını yaptığı Beagle (İngiliz tazısı) adlı araştırma gemisinin mürettebatına katılır. Beagle ile "Yeşil-Burun Adaları, Brezilya ormanları, pampalar, Ateş Toprağı (eski Magellan takımadaları),

---

[45] Sibel İnan, *Türkiye'deki Biyoloji Öğretmen Adaylarının Evrim Konusundaki Bilgileri, Evrim Teorisini Kabul Etme Düzeyleri, Evrim Öğretimine Yönelik Tutum ve Öz Yeterlilik Düzeylerinin Betimsel Karşılaştırmalı Analizi,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 24.
[46] Charles Darwin, *Türlerin Kökeni,* çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 9. bs., Ankara 2017.
[47] Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 10. bs., Ankara 2016.
[48] Ayça Acar, *Biyoloji Öğretmenlerinin Evrim Teorisi İle İlgili Görüşleri,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2011, s. 10.
[49] Cemal Yıldırım, *Yüz Soruda Evrim Kuramı ve Bağnazlık,* Gerçek Yayınevi, 1. bs., İstanbul 1989, s. 24.

Galapagos (Pasifik'te Ekvator'un batısana düşen takımadalar), Büyük Okyanus"[50] gibi dünyanın pek çok bölgesini dolaşan Darwin bu yolculukları sırasında kendi biyolojik evrim teorisinin ve kuramının temellerini atmıştır.

Darwin, İngiltere'ye döndükten sonra tespit ettiği bitki ve hayvan türlerini sınıflandırıp canlı türleri hakkında bilimsel yazılar yazar. Yaşadığı dönem içerisinde yaratılış, köken ve evrim hakkında pek çok çalışma da yayımlanmış bulunmakta ya da yayımlanma aşamasındaydı. Alfred Russel Wallace da aynı dönemde biyolojik evrim hakkında incelemeler yapıp yazılar yazmaktaydı. Kendisi de yaşamın kökenine ve canlıların evrimine dair düşünceler taşıyan Darwin, yolculukları ve incelemelerinden hareketle 1859 yılında Türlerin Kökeni adlı kitabını yayımlar.

Darwin söz konusu bu çalışmada bitki ve hayvanlardan yola çıkarak canlı türlerinin başka türlerden evrildiklerini ve sürekli değişim içerisinde olduklarını şu şekilde ifade eder:

> "Her ne kadar birçok nokta hala karanlıkta olsa da, ve kuşkusuz bunlar daha uzun zaman açıklanamasalar da, ben, gene de en derinleştirilmiş incelemelerden sonra, kendimi, doğabilimcilerin [doğa bilimcilerin] çoğunluğunun çok yakın zamanlara kadar savundukları, eskiden benim de paylaştığım görüşün, yani her türün bağımsız bir yaradılışa konu oluşturduğu görüşünün yanlış olduğunu savunmak zorunda görüyorum. Tamamıyla inanıyorum ki türler değişmez değildir; bunun gibi gene inanıyorum ki aynı [cinsten] dediğimiz türler, genel olarak tükenmiş bir başka türden doğrudan türerler, aynı şekilde hangisi olursa olsun bir türün kabul gören çeşitleri de bu türün doğrudan dölüdür. [En son] gene inanıyorum ki, türlerin değişime uğramasında, her ne kadar başka etkenler işe karışmış olsalar da, baş rolü oynayan doğal seçmedir."[51]

"Özellikle Gallapagos adasının faunasını ve Pampa toprağı katmanlarında rastlanan soyu tükenmiş dişsiz hayvan türlerini inceledikten sonra, Darwin, türlerin belli sayıda ve değişmez yani sabit olmadığını fark etmiş, gerçekte çok uzun zaman boyunca değişmekte olduklarını ifade etmiştir."[52]

> "Bu değişmeler (değişkeler-modifications), başlıca, sayısız değişimlerin (variations) doğal seçimiyle gerçekleştirildiler; sonra parçaları kullanma ve kullanılmamanın kalıtsal etkileri bu seçmeye güçlü bir destek sundu; son olarak çevre koşullarının doğrudan etkisi ve bilgisizliğimiz yüzünden bize kendiliğinden ortaya çıkmış gibi gelen değişimler de, geçmişte

[50] Charles Darwin, *Türlerin Kökeni,* çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 9. bs., Ankara 2017, s. 23.
[51] A.g.e. s. 61.
[52] Ülker Öktem, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Antropoloji,* S. 23 (2010), s. 33.

ve içinde bulunulan zamanda uyarlanma yapıları üzerindeki etkileriyle, doğrusu daha az önemli de olsa, bir rol oynadılar."[53]

Darwin'in biyolojik evrim teorisine göre bütün canlıların (bitkilerin, hayvanların ve insanların) ortak bir kökeni vardır. Çok uzun bir sürecin ardından canlı türleri değişim ve gelişimler geçirerek modern insanların bildikleri türlere dönüşür. Bu gelişim ve dönüşümler belirli nedenler etrafında gerçekleşir. Darwin'e göre bu nedenler "doğal seçilim", "cinsel seçilim" ve "yapay seçilim"den oluşmaktadır.

Doğal seçilim genel olarak canlı türlerinin doğada vermiş oldukları yaşam mücadelesine dayanır. Canlı, hayatta kalmak için içerisinde bulduğu çevreye ve tehditlere uyum sağlar. Bu nedenle fiziki pek çok değişim geçirir.

Cinsel seçilim de canlı türlerinin evrim geçirmesine neden olur. Bazı zamanlarda yaşama arzusu kadar baskın gelen üreme arzusuyla canlılar üreme şanslarını arttırmak için de değişimler geçirirler.

Yapay seçilim ise büyük oranda insan türünün diğer canlılara karşı davranış ve tutumlarından ortaya çıkmıştır. İnsan toplumları, vahşi ortamda bulunan bitki ve hayvanları evcilleştirerek söz konusu bu canlıların evrim geçirmesine neden olmuştur.

Darwin, Türlerin Kökeni adlı kitabıyla ve bu kitaptan önceki ve sonraki dönemlerde yaptığı çalışmalarıyla türlerin kökenine dair düşüncelerini rasyonel bilimim paradigmalarına uygun olarak açıklar.

Bitki ve hayvan türleri hakkında çalışmalar yapan Darwin, insan türü hakkında da uzun yıllar boyunca çeşitli araştırmalar ve incelemeler yapmıştır. Yapmış olduğu bu araştırma ve incelemelerden elde ettiği sonuçları ve görüşlerini bir araya toplayarak 1871 yılında İnsanın Türeyişi adlı kitabını yayımlar. Yapmış olduğu bu çalışmada Darwin, insan türünün kökeni ve değişimlerini açıklamıştır. Bu açıklamalara göre insanlar insansı maymunlarla aynı kökten gelen bir primat türüne dâhildir. Evrim karşıtı düşüncelerin sürekli vurguladıklarının aksine insanlar günümüzde var olan maymun türlerinden evrilmemiştir. Ancak insanlar ve günümüzün maymun türleri çok uzun zaman öncesine dayanan bir ortak kökeni paylaşmaktadırlar.

Zaman içerisinde gerçekleşen tektonik hareketler, iklim değişikliği, çevre gibi nedenlerden dolayı insanın bilinen ilk primat ataları sürekli bir değişim geçirir. Bu

[53] Charles Darwin, *Türlerin Kökeni,* çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 9. bs., Ankara 2017, s. 649.

değişimler uzun bir süreç içerisinde evrimleşmeye dayanır. Diğer primatlardan farklı özelliklere sahip olan insansı türler de çevresel, kalıtımsal ve kültürel pek çok aşamalarla modern insan türünü oluşturur.

Darwin, İnsanın Türeyişi'nde ilk olarak insanın bedensel yapısını ele alır. Onun açıklamalarına göre "insan iskeletinin bütün kemikleri, bir maymunun, bir yarasanın ya da bir fok balığının kemikleriyle karşılaştırılabilir."[54] Aynı durum, sinir, damarlar ve iç organlar için de geçerlidir. Beyin yapısı olarak da insansı maymunlar ile insan beyni arasında çok az bir fark bulunmaktadır. Darwin'in açıklamalarına göre hayvanlarda görülen çeşitli hastalıkların insanlara geçmesinin nedeni de yapısal özelliklerin benzerliğidir. Bundan dolayı diğer primat türleri de alkol, sigara ve kafein gibi uyarıcı maddelerden de etkilenmektedir.

Yapısal özelliklerin dışında ürüme ve ana karnında veya yumurtada büyüme özellikleri bakımından da insan ve diğer hayvan türleri benzerlik taşırlar. "İnsan, öteki hayvanların yumurtalarından hiçbir farkı olmayan, bir inç'in 125'te biri çapında bir yumurtadan başlayarak gelişir; embriyonun kendisi de çok erken aşamalarında omurgalılar aleminin öteki üyelerinin embriyonlarından pek farklı değildir."[55] Bu özellik insan ve diğer hayvanların köken olarak bir ortaklık içerdiğini gösterir.

İnsan vücudundaki, kullanılmama ya da çok az kullanılma sonucu işlevsizleşen veya "güdükleşen" uzuvlar, organlar, dokular, kaslar veya yetenekler insanların zaman içinde çeşitli değişimlere uğradıklarının kanıtıdır. Kulakları hareket ettirme, saydam göz kapağı, kılların zayıflaması ve dökülmesi, kör bağırsak (apandis), memeli türlerin erkeklerindeki memeler ve kuyruk kemiği gibi unsurlar insanların işlevsizleşen ve güdükleşen özellik ve yapılarıdır. Bunun yanı sıra insan vücudunda çok kullanıldığı için daha fazla gelişen unsurlar da bulunmaktadır. Bacak kasları, çene kemiği ve beyin bunlara örnektir.

"Sonuç olarak, insanın atalarının dört-ayaklıdan iki-ayaklıya geçmekte olduğu çok eski bir dönemde, çeşitli beden kısımlarını çok ya da az kullanmanın kalıtım üzerindeki etkisel sonuçlarının, olasılıkla, Doğal Seçmeye [doğal seçilime] büyük ölçüde yardımcı olduğu yargısına varabiliriz."[56]

---

[54] Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 10. bs., Ankara 2016, s. 16.
[55] A.g.e. s. 20.
[56] A.g.e. s. 56.

İnsan bedeninin ve zihninin değişim içinde olduğunu savunan Darwin bu değişimlerde doğal seçilimin ve yaşam mücadelesinin çok önemli olduğunu söylemektedir:

> "İnsan yeryüzüne alabildiğine yayılmıştır ve sürekli göçleri boyunca, çok değişik koşullarla karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır. Bir yarıkürede Ateş Ülkesinin, Umut Burnunun, Tasmanya'nın ve öteki yarıkürede kuzey bölgelerinin sakinleri, bugün yurt tuttukları yerlere gelinceye kadar binbir iklimden geçmişler ve binbir kez alışkanlıklarını değiştirmişlerdir. İnsanın ilk ataları, tüm öteki hayvanlar gibi, kendi geçim araçlarının üstünde bir çoğalma eğilimi göstermiş ve bu yüzden zaman zaman varlıklarını korumak için dövüşmek zorunda kalmış, bunun sonucu olarak da, Doğal Seçmenin katı yasasının etkisine uğramış olsalar gerekir. Yararlı olan her tür değişiklik, böylece, sıradışı [sıra dışı] rastlantı olarak ya da olağan olarak korunmuştur; zararlı olanlar elenmiştir."[57]

Darwin'in evrim teorisine göre insanın bilinen atalarının beyin yapısının değişip gelişmesi, ellerini daha etkin bir şekilde kullanması, dili geliştirmesi, alet yapması ve de ateşi bulması modern insanın oluşması için gereken bütün şartları sağlamıştır.

1.2. İnsanın Biyolojik Evrimi

Hayatta kalmak ve çoğalmak canlı hücrelerinin temel amaçlarıdır. Hücreler, hayatta kalmak ve çoğalmak için biyoloji sınırları içerisinde her yolu dener. Değişim ve gelişim de bu yollar arasındadır. Sayısız hücreden meydana gelen canlı organizmaları da hayatta kalmak ve çoğalmak için değişir ve gelişirler.

Temel olarak biyolojik evrim, hücrenin bu değişim ve gelişimlerinden dolayı ortaya çıkar. Evrimin gerçekliğini ortaya koyan ilk unsur ise fosil kalıntılarıdır. Canlı organizmalarının geride bıraktıkları bu kalıntılar sayesinde modern evrim teorisi ortaya çıkmıştır. "Fosil kayıtlar dediğimiz fosil kalıntılara" bakıldığında "bazı organizmaların diğerleriyle anatomik olarak" çok yakın ilişki ve benzerlikleri bulunmaktadır.[58]

Bütün canlı türleri karbon elementine dayalı moleküllerden meydana gelmektedir. "Yeryüzündeki tüm organizmalar, ufak tefek istisnalar dışında, protein adını verdikleri özel bir molekülü, yaşam kimyasının yönünü ve hızını denetleyen bir katalizör, bir enzim olarak" kullanmaktadırlar.[59] "Fakat burada anlamamız ve kavramamız gereken temel

[57] Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 10. bs., Ankara 2016, s. 72.
[58] Carl Sagan, *Tanrı'nın Kapısını Çalan Bilim,* çev. Reşit Aşçıoğlu, Altın Kitaplar, 9. bs., İstanbul 2021, s. 62.
[59] A.g.e. s. 63.

konu, bu gezegendeki bütün canlı organizmaların üreyip çoğalmak için esasen aynı sistemi ve temel altyapıyı kullandıkları gerçeğidir."[60]

Aynı sistemi ve temel altyapıyı kullanmalarının yanı sıra insanlar ile maymun olarak adlandırdığımız diğer primat türleri arasında görünüş olarak da oldukça benzerlik bulunmaktadır. Yarım yüzyıldır yapılan çalışmalar göstermiştir ki fizyolojik olarak benzerlikle birlikte genetik olarak da maymunlar ile insanlar arasında çok yakın bir ilişki bulunur. Bu ilişki insanlar ile şempanzeler arasında %98'lik bir genetik benzerliğe kadar dayanmaktadır. Söz konusu fizyolojik ve genetik benzerliklerin kökeni Dünya gezegeninde yaşamın başlaması ile ortaya çıkmıştır. "İnsan evrimini bir zaman ölçeğine yerleştirmek için hayatın dünya üzerinde milyarlarca yıl önce başladığını ve dinozorların neslinin altmış beş milyon yıl önce tükendiğini hatırlamak gerekiyor."[61]

Yaşamın okyanus tabanlarında hidrotermal bacalar etrafında su, amonyak ve metan bileşimleri ile başlamasının ardından ilkel düzeydeki hücreler uzun bir süreç içerisinde canlı organizmalarına dönüşür. Bilimsel araştırmalara göre ilk canlı organizmaları 3.5 milyar yıl önce ortaya çıkmıştır. Bu canlı organizmalarının oluşturduğu ilk deniz hayvanlarının ise 700 milyon yıl önce yaşadıkları tahmin edilmektedir. Milyonlarca yıl devam eden bir süreç içerisinde ilkel canlı organizmaları ve deniz hayvanları okyanusların ve denizleri doldurur. "Her türden deniz hayvanının olağanüstü çeşitliliği yaklaşık 540 milyon yıl önce, 'Kambriyen patlaması' olarak adlandırılan bir dönemde meydana gelmiştir."[62]

"Devoniyen" veya "devon dönemi" (416-359 milyon yıl önce) şeklinde adlandırılan zaman aralığına gelindiğinde ise deniz canlıları arasında "öbürleri kadar yırtıcı olmayan, ve bu nedenle de yaşamını sürdürebilmek için sığ sulara doğru kaçan Quastenfelosser gibi balık türlerinin ilk kez kıyı, sığ su, bataklık yörelere uyum göstermeye başladıkları saptanmıştır."[63] Böylelikle "avlanmanın, beslenmenin, yaşamı sürdürmenin görece kolay olduğu sığ-bataklık sular, çamurlu bölgeler bu balık türlerinin giderek denizlerden uzaklaşıp karalara doğru yönelmelerini" sağlamıştır.[64]

---

[60] Ardea Skybreak, *Evrim Bilimi ve Yaratılış Efsanesi; Neyin Gerçek ve Önemli Olduğunu Bilmek*, çev. Betül Çelik, Yordam Kitap, İstanbul 2010, s. 22.
[61] Jared Diamond, *Üçüncü Şempanze; İnsan Türünün Evrimi ve Geleceği*, çev. Çağatay Tarhan, Pegasus Yayınları, 1. bs., İstanbul 2020, s. 36.
[62] Ardea Skybreak, *Evrim Bilimi ve Yaratılış Efsanesi; Neyin Gerçek ve Önemli Olduğunu Bilmek*, çev. Betül Çelik, Yordam Kitap, İstanbul 2010, s. 30.
[63] Serol Teber, *Doğanın İnsanlaşması,* Öncü Kitabevi, İstanbul 1982, s. 88.
[64] A.g.e. s. 88.

“Eusthenopteron”lar ve bu türden evrimleşen “ichthyostegh”ler giderek kara yaşamına uyum sağlarlar. Giderek amfibikleşen söz konusu bu canlıların ve diğer türlerin yüzgeçleri karada yaşayabilmek için ayaklara dönüşür. Bunun yanı sıra “beslenme alanlarında da yeniden önemli değişiklikler olmuştur” ve “değişen yeni besin düzeninin nicelik ve niteliğine yöndeş olarak yeni bedensel şekillenmeler belirginleşmeye başlamıştır.”[65]

“Perm dönemlerinin (günümüzden 270-220 milyon yıl önceleri) sonlarına doğru, dünya iklim koşullarında yeniden önemli değişmelerin başladığı, genel bir kuraklığın tüm yerküresini etkisi altına aldığı saptanmıştır.”[66] Bu iklim değişikliğinden dolayı amfibik canlılar giderek sürüngen türlere evrilmişlerdir. Söz konusu bu sürüngen türler çevrenin ve yaşam mücadelesinin etkilerinden dolayı dinozorlara dönüşür. Bu dönüşüm ile birlikte dinozorlar çok uzun bir zaman boyunca dünyaya hâkim tür olurlar.

“Bilinen en eski memeli benzeri-memeli öncülü hayvanlar dan Pelycosaurierler’in, reptillerin [sürüngenlerin] bir yan kolundan üredikleri sanılmaktadır.”[67] Söz konusu bu memeli ataları, evrimsel bir avantaja sahip olmak için yumurtalarını dış ortamda değil de kendi bedenleri içerisinde çatlatarak doğum yaparlar. Çünkü yumurtaların dış ortamda bakımı son derece zor ve tehlikelidir. Ancak ana karnında bakım, çevresel şartlara kıyasla daha kolaydır. Bu şekilde bazı sürüngen türler memelilere doğru geçiş yapmışlardır. Günümüzde bile yılanların ve kertenkelelerin yaklaşık beşte biri bedenlerinin içerisinde yumurtalarını çatlatıp doğum yaparlar. Kum kertenkeleleri ve Jackson bukalemunu bu türlere örnek olarak verilebilir. Memeli türleri bu gibi özellikler doğrultusunda ortaya çıkmaya başlar. “Perm dönemlerinin sonlarına doğru, kedi büyüklüğünde ve öncüllerine oranla daha gelişmiş memelilerin evrimlerinin hızlandığı izlenmiştir.”[68]

Dinozor türlerinin çeşitli nedenlerden dolayı dünya sahnesinden çekilmeleri ile birlikte memeli canlı türleri yeryüzüne yayılmıştır. Dünyadaki baskın yırtıcı türlerin sayısının azalması ile daha geniş yaşam alanına kavuşan memelilerin farklı türlere ve cinslere ayrılmaları da hızlanmıştır. Yaşam mücadelesi veren bu memeliler yaşadıkları çevreye ve koşullara göre evrimleşir.

[65] Serol Teber, *Doğanın İnsanlaşması*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1982, s. 88.
[66] A.g.e. s. 89.
[67] A.g.e. s. 90-91.
[68] A.g.e. s. 91.

Yeterli besin kaynaklarını ve "güvenceli yaşamı ancak ağaçların üzerinde bulan, fakat yeni koşullara göre, çeşitli yönlerde, değişik gelişmeler gösteren küçük memelilerden primatlar gelişmeye başlamıştır."[69] Bundan dolayı primat türleri ormanlık alanlarda yayılır. Söz konusu bu primat türlerinden zaman içerisinde maymunlar, insanımsı maymunlar ve insanlar ortaya çıkmıştır.

Arkeoloji, paleontoloji ve antropoloji çalışmaları sırasında pek çok farklı insan ve insanımsı türüne ait kalıntılar ortaya çıkmıştır. Çıkan bu kalıntılardan hareketle bazı araştırmacılar bu insan veya insanımsı türlerin sistematik bir şekilde gelişerek, bir tür diğer türe evrimleşerek, modern insan türünü ortaya çıkardıklarını söylemektedirler. Bazı görüşler ise bu türlerin aynı ve yakın dönemlerde birlikte yaşayıp ayrı insan cinsleri olarak varlıklarını bir süre devam ettirdiklerini öne sürmektedir.

Yuval Noah Harari bütün insan türlerini düz bir soy çizgisi olarak düşünmenin yaygın bir hata olduğunu ve "gerçekteyse yaklaşık 2 milyon yıl önceden 10 bin yıl öncesine kadar dünya aynı anda pek çok insan türüne ev sahipliği yapmıştır" der.[70] Aslında her iki görüş de doğrudur. Bilimsel çalışmalarda ortaya çıkan bazı ilkel insan türleri bir başka türe kaynaklık etmiştir. Bazı insan türleri ise başka bir türe dönüşmeden yok olmuşlardır. Ancak bazı ata türler ve bu ata türlerden evrimleşen diğer insan türleri dünya üzerinde aynı dönemlerde de bulunmuş olabilirler. Çünkü ne kadar ilkel düzeyde olursa olsun en başından beri insan türleri göç edip dünyaya yayılmışlardır. Böylelikle aynı tür iki farklı coğrafyada yaşam alanı bulur. Aynı türün bir kısmı değişen yaşam şartlarından dolayı başka bir türe evrilirken diğer tür evrim geçirmeyebilir. Bundan dolayı ata tür ve evrilmiş tür aynı dönemler içerisinde yaşamış olabilirler. Hatta iki farklı türün birbirleri ile karşılaşıp kendi aralarında çeşitli ilişkiler kurma ihtimalleri de bulunmaktadır. Nitekim son dönemlerde yapılan incelemelere göre neandertaller ve sapiensler sosyal, kültürel ve cinsel ilişkiler kurmuşlardır. Ayrıca yine son dönemlerde ortaya çıkan bilimsel sonuçlara göre günümüzdeki modern insanlar %1 ile %6 arasında neandartel geni taşımaktadır.

"İnsanlaşma surecini koşullayan bölgelerin hemen gene aynı coğrafi yerküresi alanları olduğu, fakat, bu evrimin tropikal ormanlardan çok, seyrek ağaçlı otluklardan, savanlıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir."[71] Tektonik hareketler, iklim değişikliği

[69] Serol Teber, *Doğanın İnsanlaşması*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1982, s. 100.
[70] Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens; İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi,* çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, 31. bs., İstanbul 2017, s. 21.
[71] Serol Teber, *Doğanın İnsanlaşması,* Öncü Kitabevi, İstanbul 1982, s. 113.

ve kuraklık gibi nedenlerden dolayı primat türlerinin yaşadıkları ormanlık alanlar hızla yok olur. "Bu tektonik devinimler olmasaydı, ya da farklı biçimlerde oluşsaydı iki ayakla yürüyebilen insansı maymunlar hiçbir zaman evrimleşemeyebilirdi."[72] Bundan dolayı bazı primatlar hayatta kalmak için ağaçlardan inip toprağın üstünde yaşamaya başlarlar. Serol Teber bu konuda şu açıklamaları yapar:

> "Ağaçlar üzerinde yaşamaya koşullu primatlar, otluk, savanlık yörelere indiklerinde, bedensel bir büyüme sürecine girmişlerdir. Ağırlıkları artmıştır. Ağır ve iri bedenli bir maymunun, ağaçlar üzerinde yaşaması biraz zorsa da, savanlık bölgeler için bu tür bir yapısal gelişme, özellikle savunma yönünden, dirimsel bir zorunluluk haline gelmiştir. Pek çok yırtıcı hayvanın yaşadığı yerlerde, beslenme ve savunma sorunları özel yetenekleri bulunmayan primatlar için yaşamsal bir sorun olmuştur. Arada, ağaçlık bölgelere kaçmak, sığınmak olanağı [söz konusu] olsa da, artık yaşam savaşının büyük bölümü yerlerde, otluklarda sürmeye başlamıştır. Bunun uzantısında hareket, beslenme, savunma, duyu işlevlerinde önemli içeriksel ve biçimsel değişimleri olmuştur."[73]

"Bugünkü bilgilerimizin ışığında, insanlaşmanın öyküsünün, Doğu Afrika Serengeti sahanlıklarında, Oldovay yörelerinde, Klimanjaro Dağları eteklerindeki otluklarda, Etiyopya'da Omo Irmağı kıyılarında, Koobifora bölgelerinden başlamış olabileceği varsayılmaktadır."[74] "15 milyon yıl öncesinin Afrika'sına bakarsak, batıdan doğuya uzanan ve aralarında çeşitli maymun ve [insansı-maymun] türlerinin de bulunduğu pek çok primata barınaklık eden bir orman örtüsü görürüz."[75] Bu bölgelerde yaşayan primat türü pek çok adaptasyon geçirerek ve doğal seçilime uğrayarak maymunlara ve "hominoidea" olarak da adlandırılan kuyruksuz maymunlara evrilirler.

Hominoidea üst familyasında bulunan bazı primat türleri zamanla "hominidae (hominid / insansı)" familyasını oluşturur. Hominidaeler ise "ponginae (orangutan)" ve "homininae" şeklindeki iki alt familyaya ayrılır. İnsanların, gorillerin, şempanzelerin ve bonoboların ortak atası olan homininaeler belirli bir sürecin ardından "hominini" ve "gorillini" grubunu meydana getirir.

Homininiler, homo (insan) ve pan (şempanze ve bonobo) cinslerinin ortak ataları olup zamanla söz konusu bu iki cinsi ortaya çıkarmışlardır. Homo ve pan cinslerinin ayrımı yaklaşık olarak 7 milyon yıl öncesine dayanmaktadır. Bu ayrılıktan günümüze kadar pek çok insan türü ve ara türler ortaya çıkmıştır. Arkeoloji ve paleontoloji

[72] Regor Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, çev. Nazım Özüaydın, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 13. bs., Ankara 2008, s. 14.
[73] Serol Teber, *Doğanın İnsanlaşması,* Öncü Kitabevi, İstanbul 1982, s. 114.
[74] A.g.e. s. 125.
[75] Richard Leakey, *İnsanın Kökeni*, çev. Sinem Gül, Varlık Yayınları, İstanbul 1998, s. 27.

çalışmaları sonucunda neredeyse her on beş yılda bir ya farklı bir insan türü ya da ara tür keşfedilmektedir.

"Soyumuz kuyruksuz maymunlardan ayrıldıktan sonraki milyonlarca yıllık sürecin büyük bir kısmından, yaşayış bakımından şempanzelerden çok farklı değildir."[76] Homo cinsine geçişte karşımıza çıkan ilk örnek "australopithecus"lardır.

4.1 milyon yıl önce Afrika kıtasında ortaya çıkan australopithecusların 2.7 milyon yıl boyunca var oldukları düşünülmektedir. "Bu ilk insansı atalarımız birçok açıdan hâlen maymuna (Ape'lere) çok benzer olsa da, dik durabiliyor ve iki ayakları üzerinde yürüyebiliyorlardı."[77] "İnsansıların geliştirdiği en önemli evrimsel yenilik bu grubun özelliğini oluşturan iki-ayak üstünde devinebilmedir."[78] Bu yüzden iki ayak üzerinde durma primat, dolayısıyla insan evriminin ilk adımıdır. "Zaman geçtikçe australopithesinler [australopithecuslar] şempanze benzeri özelliklerinin bir kısmını kaybetmiş ve Homo cinsinin ilk üyelerine özgü özellikleri ilk belirtilerini göstermeye başlamıştır."[79] Australopithecusların afarensis, aethiopicus, africanus, anamensis, boisei, garhi ve robustus olarak adlandırılan yedi ayrı türü bulunmaktadır.

İnsan olarak nitelendirebileceğimiz ilk tür "homo habilis"dir. Homo habilisin Australopithecus africanustan türediği düşünülmektedir. Yetenekli insan anlamını taşıyan "homo habilislerin büyük çoğunluğunun günümüzden 2.6 ile 1 milyon yıl kadar önceleri yaşadıkları önerilmekte, fakat Koobifora gibi yörelerdeki bulgulardan, kimilerinin yaşam öykülerinin 3 milyon yıl gerilere kadar uzandığı saptanmaktadır."[80]

Homo habilislerin en önemli özellikleri alet yapmadaki becerileri ve toplumsal ilişkileridir. Alet yapımı insan türünün ikinci evrimsel adımıdır. "Alet üretimine ilişkin ilk kanıtlar 2.5 milyon yıl öncesine aittir ve alet üretimi ve kullanımı, arkeologların eski insanların varlığını tanımalarındaki temel ölçütleridir."[81] Teber, homo habilislerin alet yapma becerisi ve toplumsal ilişkileri hakkında şunları belirtir:

---

[76] Jared Diamond, *Üçüncü Şempanze; İnsan Türünün Evrimi ve Geleceği*, çev. Çağatay Tarhan, Pegasus Yayınları, 1. bs., İstanbul 2020, s. 35.
[77] Ardea Skybreak, *Evrim Bilimi ve Yaratılış Efsanesi; Neyin Gerçek ve Önemli Olduğunu Bilmek*, çev. Betül Çelik, Yordam Kitap, İstanbul 2010, s. 194.
[78] Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, çev. Nazım Özüaydın, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitaplığı, 13. bs., Ankara 2008, s. 28.
[79] C. Loring Brace, "İnsanın Ortaya Çıkışı: Doğal Bir Süreç Mi Yoksa İlahi Bir Yaratılış Mı", *Yaratılış Mı Evrim Mi; Bilim İnsanları Yaratılışçılığı Tartışıyor*, hzl. Andrew J. Petto ve Laurie R. Godfrey, çev. Çağatay Tarhan, Ayrıntı Yayınları, 1. bs., İstanbul 2017, s. 281.
[80] Serol Teber, *Doğanın İnsanlaşması,* Öncü Kitabevi, İstanbul 1982, s. 127.
[81] Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens; İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi,* çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, 31. bs., İstanbul 2017, s. 23.

> "Aletlerin, beynin, elin, konuşmanın, toplumsal ilişkilerin birlikte gelişmeleri, kuşkusuz rastlantısal bir olay değildir. Homo Habilisler, alet kullanmaya başladıktan ve belli sürü-toplum ilişkileri içinde yaşamayı günlük pratiklerinin vazgeçilmez niteliği haline getirdikten sonra, ilk insan olma konumunu kazanmışlardır. Homo Habilisler, amaçlı, önceden planlı çalışmayla varoluşlarının-insanlaşmalarının temelini atmaya başlamışlardır. Fakat bu dönemdeki çalışmayı, insanlaşma sürecinin daha sonraki evrelerindeki çalışmalardan ayırmanın gereği vardır. Kuşkusuz, başlangıçtaki dürtüsel nitelikteki bu çalışmalar, giderek gelişmeye, değişmeye, karmaşıklaşmaya başlamıştır."[82]

Habilislerin ardından insanlaşma süreci "homo erectus (ayağa kalkan / dik insan)" ile devam etmiştir. Homo erectusun yaklaşık 2 milyon yıl önce tarih sahnesine çıktığı düşünülmektedir. Homo erectus "ateş kullanan, avcılığı beslenme düzeninin önemli bir parçası haline getiren, modern insanlar gibi koşabilen, belli bir zihinsel kalıba göre taş aletler yapabilen ve hareket alanını Afrika'nın ötesine taşıyabilen ilk insan türüdür."[83] Homo erectusların avlanmaları ya da leşçil olarak et tüketmeleri insan evriminin üçüncü adımı olmuştur. Dördüncü adım ise hem erectusların hem neandertallerin hem de sapienslerin ateşi günlük hayatlarında kullanmalarıdır.

Erectuslar Afrika, Asya ve Avrupa'ya kadar bir yayılım alanı bulmuşlardır. Çevresel ve yaşamsal şartların değişmesi erectusların da değişmesine neden olur. Batı Asya ve Avrupa sahalarına yayılan erectuslar zamanla "homo heidelbergensis" olarak insan türüne evrimleşir. Homo heidelbergensilerden ise "homo neanderthalensis" olarak adlandırılan neandertaller ortaya çıkar. "1856'da Almanya'da Neander Vadisinde bir madenci bir iskeletin parçalarını gün yüzüne çıkardı; buluntuya Neandertal Adamı denildi."[84] "Neandertaller, sapienslerden daha güçlü, daha kaslıydı ve Buzul Çağı'nın Batı Avrasyasına uyumluydular."[85] Daha kuzeye doğru giden erectuslar "homo denisova (Denisova insanı)"lara evrilirler. Sibirya ve Altay bölgelerinde yaşayan denisovalara ait kalıntılar yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Güney bölgelere göçen erectuslar ise "homo soloensis (Solo Vadisi insanı)"e, soloensisler de "homo floresiensis (flores insanı)"e dönüşürler.

Asya ve Avrupa gibi sahalara göç etmeyip Afrika'da yaşamaya devam eden erectuslar, homo sapiense, yani "akıllı insan"a evrilmişlerdir. Homo sapiens "ilk olarak yaklaşık 200.000 yıl önce Afrika'da evrimleşmiş, sonra yaklaşık 50.000 yıl öncesinden

[82] Serol Teber, *Doğanın İnsanlaşması,* Öncü Kitabevi, İstanbul 1982, s. 128.
[83] Richard Leakey, *İnsanın Kökeni*, çev. Sinem Gül, Varlık Yayınları, İstanbul 1998, s. 12.
[84] Carl Zimmer, *Evrim; Bir Fikrin Zaferi*, çev. Hasan Erol Eroğlu, Alfa, İstanbul 2014, s. 338.
[85] Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens; İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi,* çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, 31. bs., İstanbul 2017, s. 20.

başlayarak Avrupa ve Ortadoğu'ya yayılmıştır."[86] Ele alınan bu türlerin hâricinde pek çok insan türü daha vardır. Bu türlerin ve alt türlerin sayısı her geçen gün artmaktadır

Sapienslerle birlikte insan evriminin beşinci adımı gerçekleşir. İnsan evrimini hızlandıran bu beşinci adım kültürdür. Kültür, insan türünü daha sosyal, daha akıllı ve daha üretken hâle getirmiştir. Dil, din, sanat, sosyal ilişkiler, teknolojik gelişmeler büyük oranda kültüre bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Kültürler birlikte insan evrimi o kadar hızlanmıştır ki pek çok bilim insanı, modern insanı homo sapiensin daha gelişmiş bir türü olarak değerlendirir. Artık "Sapiens'in bir alttürü olduğumuzu belirtmek için kendimizi homo sapiens sapiens yani akıllı akıllı İnsan olarak adlandırıyoruz."[87]

[86] Ardea Skybreak, *Evrim Bilimi ve Yaratılış Efsanesi; Neyin Gerçek ve Önemli Olduğunu Bilmek*, çev. Betül Çelik, Yordam Kitap, İstanbul 2010, s. 195.
[87] James C. Davis, *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz; İnsanın Hikâyesi,* çev. Barış Bıçakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 17. bs., İstanbul 2020, s. 1-2.

2. TÜRK HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİNDE İNSAN EVRİMİ

"Bilimde tüm büyük atılımlar

insanın hayal gücünden kaynaklanmıştır."

John Dewey.

Giriş kısmında da belirtildiği üzere bu çalışma Türk halk edebiyatı ürünlerinde yer alan insan türünün evrimsel sürecine ve bu evrimin modern evrim teorisiyle karşılaştırılıp benzerliklerin tespitine dayanmaktadır.

Tespit edilecek olan evrimsel özelliklerden ve benzerliklerden hareketle Türk halk edebiyatı ürünlerinde modern evrim teorisinin varlığı kanısına varılmamalıdır. Halk edebiyatı ürünlerinde yer alan evrimsel süreç halk yaratmalarına özel bir düşünce içermekte olup bilimsel bir özellik taşıyan biyolojik evrimi yansıtmamaktadır. Sadece benzerlikler mevcuttur. Bu benzerlikler ise dünya yaşamına ve gerçekliğine dayanmaktadır. Biyolojik evrim de halk edebiyatı ürünleri de dünya yaşamına ve gerçekliğine dayalı olduğu için benzerliklerin görülmesi olağandır. Ancak bu benzerlikler birbirlerini desteklememektedir.

Söz konusu konuyu açıklayıp gerekli tespitleri yapmadan önce halk edebiyatı / halkbilimi ve gerçeklik ilişkisi hakkında açıklamalar yapmak ele alınan konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

2.1. Halk Edebiyatı / Halkbilimi ve Gerçeklik

Edebiyat, sadece bir sanat mıdır? Kulağa ve göze hoş gelmesinin dışında gerçekçiliği veya geçerli bir zemini yok mudur? Edebiyatı sadece bir sanat, hobi veya entelektüel kişilerin bir uğraşı olarak görmek edebiyatın altında yatan bireyi, toplumu ve dünya yaşamını yok saymaktır.

Hiç şüphesiz ki, birey ve toplumun ortaya çıkardığı edebiyat ürünleri kurgu dahi olsa gerçekliğe dayalı bir ihtivaya sahiptir. Bireysel tarzda şekillenen edebiyat ve sosyal ortamın ürünü olan halk edebiyatı, içinde oluştukları dünya gerçekliğine ve yaratıcısı olan bireye ve topluma ait pek çok unsuru barındırır ve yansıtır.

Halk edebiyatı ürünleri de dünya gerçekliklerinin ve bireyin ya da toplumun bilinç düzeyine göre şekillenmektedir. Bu açıdan dolayı sözlü veya yazılı kültür ürünlerinde gerçekliğe ve insan düşünüşüne ait unsurlar bulunur. Söz konusu bu unsurları açığa

çıkarmak hem insanı hem toplumu hem de halk edebiyatını daha iyi anlamamızı sağlar. Bunun için de halk edebiyatı merkezli disiplinlerarası bilimsel çalışmalara ihtiyaç vardır.

"Kültür ve gelenek tamamen pragmatik amaçlarla insanlar tarafından icat edilir."[88] Bundan dolayı kültür ve gelenek insana ait şeyleri içerir. Bu kültürün ve geleneğin bir parçası olan halk edebiyatı ürünleri de insana ait bilgileri, gerçeklikleri, unsurları ve düşünceleri içerisinde barındırır.

"Doğanın bir parçası, bir hayvan olarak dilsiz yaşayan insanın dile kavuşup olanı biteni bu yeni enstrümanla ifade etmeye"[89] başlamasının ardından sözlü kültür ürünleri ortaya çıkmıştır. İnsan türü sözlü kültür ürünleri ya da diğer birey mahiyetli halk edebiyatı ürünleri ile kendi sınırlılıklarını anlatılarla aşmak ister. Ölümsüzlük, sonsuz gençlik, tanrısallaşma, olağanüstülük vb. özellikler ve güçler insanın sahip olamadığı arzulardır. Bu arzular anlatılara ve edebi ürünlere yansır. Böylelikle gerçek yaşamda bu özellik ve güçlere kavuşamayan insan, anlatılar vasıtası ile kurgusal dünyada bunlara sahip olur. Ancak bu anlatı ve sözlü veya yazılı kültür ürünleri her ne kadar kurgusal olsa da dünya yaşamındaki olanı biteni yine yansıtmaktadır. Bundan dolayı halk edebiyatı unsurlarında hem gerçeklik hem gerçekliğe dayanan kurgusallıklar hem de tamamen kurgusallık yer alabilir. Ancak üç özellikte de insan yaşamı, düşüncesi ve yaşam gerçekliği ana etkendir.

Halk edebiyatını (halk edebiyatını kapsayan halkbilimini de) dünya gerçekliliğinin ve bilimsel çalışmaların dışına itmek, psikoloji disiplinindeki ön-bilinci[90] ve bu bilincin derinliklerine gömülü olan ikincil bilinci (bilinçaltını) yok saymakla eşdeğerdir. Çünkü edebiyat, dolayısıyla halk edebiyatı da insan türünün bireysel şekilde veya sosyal yönlendirme ve dayatmalar sonucu gelişen ön-bilincinin ve ikincil bilincinin ürünüdür. Bu iki bilincin yanı sıra üçüncül bir bilinç olarak nitelendirebileceğimiz "biyolojik bilinç"[91] de birey ve halk edebiyatına etki edebilmektedir. Bilimsel düzeyde ele alınıp incelenebilecek bu üç bilinç düzeyinin şekillendirdiği birey veya halk edebiyatının barındırdığı gerçeklik, bilimsel araştırmalara dahil edilmelidir.

---

[88] Carl Sagan, *Tanrı'nın Kapısını Çalan Bilim*, çev. Reşit Aşçıoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi, 9. Bs., İstanbul 2021, s. 168.

[89] İsmail Gezgin, *Homo Narrans İnsan Niçin Anlatır; Mit, Masal ve Hikâyenin Arkeolojisi*, Redingot Kitap, 3. bs., İstanbul 2020, s. 49.

[90] Ön-bilinç halihazırda varlığımızı, zekamızı, duygularımızı ve düşüncelerimizi hissettiğimiz "benlik" bilincidir.

[91] Biyolojik bilinç için bkz. Hasan Güner Berkant, "Biyolojik Kültür ve Biyolojik Bilinç Yoluyla Biyolojik Düşünme", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* C. 3, S. 33 (2007), s. 1-6; Gerald M. Edelman, Joseph A. Gally ve Bernard J. Baars, "Biology of Consciousness", *Frontiers in Psychology,* S. 2 (2011), s. 1-7; Brian Earl, "The Biological Function of Consciousness", *Frontiers in Psychology,* S. 5 (2014), s. 1-18.

Toplumların icra ettikleri ve geleceğe aktardıkları sözlü veya yazılı kültür ürünleri söz konusu toplumun düşünce, algı, yaşam, inanç, ekonomi, eğitim, gelenek vb. konulardaki gerçekliklerini yansıtır. Halk anlatıları ve eserleri, bir gerçekliği ya da bir gerçekliğin değişmiş formlarını esas almalarının yanı sıra gelecekte bilimsel yollar ile ortaya konacak gerçeklikleri de içerebilmektedir. Halk edebiyatı ürünlerinde kurgu olarak görülen bazı olaylar veya nesneler gelişen teknoloji ile bir gerçekliğe dönüşebilmektedir. Uçak, aya yolculuk, uzun ömür, cep telefonu ve internet sayesindeki online görüşmeler halk edebiyatı metinlerinde kurgusal temelleri atılan teknolojik gelişme ve gerçekliklerdendir. Bunun temelinde insanın kurgulaması ve kurguyu gerçekleştirmesi vardır.

İnsanın yaşamı, düşüncesi ve oluşturmuş olduğu bireysel ya da toplumsal şekildeki bütün sistemler, yapılar ve ilişkiler tamamen dünya gerçekliğine bağlı olup bu gerçeklik çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Edebiyat, bir sanat olarak değerlendirilmesine rağmen tamamen insan gerçekliğine dayanmaktadır. Bu gerçeklik halk edebiyatı ürünlerinde ise daha fazladır. Çünkü toplum, bireyden çok daha fazla gerçekçidir[92] ve bu gerçeklik halk edebiyatı ürünlerinde doğrudan veya dolaylı bir şekilde açığa çıkmaktadır.

Peki ya halk edebiyatı ve halkbilimi dâhilinde incelediğimiz bu gerçeklik nedir? Gerçeklik kavramını genel olarak şu şekilde tanımlayabiliriz:

> "Gerçeklik, evrende var olan nesnelerin ve varlıkların etkileşim içinde bulunması sonucu ortaya çıkan zihinsel imgelemdir. Dolayısıyla bir gerçekliğin olması için var olan ile zihin arasında bir ilişkinin olması gerekir. Gerçeklik, felsefi alanda hiçliğin ve onun fiziksel obje ya da süreçlere sahip diğer kavramlarla uyuşmasının biçimsel bir kavrayışıdır. Zihinde meydana gelen bu kavrayışlar nesneyle örtüşerek doğruluk bakımından daha çok önem kazanır."[93]

İlkel dönemlerde de modern zamanlarda da toplumlar için gerçeklik algısı önemli bir konumdadır. Bu gerçeklik algısı toplum ürünlerini ve bu ürünler içerisinde yer alan halk edebiyatı yaratmalarını şekillendirir. Ancak ilkel toplumlarda gerçeklik algısı daha farklıdır. Bu durumu Lucien Lévy-Bruhl, İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler adlı kitabında şöyle açıklamaktadır:

---

[92] Çünkü toplum ve toplumsal ürünler insan yaşamına dair işlevsel özelliklere dayanmaktadır. Bu işlevler genellikle insanın fiziksel ve psikolojik olarak sağlıklı olmasına odaklanmaktadır.

[93] Fatma Takmaz, *Platon'da Kavram ve Gerçeklik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010, s. 52.

> "İlkel insanlar ikili bir gerçeklik içinde yaşamakta ve devinmekteydiler. Bunların birincisi kendi gözleriyle gördüğü, elleriyle dokunduğu, kısaca duyularıyla algıladığı varlık ve nesneleri kapsamaktadır: bu duyular bu algılamaların içerdiği, düzenli bir şekilde yinelenen zamansal olgularla ilgili davranışlarını belirlemektedir. Bir de görülemeyen ve duyularla algılanamayan, mevcudiyetleri hissedilen ve etkileri altında kalınan varlıklarla dolup taşan, varlığı yalnızca ifşa edilebilen ikinci bir gerçeklik vardır. İlkel insanlar bu gerçeklikle daha yakından ilgilenmektedirler, çünkü bünyesinde gizlediği ve ne zaman ortaya çıkacakları bilinemeyen doğaüstü güçlerin nasıl davranacağını öngörebilmek çok güç hatta olanaksız bir şeydir. Zaten bu iki gerçeklik, bir sınır çizgisiyle ortadan bölünebilen, birbirlerini dışlayan iki ayrı dünya şeklinde değildirler. İlkel insanların arada nasıl bir fark gördüklerini açıklayabilmek için uzamsal imgelerle başvurulması yanlıştır. Tam tersine onlar, doğa ve doğaüstünü birbirine karışmış şekilde görmektedirler."[94]

Bu iki gerçeklik algısından dolayı halk yaratmalarında olağanüstü sayısız unsur bulunmaktadır. Ancak Lévy-Bruhl'un ele aldığı ikincil gerçeklik de temel olarak gerçek yaşama ve birey-toplum psikolojisine dayanmaktadır.

"Tür olarak insan yaşama içkindir, ondan bağımsız ve farklı organizma değildir, onun bir parçasıdır, dışarıdan dahil olmamış, içine fırlatılmamıştır."[95] Bundan dolayı insana ait her şey yaşama uygundur. İnsanın ve toplumun anladığı, anlamlandırdığı, düşündüğü ve ürettiği her şeyde yaşamın bir gerçekliği bulunur.

Halkbilimi disiplini içerisinde incelenen kültür ögelerindeki gerçeklik ve bu gerçekliğe bağlı unsurlar halk edebiyatından daha fazladır. Halk edebiyatının da dâhil edildiği halkbiliminde kurgu tamamen toplumların gündelik, tarihsel ve inançsal yaşamlarına bağlıdır.

> "Halkbilimi, doğumdan ölüme kadar insanların yaşamında yer alan maddi manevi bütün kültür ögelerini bilimsel olarak derleyen, araştıran, değerlendiren ve bunların sistematik bir açıklamasını yaparak insanlığın kültür tarihini ve özellikle halk kültürünün genel gelişme kurallarını inceleyen, kültürler arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirleyip ortaya koyan, gerektiğinde de bu bilimsel sonuçları halkın yararına olacak biçimde düzenleyip halka aktaran bir bilim dalıdır."[96]

Bundan dolayı halkbilimi ürünlerinde gerçek yaşamın ve bilimsel unsurların yoğunluğu fazladır. Tahir Alangu, halkbilimi sayesinde "bir milletin kablettarih [tarih öncesi] vaziyetini ve tarz-ı hayatını tayin" edilebileceğini ve halkbilimi çalışmaları ile

---

[94] Lucien Lévy-Bruhl, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, 3. bs., Ankara 2020, s. 171.
[95] İsmail Gezgin, İsmail Gezgin, *Homo Narrans İnsan Niçin Anlatır; Mit, Masal ve Hikâyenin Arkeolojisi*, Redingot Kitap, 3. bs., İstanbul 2020, s. 14.
[96] Erman Artun, *Türk Halk Bilimi,* Karahan Kitabevi, 11. bs., Adana 2014, s. 3.

tarih disiplininde bile bulamayacağımız halkı alakadar eden fikirleri, hisleri ve yaşam biçimlerini elde edebileceğimizi söylemektedir.[97]

Halkbiliminin toplumun yaşamında, tarihinde ve kültüründe çok geniş bir kapsamı olduğu için çeşitli bilimler ile de geniş bir ilişkisi bulunmaktadır. Tarih, sosyoloji, psikoloji, arkeoloji, antropoloji, dilbilim, edebiyat ve sanat tarihleri gibi bilimler ve bu bilimlerin ilgilendikleri gerçeklikler halk edebiyatı ve halkbilimi ürünleri ile ilişkili olabilir. Halk edebiyatında ve halkbiliminde tıp, veterinerlik, zooloji, astroloji gibi bilim dallarını da ilgilendiren pek çok unsur ve tür bulunmaktadır.

İnsana ait her şeyde olduğu gibi halk anlatılarında da gerçeklik vazgeçilemez bir unsurdur. Çünkü insan var olan yaşamından, yani kendi gerçekliğinden hareketle sözlerini, cümlelerini ve de anlatılarını oluşturmaktadır. Bu anlatılar sıradan hayattaki nesnelerin, olayların, algıların ve kişilerin ses aracığı ile söze aktarılarak anlamlaştırılmış şekilleri olan kelimelerle oluşturulmuştur. Kelimelerin hâricinde birçok anlatı temel olarak insana, doğaya, diğer canlılara ve olaylara dayanan bir konu içermektedir. Özellikle inanç ve halk edebiyatı unsurlarında / anlatılarında yaşamın gerçekçiliği gözler önüne serilir.

Halkbiliminin ve halk edebiyatının önemli bir inceleme bölümü olan halk anlatılarında çevre, olay, yaşantı ve de kişiler hem bireysel hem de toplumsal olarak çeşitli unsur ve ürünlerde gerçekçi, temeli gerçek olmak kaydıyla hayali ya da sadece bir yönü veya özelliği ile gerçeğe yakın gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bizler bunun farkına varmasak da olağanüstü, hayali, gerçek dışı ve imkânsız olarak nitelendirdiğimiz anlatılar temelinde bir gerçekliği, gerçek yaşamdan oluşan bir özelliği ya da insan algısını ele almaktadır.

Bu konuya örnek olarak masal anlatılarını gösterebiliriz. "Masalların genellikle hayal gücünden kaynaklandığı düşünülse de aslında masallar ile gerçeklik arasında var olan güçlü bir ilişki bulunmaktadır".[98]

Masallar çoğu insana göre gerçek dışı ve hayal ürünüdür. Ancak bu konuda yapılmış araştırmalara göre masallar çoğunlukla insan rüyalarının ve de bazı durumlarda insan bilinçaltının yansımalarıdır. Rüyalar ve bilinçaltı ise gerçek yaşamın birer

[97] Tahir Alangu, *Türkiye Folkloru El Kitabı,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 409.
[98] Lily Kong ve Elaine Goh, "Folktales and Reality: The Social Construction of Race in Chinese Tales", *Area*, C. 27, S. 3 (1995), s. 261.

yansımasıdır. Buradan hareketle masal türünün gerçek yaşam ile sıkı bir şekilde ilişkili olduğu ortaya çıkar.[99]

"Folklor dahil bütün sanatların gerçeklikten türetildiğine ve gerçekliği yansıttığına dair özel kanıtlar sunmaya ihtiyaç"[100] olmadığını düşünen Vladimir Propp masal ve gerçeklik hakkında şu açıklamaları yapmaktadır:

> "Gerçeklikle ilişkisi daha gözle görülür olduğu için işe halk masalıyla başlayacağım. Halk masalı aynı zamanda anlatı türlerinin kesin genel yasalarını keşfetmemize de yardımcı olacak. Lenin 'Her halk masalında gerçekliğe ilişkin ögeler vardır . . .' demişti. Halk masallarına yöneltilecek en üstünkörü bakış bile bu yargının doğruluğunu destekleyecektir. Olağanüstü masallarda bu tür ögeler daha azdır; öteki halk masalı türlerinde ise daha yaygındır. Ayı, tilki, kurt, tavşan, horoz, keçi ve diğerleri köylülerin günlük yaşamında yer etmiş hayvanlardır; köylüler ve karıları, yaşlı erkekler ve kadınlar, üvey anneler ve kızlar, askerler, çingeneler, rençberler, rahipler ve toprak sahipleri de halk masallarına günlük yaşamdan girmişlerdir. Halk masalları, tarih öncesi gerçekliği, Orta Çağ gelenek ve ahlakını, feodalizmle kapitalizmin toplumsal ilişkilerini yansıtır. Gerek Sovyet gerekse yabancı araştırmacılar gerçekliğe ilişkin bu ögeleri etraflıca incelediler. Böylece, bu ögelere dayanan kayda değer bir literatür oluştu."[101]

Lily Kong ve Elaine Goh ise "Folktales and Reality: The Social Construction of Race in Chinese Tales (Halk Masalları ve Gerçeklik: Çin Masallarında Irkın Sosyal Yapısı)" adlı çalışmada masal ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi "kurgusal, tarihsel ve yansıtılmış" gerçeklik şeklinde üç biçimde ele alır:

> "'Kurgusal gerçeklik', anlatıya dönüşen hayal gücünün bir parçasıdır ve her bir türü merkezi kurallara bağlıdır. Masallardaki bu kurmaca gerçeklik, anlatıcının dünyasından ayrı olarak aktarılır. Bunun yanı sıra, tamamen hayali olmayan kurgusal gerçeklik, dönüştürülmüş 'tarihsel gerçekliğin' bir parçası da olabilmektedir. Geçmiş gelenekler, inançlar ve sosyal sistemler masaldaki kurgusal gerçeklik olarak 'hayatta kalır', ancak anlatıcılara göre bunlar tarihsel ya da mevcut sosyal gerçeklik olmaktan çıkmış durumda olabilir. Dolayısıyla tarihten kurguya, gerçeklikten fanteziye bir dönüşüm geçirmiş olabilirler. Tarihsel gerçekliklerin yanı sıra, üçüncü tür bir gerçeklik olan 'yansıtılmış gerçeklik' ise, şimdiki zamanın halk masallarına dahil edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu yansıtılan gerçeklik, kendi kültürlerini, sosyal sınıflarını ve kişisel psikolojilerini masalın kurgusal gerçekliklerine yansıtan farklı icracılar tarafından anlatılan aynı masaldan türeyen varyasyonlarda görülebilir."[102]

---

[99] Masal ve psikoloji ilişkisi için bkz. Merve Karabulut, "Freud ve Jung Işığında Masal ve Psikanaliz", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26 (2022).
[100] Vladimir Propp, *Folklor Teori ve Tarih*, çev, Necdet Hasgül ve Tolga Tanyel, Avesta, İstanbul 1998, s. 79.
[101] A.g.e. s. 30-31.
[102] Lily Kong ve Elaine Goh, "Folktales and Reality: The Social Construction of Race in Chinese Tales", *Area*, C. 27, S. 3 (1995), s. 261-262.

Masal türü insan toplumlarının gündelik yaşamında daha fazla yer edinmiş bir anlatı türü olduğu için bu türdeki anlatılarda gerçeklik unsuru pek çok farklı açılardan yer alabilmektedir. Vladimir Propp, Lily Kong ve Elaine Goh'un masal ve gerçeklik arasındaki açıklamaları bu farklı açıları ele almıştır. Söz konusu bu isimlerin yanı sıra Eugen Weber de "Fairies and Hard Facts: The Reality of Folktales (Periler ve İnkâr Edilemeyen Gerçekler: Halk Masallarının Gerçekliği)" adlı çalışmasında Alman masallarının bireysel ve sosyal gerçekliklerini incelemiştir.[103]

Masalların yanı sıra insan toplumlarının ilk anlatı türü olarak kabul edilen mitlerde de gerçeklik unsurları önemli bir konumdadır. "Bazı mitoslar, gündelik yaşamın gerçekliğini yansıtan bir anlatım ve aktarım değeri taşır".[104] Genel olarak "mitik öykü bireyin değil toplumsalın öyküsüdür ve onun taleplerini dile getirir".[105] Bu öyküler ve talepler toplumun yaşam, düşünce ve inanç gerçekliklerini içermektedir.

Tıpkı masallarda olduğu gibi bireysel veya toplumsal ölçekte bilinç ve bilinçaltı ile mitler arasında da sıkı bir bağ vardır. Bu açıdan mitler, bireyin ve toplumun kabul ettiği gerçekliği doğrudan veya dolaylı olarak yansıtabilir. Bu konu hakkında Prometheus mitini ele alabiliriz.

Prometheus'un ateşi Olympos'tan çalması ve Zeus'un onu Kafkas Dağları'na zincirlemesi eski bir Yunan mitidir. Çalınmış olan ateşin Prometheus tarafından insanlara verilmesi ve Zeus'un hem Prometheus'u hem de insanları (Pandora'nın kutusu ile) cezalandırması gerçekliği yansıtmayabilir ancak Prometheus'un karaciğerinin her gün bir kuzgun veya bir akbaba tarafından yenilmesi ve her gün yeniden doğması biyolojik bir gerçekliği göstermektedir. Çünkü insan karaciğeri, asıl boyutunun beşte üçünü kaybetse bile geriye kalan dörtte birlik miktarı ile kendini yenileyip tamamlayabilmektedir.[106]

Bu mit elbette ki bir ozanın veya bir halkın ürünüdür. Söz konusu ozan veya halk, insan karaciğerinin kendini yenileme özelliğini çağdaş bilimsel çalışma ve metotlar ile öğrenmemiştir. Ancak bu mit, karaciğer hakkındaki bu unsurun ve gerçekliğin çok uzun zamandır insanlar tarafından bilindiğini gösterir. Bir ozanın veya halkın binlerce yıl önce

[103] Söz konusu çalışmaya bkz. Eugen Weber, "Fairies and Hard Facts: The Reality of Folktales", *Journal of the History of Ideas,* C. 42, S. 1 (1981), s. 93-113.
[104] Esin Ekşi, *Türk Mitolojisinde Gerçeklik,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 10.
[105] İsmail Gezgin, *Homo Narrans İnsan Niçin Anlatır; Mit, Masal ve Hikâyenin Arkeolojisi*, Redingot Kitap, 3. bs., İstanbul 2020, s. 47.
[106] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Carl Power ve John E.J. Rasko, "Whither Prometheus' Liver? Greek Myth and the Science of Regeneration", *Annals of Internal Medicine,* C. 149, S. 6 (2008), s. 421-426.

oluşturup icra ettiği ve inandığı bir mitin karaciğer hakkında günümüzde dahi ilgi çeken bu gerçekliği içermesi mitler ve gerçeklik arasındaki en iyi örneklerdendir.

Türklere ait mitlerde de gerçeklik unsurlarının mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu mitlerden biri de "Altay Yaratılış" anlatısıdır. Anlatıda Tanrı Kayra Kara Han'ın, Ak Ene'nin önerisi ile her şeyi sudan yaratması işlenmektedir. Bu mite göre canlıların kökeni suya bağlı olup yaşamdan önce evrende ve dolayısıyla dünyada da sadece su vardır. Çağdaş dönemlerde yapılan bilimsel çalışmalar gösteriyor ki bütün canlıların başlangıcı ve yaşam şartı suya dayanmaktadır. Ayrıca oluşum süreci içerisinde dünyanın sadece sudan oluştuğu dönemler de yaşanmıştır.

Dünyanın belirli bir süreç içerisinde sudan meydana gelmesinin yanı sıra günümüzde fizik biliminde yapılan bazı çalışmalara ve bazı kuramsal fizikçilere göre Büyük Patlama'dan sonra evrenin tamamı bir süre boyunca sıvı / akışkan hâldeki maddelerden oluşmaktaydı.[107] Yaratılış miti ve sıvı / akışkan evren teorisindeki bu benzerlik ilgi çekicidir. Söz konusu bu gerçeklik Türklerin yaratılış mitine bilimsel çalışmalardan hareketle yer edinmemiştir. Binlerce yıl önce yaşayan insanların bilimsel metotlar ile araştırma ve inceleme yapmadıkları açıktır. Ancak her şeyin su ile başlaması miti ve bilimsel gerçeği arasındaki ilişki dikkate değerdir. Belki de bu su ve yaratılış ilişkisi ilkel toplumların görmüş ve yaşamış oldukları su baskınlarıyla da (buzul erimeleri, tektonik hareketler sonucu gerçekleşen su baskınları vs.) ilgili olabilir.

Anlatılarda ve inançlarda her şeyin suyla başlamışının yanı sıra yine pek çok mitte ve inançta "tufan" konulu anlatı mevcuttur. Özellikle dinî anlatılarda karşımıza çıkan su taşkını / tufan motifi Mezopotamya (Sümer, Babil), Anadolu (Hitit / Hatti), Türk, Yunan, Hint vb. kültürlerinin sözlü ve yazılı ürünlerinde görülebilmektedir. Orta Doğu merkezli Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık inançlarında da tufan olayı önemli bir konumdadır.[108]

Pek çok dinde ve kültürde görülen bu tufan olayı bazı araştırmacılara göre yerel mahiyetteki su taşkınları sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle Mezopotamya, Anadolu, Türk ve Yunan anlatılarında görülen tufan olayının Karadeniz'in oluşumundan sonra

[107] Sıvı / akışkan evren teorisi için bkz. E. Elizalde, V.V. Obukhov ve A.V. Timoshkin, "Inhomogeneous Viscous Dark Fluid Coupled With Dark Matter in the FRW Universe", *Modern Physics Letters A*, C. 29 (2014). Konu ile ilgili ayrıca bkz. Rishi Kumar Tiwari, "Robertson-Walker Cosmological Models With perfect Fluid in General relativity", *Research in Astronomy and Astrophysics*, C. 11, S. 7 (2021).

[108] Tufan anlatıları için bkz. Gökhan Akmaz, "Hint, Yunan, Sümer ve Türk Mitolojilerinde Tufan Mitinin Kültürel Bellek Açısından Önemi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Dergisi*, C. 59, S. 2 (2019); Fırat Caner, "Büyük Tufan Mitleri ve Atra-Hasis", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü (KAREN) Dergisi*, C. 3, S. 3 (2017).

ortaya çıktığı savunulmaktadır. Söz konusu bu görüşlere göre önceden bir göl olan Karadeniz, (M.Ö. 5600 yıllarında gerçekleştiği tahmin edilmektedir) buzul sularının erimesiyle gerçekleşen su taşkınlarıyla bir deniz hâline gelir. Bu süreç içerisinde de bölgede bulunan yerleşim alanları sular altında kalır. "Karadeniz Sel Hipotezi"[109] olarak adlandırılan bu olayın da pek çok dinde ve kültürde yer alan tufan anlatılarına kaynaklık ettiği düşünülmektedir.[110] Bu bakımdan tufan mitleri ve inancı da dünya tarihi içerisinde gerçekleşmiş bir olaya dayandırılabilir. Tarihi, coğrafi ve iklimsel bir gerçekliğe dayalı bu konudaki anlatılar halk edebiyatı ve halkbilimdeki gerçeklik temelini yansıtmaktadır.

Mit ve mitoloji araştırmalarında gerçeklik konusunda ilk kez 1893 yılında James MacDonald bahsetmiştir. James MacDonald mitlerin insan yaşamının ve gerçekliğinin yansımaları olduğunu dile getirir. Harry L. Chapin ve Karl Abraham gibi isimler de mit ve gerçeklik ilişkisi üzerinde durmuşlardır[111]. Edward Burnett Tylor da Primitive Culture (İlkel Kültür) adlı çalışmasında mitleri bütünüyle gerçek dışı olarak değerlendirmenin yanlış olduğunu ve mitlerin temelinde bir gerçeklik veya gerçekliğin değişmiş bir formunun olduğunu söylemektedir.[112] Tylor'ın bu açıklaması diğer halk edebiyatı anlatı türleri için de geçerlidir. Bronislaw Malinowski de İlkel Toplum adlı eserinde ilkel toplumların mit ve gerçeklik algılarına değinir.[113] Halk anlatılarında temel bir gerçeklik mevcut olup bu gerçeklik bazen olduğu gibi aktarılırken bazen de şekil değiştirerek karşımıza çıkar.

Tüm bunların yanı sıra Tok Thompson ve Gregory Schrempp de, The Truth of Myth: World Mythologies in Theory and Everyday Life[114] (Mitin Doğruluğu: Teoride ve Gündelik Hayatta Dünya Mitolojileri) adlı çalışmada mitoloji ve gerçeklik ilişkisini ele almışlardır. Thompson ve Schrempp söz konusu bu çalışmada teorik olarak ve gündelik hayattaki mitlerin içerisinde var olan gerçeklik hakkında açıklamalar yapmışlardır.

---

[109] Karadeniz Sel Hipotezi için bkz. Valentina Yanko-Hombach vd., "*The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate, and Human Settlement"*, Springer, Dordrecht 2007. Bu hipoteze ve düşünceye bakarak Karadeniz'in insanlık tarihinin ve kültürünün "kara kutusu" olduğu söylenebilir.

[110] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Dölek ve Naci Özsoy, "Nuh Tufanı Üzerine", *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal),* C. 4, S. 21 (2018).

[111] James MacDonald, Harry L. Chapin, Karl Abraham ve E. B. Tylor'ın mitoloji ve gerçeklik hakkındaki görüşleri için bkz. Esin Ekşi, *Türk Mitolojisinde Gerçeklik,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 23.

[112] Edward B. Tylor*, Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom (C. 1)*, Henry Holt and Company, New York 1889, s. 299.

[113] Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplum*, Çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.

[114] Tok Thompson ve Gregory Schrempp, *The Truth of Myth: World Mythologies in Theory and Everyday Life*, Oxford University Press, Oxford 2020.

Temelinde bir gerçeklik ya da gerçekliğin değişmiş bir formu olan halk edebiyatı türlerinden biri de destanlardır. Destanlar genel olarak halkın bilinç, duygu ve düşünce dünyalarında yer edinen gerçek kişilere, olaylara ve tarihe dayanmaktadır. Bir kişinin, ulusun, yerin veya olayın işlendiği destanlar mit ve masal türlerinden daha fazla gerçeklik içerir. Yapay destanlarda ise bu gerçeklik daha da fazladır. Ancak mitolojiye dayalı destanlarda da gerçekliğe veya tarihselliğe rastlanabilmekte. Bu konu hakkında İlyada'yı ele alabiliriz.

Homeros'un mitolojik olay, kişi ve anlatımlarla kaleme aldığı İlyada adlı destanı da tarihsel ve arkeolojik gerçekliklere dayanmaktadır.[115] Mitoloji ve edebiyat alanına giren İlyada, Truva şehrini konu edinmesi ile bir gerçekliği esas alır. Sadece şiir, mit veya destan olarak değerlendirilen bu gerçeklik daha sonraları arkeoloji çalışmaları ile tespit edilmiştir.

Günümüze gelindiğinde ise Truva şehri ve savaşı bilim dünyasında tarihi bir gerçeklik olarak değerlendirilmektedir. İlyada'dan hareketle halk edebiyatı ve gerçeklik ilişkisi için önemli olan şeyin söz konusu gerçekliği kapsayan bilim dalının ve yönteminin tespitidir diyebiliriz. Çünkü bütün halk anlatılarında bir gerçeklik mevcuttur. Önemli olan bu gerçekliği ilgilendiren bilim dalının bakış açısıdır. Beşerî ve doğa bilimleri arasındaki ortak çalışma ilişkisi halk edebiyatındaki gerçeklik unsurlarının incelenmesi için elzemdir.

Mitolojik unsurlar ile şekillenmiş olan Oğuz Kağan Destanı'nda da gerçeklik ögeleri bulunmaktadır. Ancak bu ögelerin çoğu gerçekliğin değişmiş formları olarak anlatıya aktarılmıştır. Destanın ana karakteri olan Oğuz Kağan, aslında tek bir insan olarak hayal edilmiş bütün Türk boylarıdır. Kolektif şekilde "Oğuz" adı altına toplanan Türk ulusunun doğayı, zorlu yaşam koşullarını ve ilkelliği yenerek sona erdirmesi "ormanda yaşayan canavarı öldürmek" suretiyle sembolleştirilmiş olabilir.

"Oğuz", Türk ulusudur, "canavar" ise doğa kaynaklı zorlu yaşam koşullarıdır. Aslında "Oğuz" medenileşmedir ve toplumu birleştirip yöneten kutlu gelişmedir. Oğuz (Türk boyları), canavarı (doğa ve çeşitli zorlukları) kılıç, kalkan, mızrak (kargı) ve ok ile yenmiştir. Kılıç, kalkan, kargı ve ok eski dönemlerin teknolojik gelişmeleridir. Madenleri işlemede ileri bir seviyede olan ve demiri kutsal sayan Türkler doğayı ve çeşitli zorlukları da yine maden teknolojisi ile yenmişlerdir. Ayrıca "koca canavarı" yenen maden

[115] İlyada ve gerçeklik ilişkisi için bkz. Adrian Kelly, "Homer and History: Iliad 9.381", *Mnemosyne,* S. 59 (2006).

teknolojisi, "karga / kuzgun" olarak sembolleşmiş bazı ufak sorunları ve "leş yiyici" olarak düşünülen diğer toplumları da yenecektir şeklinde bir düşünceyi de benimsemiş olabilirler.

Bunların yanı sıra Oğuz Kağan Destanı'nda çoğunlukla "gergedan" şeklinde tarif edilen canavarın günümüzde fosilleri bulunan "Sibirya gergedanı (Elasmotherium Sibericum)" olma ihtimali vardır.[116] Paleontoloji araştırmalarına göre tamamen kıllı bir yapıya sahip bu boynuzlu hayvanın Orta Asya ve Sibirya bölgelerinde yaşamış olduğu tahmin edilmektedir. Sibirya bölgesinde yaşayan eski Türklerin, bu hayvanın buzulların erimesiyle ortaya çıkan donmuş bedenini veya toprak altından çıkan kemiklerini görmüş olmaları muhtemeldir. Devasa ve korkutucu bir görüntüye sahip olan bu hayvan rahatlıkla canavar olarak nitelendirilebilir. Destanda işlenen bu unsur paleontolojik gerçeklikle ilgili olabilir.

Masal, mit ve destan türlerinde karşımıza çıkan gerçeklikler efsane, halk hikayesi ve manzum şekillerde icra edilen veya yazılan diğer türlerde de bulunmaktadır. Efsaneler gerçekliği bilinen kişiler, yerler, olaylar vb. hakkında oluşturulur. Efsane türündeki anlatılarda ana unsurlar da bir gerçekliğe dayanabilmektedir. Bu gerçeklik inanç düzeyinde olabildiği gibi herhangi bir gerçekliğin çarpıtılmış hâli de olabilmektedir. Halk hikâyelerinde ise kişi, yer ve olayların gerçekçiliğinden daha çok bu anlatılarda geçen halk hekimliği, veterinerlik, meslek ve bu tarz öğelerde bulunan gerçeklik temel alınır. İstanbul merkezli realist halk hikâyelerinde ise gerçeklik ve toplum yaşamı, söz konusu anlatıların en önemli özelliklerindendir.

Halk edebiyatının, her ne kadar kurgusal olursa olsun en az bir unsuru gerçeklik içerir. Çünkü edebiyat insan düşüncesine, duygusuna ve anlamlandırma şekline bağlıdır. Bu unsurlar ise tamamen dünya gerçekliğine göre şekillenir. Yaşamın ve dünyanın şekillendirdiği insan zihni de kendi bilinç seviyesine göre sözlü ve yazılı kültüre dayanan ürünler oluşturur. Bu ürünlerde temelinde doğrudan veya dolaylı olarak yaşam ve dünya gerçeklikleri vardır.

Halk edebiyatının ve halkbiliminin gerçeklik ile yakından ilişkili olması çok doğaldır. Biyolojik ve psikolojik ihtiyaçların giderilmesi, toplumsal düzenin sağlanması, bilimsel ve teknik olarak ilerleme gibi nedenlerden dolayı halka ait unsurlar dünya

[116] Sibirya gergedanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vladimir Zhegallo vd., "On the Fossil Rhinoceros Elasmotherium", *CRANIUM*, C. 22, S. 1 (2005), s. 17-40.

gerçekliğine dayalıdır. Bundan dolayı halka ait unsurları inceleyen halk edebiyatı ve halkbilimi ürünleri de doğrudan veya dolaylı olarak pek çok gerçeklik içerebilmektedir.

Vladimir Propp, Rus toplumundan hareketle halk edebiyatını ve halkbilimini ilgilendiren gerçeklik ilişkisini üç şekilde açıklar:

> "1. Folklor gerçeklikten doğmuştur, fakat doğduğu somut gerçeklik ya da çağın doğrudan izlerini taşımaz. Tıpkı bize inanılmaz gelen masal imgeleri örneğinde olduğu gibi: Ateş saçan ejderhalar, kanatlanmış atlar, büyülü prensesler gerçekte hiçbir zaman varolmadı [var olmadı]. Bunlar kurgusal imgelerdir. Ancak, bu tür imgeler içeren anıtsal eserler de incelenmeli ve aydınlatılmalıdır. Tarihsel araştırma düşünce biçimlerinin ve bu şekilde işleyen sanatsal yaratıcılığın ne zaman, hangi çağda ve hangi toplum aşamasında doğduğunu keşfedecektir.
>
> 2. Folklor ile gerçeklik arasındaki ikinci ilişki biçimi, halkların belirgin izlerini içeren kurgusal bir konuyu (plot) önvarsayar. İcracının (performer) estetik olarak amaçladığı şekilde olmasa da gerçeklik esere yansır. Sözgelimi, üvey anne ile üvey kız hakkındaki masalda, üvey anne, onu öldüreceğini bile bile kızı bir devin yanına gönderir, ancak Baba Yaga ya da bir ayı ya da Morozko onu bir sınamadan geçirir ve ardından da ödüllendirir. İcracının anlatıda amaçladığı budur. Ancak arka planda masal, köylü kulübelerini, önceki karısından çocukları olan ve ikinci kez evlenmiş dul bir adamın mutsuz aile yaşamını ve Rusya'ya özgü benzeri yaşam manzaralarını dile getirmektedir.
>
> 3. Üçüncüsü, icracının gerçekliği tanımlamaya çalıştığı durumdur. Zorunlu askerlik, askerliğin zorlukları, istilalar, savaşlar ve savaşta ölüm hakkındaki asker şarkıları böyledir"[117]

Halkbiliminde ve halk edebiyatında gerçeklik unsurlarının ortaya çıkması için sözlü ve yazılı kültür ürünlerinin pek çok bilimsel disiplinin bakış açısıyla incelenmesi gerekmektedir. Bu açıdan disiplinlerarası yaklaşımın faydası büyük olacaktır.

Geçmiş dönemlerde bazı bilim insanları araştırdıkları bir konu hakkında sonuca ulaşmak veya bir görüşü desteklemek için halk edebiyatı ürünlerini inceleyip araştırdıkları konu hakkında veriler elde etmişlerdir. Sigmund Freud da bu bilim insanlarından biridir. Freud, "psikanaliz" görüşlerini ve disiplinini desteklemek için mitlere ve masallara sıklıkla başvurmuştur.

Freud'un öğrencisi olan Carl Gustav Jung da "arketip" düşüncesini desteklemek için mitlerden faydalanmıştır. Aynı şey tarih, antropoloji ve siyaset gibi beşerî bilim

[117] Vladimir Propp, *Folklor Teori ve Tarih*, çev, Necdet Hasgül ve Tolga Tanyel, Avesta, İstanbul 1998, s. 80-81.

dalları için de geçerlidir. Bu bilim dalları uzun yıllar boyunca halk edebiyatı ürünlerinden faydalanmıştır.

Son olarak unutulmamalıdır ki gerçeklik, bilim ve teknoloji son bin yıldır matematiğe ve doğa bilimlerine dayanmaktadır. 150 bin yıllık bir geçmişe sahip olan homo sapiensin gerçekliği, bilimi ve teknolojisi M.S. bininci yıla kadar sözlü kültüre dayalı olmuştur. Bundan dolayı sözlü kültürü ve anlatıları "hayal ürünü", "gerçekdışı" ve "saçma" olarak tanımlamak ve sözlü kültür ürünlerinde ve anlatılarda var olan gerçekliği incelememek binlerce yıllık insan (sapiens) gelişimini yok saymak olur.

2.2. Halk Edebiyatı Ürünlerinde İnsanın Evrimine Dair

"Homo sum. Humani nil a me alienum puto

(Ben bir insanım ve insana dair
hiçbir şey bana yabancı değildir)"

Terentius.

İnsanın başka varlıklardan veya canlılardan türediğine dair ilk düşünceler M.Ö. 500'lü yıllara kadar dayanır. Bu devirden itibaren pek çok filozof, düşünür, din adamı ve bilim insanı insanın başka bir hayvandan türediğine dair söylemlerde bulunmuştur. Charles Darwin ile birlikte bu söylemler bilimsel bir gerçeklik hâline gelir. Böylelikle evrim düşüncesi ve gerçeği biyoloji, fizik, antropoloji, paleontoloji, arkeoloji, politika, ekonomi ve ilahiyat gibi pek çok farklı alana ve çalışma disiplinine uyarlanır.

Evrim gerçeği insanı çok yakından ilgilendirir. İnsan bireylerinin ve toplumlarının oluşturmuş olduğu halk ürünleri ve yaratmaları da biyolojik evrimden kendine düşen payı almış olmalıdır. Ancak halk edebiyatı ürünlerinde var olabilecek evrimsel unsurlar halk yaratmalarına uygun bir şekilde görülebilir.

"Son yıllarda antropoloji, ekonomi, sosyal psikoloji, dilbilim, tarih, siyaset, hukuk teorisi ve kriminolojide aynı zamanda rasyonalite, teoloji ve değer teorisi gibi felsefi alanlarda Darwinci fikirlerin son derece verimli uygulamalarına şahit" olundu.[118] Günümüz itibariyle kültür ve sanat da evrim teorisi ile ilişkilendirilmektedir. Denis Dutton, ilk olarak 2009 yılında basılan Sanat İçgüdüsü: Güzellik, Zevk ve İnsan Evrimi

[118] Denis Dutton, *Sanat İçgüdüsü: Güzellik, Zevk ve İnsan Evrimi*, çev. Murat Turan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s. 12-13.

adlı kitabında sanatın da insanın biyolojik evrimi ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.[119]

Dutton, bu kitabında "sanata artık Charles Darwin'in evrim kuramı ışığında bakmanın, içgüdü ve sanat hakkında konuşmanın zamanı geldi" der.[120] Bu amaçla da kitabında çeşitli açıklamalar yapmıştır. Gerçekten de sanat ve evrimsel unsurlar arasında bir ilişki kurulabilmektedir.

Dutton'a göre modern insan türünün sanatsal ürünler ortaya koyması ve sanatsal bir bakış açısına sahip olması evrimsel süreç boyunca gelişen içgüdülerle alakalıdır. Bu bakımdan sanatın ve sanatsal ürünlerin temelini insanın biyolojik evrimine dayandırır.

"Antropoloji, ekonomi, sosyal psikoloji, dilbilim, tarih, siyaset, hukuk teorisi, kriminoloji, felsefi görüşler" ve sanat da insanın evrimi ile ilgilidir. Bu açıdan ele alınan bu alanların pek çoğu ile yakından ilişkili olan ve kültürün önemli bir bölümünü kapsayan halkbilimi ve halk edebiyatı ürünlerinde de insan evrimine dair izler aramak boş bir çaba olmayacaktır. Söz konusu bu izler halk edebiyatı uygun bir şekilde biçimlenmiş olmalıdır. Ancak halk yaratmalarında kesin bir dil ile modern evrim teorisinin yer aldığını söylemek çok zordur. Elde olan bilimsel sonuçlar dahilinde halk edebiyatı ürünlerinde toplum düşüncesine ve halk yaratmalarına uygun bir evrimsel anlayışın olduğunu söylemek ise daha doğru olacaktır.

Halkbilimi ve halk edebiyatı ürünleri sosyal antropoloji içerisinde incelenmektedir. James George Frazer, antropolojinin asıl itibari ile biyolojik evrim teorisinden hemen sonra ortaya çıktığını söyler.[121] Günümüz itibariyle antropoloji çalışmaları içerisinde de incelenen halkbilimi ve halk edebiyatı ürünlerinde de biyolojik evrim benzeri unsurların tespiti mümkündür. Çünkü modern evrim teorisi de halk yaratmalarındaki insan evrimi de temel olan değişime ve dönüşüme dayalıdır. Fakat bu değişim ve dönüşümler halk edebiyatı ürünlerinde evrim gerçeğinin varlığını kanıtlamaz. Halk edebiyatı ürünlerinde görülen insan evrimi halk yaratmalarının kendine has özelliklerini yansıtır. Bu özellikler ise bazı açılardan modern evrim teorisi ile benzerlikler taşır.

---

[119] Denis Dutton, Sanat İçgüdüsü: Güzellik, Zevk ve İnsan Evrimi, çev. Murat Turan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017.
[120] A.g.e. s. 11.
[121] James George Frazer, *İnsan, Tanrı & Ölümsüzlük, Kanon Kitap,* çev. Onur Aydın ve İrem Demirel, 2. bs., İstanbul 2019, s. 28.

Sigmund Freud'un, insan psikolojisi üzerinde yaptığı çalışmaların sonucunda "her nereye gittiysem oraya benden önce bir şairin uğramış olduğunu gördüm" dediği bilinmektedir. Bir insan olarak şairler veya sanatçılar insan düşüncesini, psikolojisini ve algılarını yazılarında veya sanatsal ürünlerinde ister bilinçli ister bilinçsiz bir şekilde yansıtmaktadır. Her şeyin değiştiği bir dünyada insan, kendisinin de değiştiğini düşünmüş olmalıdır. Bu bakımdan birey ve halk yaratmalarında bu değişimin izleri görülebilir. Tıpkı psikolojik keşif ve yaklaşımlarda olduğu gibi değişime dayalı evrimi hatırlatan unsurlar da sanatçıların ürünlerinde ve halk yaratmalarında yer alabilir.

Halk anlatıları ve bu anlatıların çeşitlenmesi ile ortaya çıkan anlatı türleri insan evriminin beşinci adımı olarak nitelendirdiğimiz kültürün bir ürünüdür. Kültür her ne kadar soyut olarak tasavvur edilse de modern insanın evrimleşmesinde vazgeçilmez bir unsurdur.

> "Kültür tarihçileri, insanoğlunun hayatta kalma ve varlığını sürdürme savaşındaki başarısını, kültürel bir varlık oluşuna, yani yaşayarak öğrendiklerini kültüründe saklayıp yeni kuşaklara aktarma yeteneği ile becerisine bağlı görürler. İnsan biyolojik uyum gücüyle değil, kültürüyle dünyaya egemen olmuş; varlığını kültürüyle sürdürmüştür."[122]

Kültür sayesinde insanlar toplu bir şekilde yaşayarak bir uyum yakalar. Bu uyumla da sapiens türü evrimsel bir avantajla hayatta kalır, çoğalır ve dünyaya her açıdan sahip olur. Kültürün bir parçası olan halk yaratmaları da (halkbilimi ve halk edebiyatı ürünleri) bu evrimsel avantaja katkı sağlar.

İnsanın kendi kökenini bulmaya ve anlamaya ihtiyacı vardır. Sadece kendi kökenini değil bütün her şeyin kökenini, sebebini ve kaynağını bilmelidir. Çünkü modern insan "bilen" ve "anlayan" insandır. Homo sapiens sapiensin, her şeyi bilme ve anlama karşısındaki ihtiyacı başka bir türe evrilene kadar sürecektir. Richard Dawkins, Gen Bencildir adlı kitabında "bir gezegendeki zeki canlıların gün gelip kendi varlıklarının nedenini soracaklarını" ve Charles Darwin'den çok daha önce başkalarının evrim gerçeğini belli belirsiz sezdiklerini söyler.[123]

"Bugün, Dünya'nın Güneş etrafında dönüyor olması ne kadar şüpheye açıksa, evrim kuramı da ancak o denli kuşkuludur."[124] Böyle bir gerçeğin gelişmiş bir beyne sahip olan insan türü tarafından algılanamamış olması mantıklı değildir. Bütün insan

[122] Bozkurt Güvenç, *Kültürün Abc'si*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s.10.
[123] Richard Dawkins, *Gen Bencildir*, çev. Asuman Ü. Müftüoğlu, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 9. bs., Ankara 2007, s. 9.
[124] A.g.e. s. 10-11.

toplumları olmasa bile tarihi süreç içerisinde belirli bir grup insan, kendileri de dâhil olmak üzere canlılar arasında görülen değişimi ve gelişimi fark etmiş olmalılardır. Çalışmanın ikinci bölümünde de yer aldığı üzere insan evrimine dair bilinen ilk sistemli ve felsefî düşünceler M.Ö. 500'lü yıllara kadar uzanmaktadır.

Enerji parçacıklarının sürekli ana kaynaklarına dönme çabaları gibi insan türü de sürekli kendi kökenini bilme ve anlama çabası içerisindedir. Bilinçaltı ve bazı nedenlerin etkisi ile bu çaba ve bu çabanın oluşturduğu düşünceler bireyin ve toplumun inancına, sanatına ve edebiyatına yansır. Bu yansıma insanoğlunun bilinen ilk yazılı eserlerinde bile görülebilmektedir.

İnsan uygarlığının bilinen ilk yazılı eseri olan Gılgamış Destanı'nda da insanın bir hayvan atadan geldiğine dair düşünceler ve betimlemeler bulunur. Destanın ana kahramanı olan Gılgamış, "kutsal inek" şeklinde adlandırılan Tanrıça Ninsu'un oğludur.[125] Bundan dolayı eserde Gılgamış "süsen boğa" olarak da nitelendirilir.[126] Gılgamış'ın annesinin bir hayvan olması ve kendisinin de hayvani bir adla anılması ilk olarak Gılgamış'ın bir boğa kadar güçlü tasvir edildiğini ikinci olaraksa söz konusu destanın yaratıldığı toplumun hayvan ata / ana düşüncesine sahip olduğunu ve insanın hayvandan türediğini düşündüklerini göstermektedir. Çünkü insan toplumlarının hayvansal özellikleri benimsemeleri temelde kendilerini de bir hayvan saymaları ve kendilerinin de bir hayvandan türediklerine inanmaları ile ilgilidir.

Aynı eserde yer alan Enkidu da hayvansal özelliklerle nitelendirilip ilk başlarda bir hayvan gibi yaşamaktadır:

> "…
>
> orada yarattı yiğit Enkidu'yu, o kaya parçasını:
>
> Gövdesi kıllıydı, saçları kadınlarınkine benzerdi
>
> buğday başaklarınca lüle lüle,
>
> ne insan yüzü görmüştü ne de kent, Şakkan gibi,
>
> ceylanlarla birlikte otlar,
>
> suya inerdi hayvan sürüleriyle,
>
> hoşlanırdı sudan yaban hayvanlarıyla."[127]

[125] *Gılgamış Destanı*, çev. Sait Maden, ed. Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. bs., İstanbul 2021, s. 4.
[126] A.g.e. s. 4.
[127] A.g.e. s. 6.

"Doğduğu yerde o yiğit

ilkyaz otlarını yerdi hep,

hayvanların sütüydü

emmeye alıştığı."[128]

Görüldüğü üzere Enkidu da hayvansal özellikler ile betimlenip hayvanlar gibi yaşar şeklinde gösterilmiştir. Daha önceleri hayvanlarla birlikte hayvan gibi yaşayan Enkidu'nun hayvanlar dünyasından kopuşu ise insanlarla, daha doğrusu insan kültürü ile iletişime geçince olmuştur. Enkidu hakkındaki bu betimlemeler ve göstermeler ilk insan türlerinin özellikleri ile aynıdır. İnsan türünün bilinen ilk yazılı edebiyat metni olan ve M.Ö. 3000 ve 2000'li yıllar arasında tarihlendirilen bu eserde insan evrimi ile ilgili unsurların bulunması toplumların hayvan ata düşüncesine çok önceleri de sahip olduklarına gösterir.

Gılgamış Destanı dışında eski Mezopotamya-Sümer şiirlerinde de insanın evrimi ile ilgili unsurlar görülebilmektedir. Söz konusu bu unsurlar insanın biyolojik ve özellikle de zihinsel evrimi ile ilgilidir:

"Gök ile yer dağından sonra,

An Anunnaki'lerin doğumuna neden oldu,

Aşnan henüz doğmadığından, henüz biçimlenmediğinden,

Ülkede Uttu'nun (giyim-tanrıçası) iplikleri henüz biçimlenmediğinden,

Uttu için hiçbir kutsal alan (?) doldurulmadığından (?),

Hiç koyun yoktu, hiç kuzu üremiyordu,

Hiç keçi yoktu, hiç oğlak üremiyordu,

Koyun iki kuzusunu yavrulamıyordu,

Keçi üç oğlağını yavrulamıyordu.

Çünkü Aşnan'ın adını, kusu ve Lahar,

Anunnakiler, büyük tanrılar, bilmiyordu,

Otuz günlük şimaş-arpası henüz yoktu,

Kırk günlük şimaş-arpası henüz yoktu,

[128] Gılgamış Destanı, çev. Sait Maden, ed. Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. bs., İstanbul 2021, s. 16.

Küçük arpalar, dağ arpası, kutsal yerleşimlerin arpası henüz yoktu.

Hiç giysi giyilmiyordu.

(Çünkü) Uttu henüz doğmamıştı, taç henüz boy vermemişti,

(Çünkü) boynuzlu tacın efendisi, çok kıymetli efendi, henüz doğmamıştı,

(Çünkü) Sumugan kurak ülkeye henüz gelmemişti,

Eski zamanların insanları,

Ekmek yemeyi bilmezlerdi,

Giysi giymeyi bilmezlerdi,

Koyunlar gibi ağızlarıyla ot yerlerdi,

Karıklardan su içerlerdi.

O zamanlarda, tanrıların yaratma odasında,

Duku evlerinde, Lahar ve Aşnan biçimlendi,

Tanrıların yemek-odasında toplanılmıştı.

Lahar ve Aşnan'ın zengin ürünlerini,

Duku'nu Anunnakileri yiyor, ama doymuyorlardı;

Kutsal ağıllarının tatlı sütünü,

Anunnakiler içiyor, ama kanmıyorlardı;

Kutsal, güzel ağıl için,

İnsana yaşamın soluğu verildi."[129]

Bu eski Mezopotamya-Sümer şiirinde bitkilerin, diğer hayvanların ve insanın ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili söylemler bulunmaktadır. Koyun ve keçi sonradan ortaya çıkmıştır. Arpa, sonradan arpa olmuştur. Şiirdeki koyunun, keçinin ve arpanın oluşumu yapay seçilimi hatırlatır. İnsan ise şimdiki diğer primatlar gibi yaşamakta olup sonradan insanlaşmıştır.

Evrimsel sürecin izleri sonraki dönemlerde ortaya konan metinlerde ve inançlarda da görülebilir. Bunun bir örneğini de Karen Armstrong vermektedir:

> "Kimi Paleolitik kahramanlar daha sonraki mitos edebiyatında da görünürler. Örneğin, Greklerin kahramanı Herakles'in avcılık döneminden yadigâr kaldığı neredeyse kesindir.

[129] Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi; İ.Ö. Üçüncü Bin Yıldaki Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 20-21-22.

> Mağara adamı gibi hayvan postlarına bürünür, elinde sopa taşır. Herakles hayvanlarla başa çıkmakta gösterdiği ustalıkla ünlü bir şamandır; yeraltı dünyasına gider, ölümsüzlük meyvesini arar ve Olimpos Dağında tanrılar âlemine çıkar. Greklerin 'Hayvanlar Tanrıçası,' avcı ve yaban hayatın efendisi diye bilinen tanrıçası Artemis de Paleolitik bir figür olabilir."[130]

Yunan mitolojisinin en bilinen karakterlerinden (yarı-tanrılarından) olan Herakles'in / Herkül'ün tasviri homo neandertalleri ve ilkel homo sapiensleri hatırlatmaktadır. Mağara adamı figürü de insanın evrimsel sürecini yansıtabilmektedir.

İnsan varlığı, düşüncesi, bilinci, eylemleri ve ürünleri temel olarak biyolojik evrime dayalıdır. Halk kültürü, geleneği ve edebiyatı da asıl olarak evrimin birer sonucudur. Çünkü halk kültürü, geleneği ve edebiyatı bireyin ve toplumun hem fizyolojik hem de psikolojik olarak hayatta kalmasını hedefler. Bundan dolayı halk kültürünün, geleneğinin ve edebiyatının evrimsel avantajları bulunur. Bu açıdan dolayı söz konusu bu unsurların evrim bağlamında incelenmesi önemlidir. Antropoloji araştırmaları kültürün ve geleneğin evrim sürecinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Aynı şey kültürün ve geleneğin bir parçası olan halk edebiyatı için de geçerlidir.

İnsan türünün bilişsel, toplumsal, kültürel ve dilsel evrimi günümüz itibari ile halkbilimi ve halk edebiyatı ürünlerinin temeli oluşturur. Ancak söz konusu bu temel asıl olarak yaşamın ve canlıların sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olmasına dayanır.

Modern insanın (homo sapiens sapiens'in) bilinci, toplumsal yapısı, kültürü, dili, halkbilimi ve halk edebiyatı ürünleri aslında biyolojik evrim sonucu ortaya konmuştur ve biyolojik evrimin söz konusu bu unsur üzerinde etkisi bilimsel araştırmalar ile ortaya çıkmaktadır. Psikolojide[131], sosyolojide[132], kültür[133] ve dil[134] bilimlerinde biyolojik evrimin etkileri bilimsel bir şekilde hâlihazırda ele alınmaktadır. Bundan dolayı halkbilimi ve halk edebiyatı alanlarında da biyolojik evrimin etkilerinin ve yansımalarının incelenmesi gerekir. Ancak bu etki ve yansımalar halk edebiyatının yapısına uygun bir şekilde ele alınmalıdır.

---

[130] Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi,* çev. Dilek Şendil, Merkez Kitaplar, İstanbul 2006, s. 30.
[131] Psikolojide evrim konusu için bkz. David M. Buss, *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind*, Pearson Allyn & Bacon, Boston 2012.
[132] Sosyolojide evrim konusu için bkz. C.R. Hallpike, "Social and Biological Evolution I. Darwinism and Social Evolution", *Journal of Social and Biological Structures*, C. 8, S. 2 (1985).
[133] Kültürel alanda evrim konusu için bkz. George W. Stocking Jr, *Race, Culture and Evolution: Essays in the History of Anthropology*, University of Chicago Press, Chicago 1982.
[134] Dil alanında evrim konusu için bkz. Richard K. Larson, Viviane Déprez ve Hiroko Yamakido, *The Evolution of Human Language: Biolinguistic Perspectives*, Cambridge University Press, New York 2010.

Halk anlatıları geçmiş nesillerin gelecek nesillere bıraktıkları mirasların taşıyıcılarıdır. İnsan türünün binlerce yıllık düşünceleri, eylemleri, sözleri, inançları, gelenekleri ve kültürleri anlatılar vasıtası ile gelecek nesillere aktarılır. Gelecek nesiller de bu anlatılar sayesinde yeni anlatılar ve kültürler ortaya çıkarır.

Halk edebiyatı ürünleri (mit, destan, efsane, masal, halk hikâyesi …) vasıtası ile insan toplumlarının ve ulusların kültür, gelenek, dil, din ve yaşam tarzlarına dair pek çok bilgi edinilebilir. Halk edebiyatı ürünlerinden hareketle insan toplumlarının tarihsel, sosyal, ekonomik, politik ve psikolojik bilgilerine de ulaşabiliyoruz. Halk hekimliği içeren yazılı ürünler üzerinde toplumların tıbbi geçmişlerine ait bilgiler elde edilebilmektedir. Tüm bu unsurlar insan gerçekliğinin bir parçasıdır. Doğanın, diğer canlıların ve insanın değişimi ve dönüşümü de bu gerçekliklerdendir. Halk edebiyatı ürünlerinde bu gerçekliğin izlerine rastlanılabilmektedir. Genel olarak bir başka nesneden ve çoğunlukla da bir hayvandan değişip dönüşmesi nedeniyle de halk edebiyatı ürünlerinde insanın ortaya çıkması biyolojik evrim teorisini anımsatır. Ancak bu sadece benzerlik noktasında kalıp bilimsel bir gerçeklik olarak ele alınamaz.

Kökenine dair düşünen ve sorular soran insan toplumları bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde olsa da modern evrim teorisine benzeyen veya bu teoriye yakın cevaplara ya da düşünceye sahip olmuş olabilirler (ki bu gözleme dayalı olaylarda mantıklıdır çünkü eski toplumlar doğayla ve diğer canlılarla daha yakın bir etkileşim içindeydiler). Bundan dolayı insanı ve toplumu merkezine alan halk edebiyatı ürünlerinde biyolojik evrimi anımsatan anlatım ve inançlar olabilir.

Halk anlatılarının kökeni ilkel homo sapiense ve neandertallere kadar uzanır. Misia Landau, "Human Evolution as Narrative (Anlatı Olarak İnsan Evrimi)" adlı makalesinde E. M. Forster'dan alıntı yaparak neandertal insanının kafatası şeklinden hareketle hikâyeler anlattığını ve dinlediğini söylemektedir.[135] Hem Landau hem de Forster, anlatı geleneğini insan türünün eski kökenlerine kadar götürür. Tok Thompson ise "The Ape That Captured Time: Folklore, Narrative, and the Human-Animal Divide (Zamanı Yakalayan Maymun: Folklor, Anlatı ve İnsan-Hayvan Ayrımı)" adlı makalesinde anlatı geleneğinin temellerini "ilk insansı atalarımıza" kadar dayandırmaktadır.[136]

[135] Misia Landau, "Human Evolution as Narrative", *American Scientist*, S. 72 (1984), s. 262.
[136] Tok Thompson, "The Ape That Captured Time Folklore, Narrative, and the Human-Animal Divide", *Western Folklore*, S. 69 (2010), s. 143.

Hatta Thompson, anlatının ve oyunun gerçekleşebilmesi için gereken "epizodik ve prosedürel hafıza biçimlerinin ve de söz dizimsel yeteneği içeren iletişim" becerisinin diğer hayvanlarda da olduğunu eklemektedir.[137] Ancak bu hafıza biçimleri ve iletişim becerisi hayvanlarda birbirinden bağlantısız bir durumdadır. İnsanda ise bu durum bir "kombinasyon" içindedir. Bu kombinasyon sayesinde insan anlatı geleneğine sahip olmuştur.

Misia Landau Human Evolution as Narrative adlı makalesinde ve "Narratives of Human Evolution[138] (İnsan Evriminin Anlatıları)" adlı kitabında insanın evrim sürecinin halk anlatılarına ve özellikle de mitlere benzediğini belirtir. Landau, insan evriminin sürecini bir kahramanın yolculuğunu içeren pek çok anlatı gibi bir denge, düzen durumuyla başladığını söyler. Bu süreç içerisinde kahramanı daha doğrusu insan türünü "genellikle ağaçlarda nispeten güvenli ve sorunsuz bir yaşam sürdürürken buluruz."[139] Landau, her ne kadar olağan bir yaşam sürdürse de insanlaşmanın başındaki bu primatın diğerlerinden farklı olduğunu söyler. Sıradan halk anlatılarında bile kahraman diğerlerinden farklıdır. İnsanlaşmanın başındaki bu kahraman, tıpkı halk anlatılarındaki gibi, diğer canlılara kıyasla daha güçsüz durumdadır. "İster seçimle ister zorlamayla olsun, kahraman sonunda evinden atılır"[140] ve proto-insanın "kahramanın yolculuğu"[141] şeklinde adlandırabileceğimiz insanlaşma süreci ağaçtan inmeyle veya düşmeyle başlar. Bu yolculuk ya da süreç içerisinde proto-insan pek çok zorlu mücadele içerisinde kalır. İleride canavar olarak nitelendireceği büyük ebatlardaki yırtıcı sürüngen ve memelilerle savaşır ve de kendisine ceza olarak gönderildiğini düşüneceği doğa olaylarından (sel, deprem, yıldırım vb.) sağlam çıkmaya çalışır. Bütün bireyleri başaramasa da, kahramanımız tür olarak bu mücadeleleri ve savaşı kazanıp insanlaşmayla ödüllendirilir. Bu ödülü evrimle kazanır.

Diğer homo sapienslerle birlikte evrilmiş olmalarına rağmen orman kuşağında uzun bir süre yaşamış olan toplumlarının kültürel, geleneksel ve sözlü ürünlerinde evrimsel unsurları görmek daha kolaydır. Çünkü orman, insan evriminin gerçekleştiği en önemli safhalardan biridir. İnsan türü diğer primatlardan (yaklaşık 7 milyon yıl önce) orman kuşağından bozkır-savan kuşağına geçerek ayrılmıştır. Bu ayrılma ile birlikte

[137] Tok Thompson, "The Ape That Captured Time Folklore, Narrative, and the Human-Animal Divide", *Western Folklore*, S. 69 (2010), s. 134.
[138] Misia Landau, *Narratives of Human Evolution,* Yale University Press, New Haven 1991.
[139] A.g.e. s. 10.
[140] Misia Landau, "Human Evolution as Narrative", *American Scientist,* S. 72 (1984), s. 264.
[141] "Kahramanın yolculuğu" için bkz. Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.

modern insana dönüşüm hız kazanır. Bu açıdan ormanlar ve ağaçlar modern insan türünün doğum yerlerinden biridir.

Orman ve ağaçlar (sudan sonraki) bir nevi "ana karnı"dır. İnsanlaşma, ya da hominidleşme ağaçtan inmeyle başlar. İlginç olansa kutsal olsun veya olmasın pek çok anlatı da insanın dünyadaki varlığı cennet bahçesinden kovulmayla veya yasaklı bir ağaçla temasın ardından dünyaya sürülmeyle başlamaktadır. Görünen o ki insan toplumlarının sosyal psikolojisinde ve zihninde yer alan ormandan ve ağaçtan kopuş halk yaratmalarına yansımıştır. Bu yansıma aslında insanın biyolojik evriminin bir sonucudur. Çünkü ormandan ve ağaçtan kopuş bilinen bir tarihi süreç içerisinde değil asıl itibari ile australopithecuslarla başlamıştır.

Yerdeki tehlikelerden kaçıp ağaçlarda yaşamaya başlayan primat atalardan itibaren (ki bazı primatların yere hiç inmediği düşünülmektedir) orman ve ağaç, homo türünün bilinçaltında önemli bir yer edinmiştir. Orman ve ağaç bu yüzden toplumların kolektif zihinlerinde çok önemli bir konumdadır.

Orman (tayga) kuşağında çok sonraları çıkan Türk toplumunun halk edebiyatı ürünlerinde de bu sebepten dolayı biyolojik evrimi anımsatan ve halk yaratmalarının kendine özel evrim düşüncesiyle ilgili pek çok unsur bulunabilir. Bu unsurlar da Türklerin mitlerinde, destanlarında ve efsanelerinde görülebilir.

İnsan toplumları kendi kökenlerine dair, doğru olsun veya olmasın, sayısız cevaba ve düşünceye sahip olmuştur. İnsanın hayvanlardan türemesi de bu cevaplar ve düşünceler arasındadır. Bu cevap ve düşüncelerin kimisi inançsal bir mahiyet taşırken (Totemizm ve Animizm'de olduğu gibi) kimisi de felsefi bir yaklaşımla şekillenmiştir. Tıpkı M.Ö. 610-542 yılları arasında yaşayan doğa filozofu Anaksimandros'un yaklaşımı gibi.

İnsan toplumlarının bazıları gözlem, din, felsefe, biyolojik ve psikolojik nedenlerden hareketle kendilerinin başka hayvan türlerinden geldiklerini düşünmüşlerdir ve bu düşüncelerini bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde çeşitli vasıtalarla gelecek nesillere aktarmışlardır. Çünkü "kendi bilgimizi, özellikle kendi kendimize edindiğimiz bilgileri, kendi duygularımızı tıpkı ışığı odaklar gibi aktarmak eğilimi, içimizde doğal olarak

vardır".[142] Carl Sagan bunun "psikolojide ve psikiyatride olağan bir şey olarak kabul" edildiğini belirtir.[143]

İlkel insan türünün veya ilkel toplumların evrimsel düşünceye benzer unsurlara sahip olması ve bunu aktarması imkânsız bir şey değildir. Çünkü "birkaç yüzyıl önceki insanlar ya da birkaç bin yıl öncekiler bizden daha az akıllı değillerdi; daha az yetenekli de değillerdi".[144] "Vahşi, uygar kardeşinden farklı bir varlık türü değildir: aynı zihinsel ve ahlaki kapasiteye sahiptir, fakat daha az gelişmişlerdir."[145] Sedat Veyis Örnek de bu düşünceye benzer şekilde "ilkel insanın -yani doğaya bağlı insan- 'aptal'" olmadığını ve "tıpkı çocuğun düşüncesi gibi eğitilmemiş bir düşünceye" sahip olduğunu söyler.[146] Niyazi Kahveci de ilkel toplumların düşünüş biçimleri hakkında şunları söylemektedir:

> "Sordukları sorular; evren ve doğa nedir, insan nedir, bunlar nereden geldi nereye gidecek, insanlar nasıl düzenli ve uyum içinde yaşarlar, şimdiki ve gelecekteki hayatı ne olacak ve ne olmalıdır gibi sorulardı. Bu soruların hepsinden önemlisi belki de, insan, bir animal malzemeden bir hümünal varlık nasıl üretebilir idi. Düşünme biçimlerinin hepsi kendilerine özgü bilgi kaynakları ve bilgi elde etme metotları ile bu sorulara cevap bulmaya çalışmıştır."[147]

Gelişmemiş olsa dahi vahşi ya da ilkel toplumlar da tıpkı bir çocuk gibi gerçekçi ya da gerçeğe yakın bilgiler elde edebilir. Vahşi ya da uygar olmayan topluluklarda doğrunun, gerçekliğin ve mantığın olmadığı düşünülür. Bundan dolayı bu tip toplulukların evrim hakkında bir bilgilerinin veya da inançlarının olmadığı da düşünülebilir. Ancak vahşi ya da uygar olmayan bu tür topluluklar binlerce yıldır hayvan-ata inancına sahip olup kendilerinin totem bir hayvandan geldiklerine inanmışlardır. Şimdiki uygarlıkların eski dönemlerinde de bu görülebilir. Fakat Ortadoğu dinlerini (Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık) benimsemiş olan Orta Çağ ve yakın dönemlerdeki pek çok ulus ilkellerin hayvan-ata düşüncesini ve inancını saçma ve günah olarak nitelendirmiştir. Modern bilimin sayesinde bu kibirden vazgeçip insanların evrimleşmiş bir hayvan olduğu kabul edilmiştir. Binlerce yıl önce yaşamış olan ilkel toplumlar gibi şu anda da kökenimizin hayvan olduğu kabul ediliyor. Toplumun belleği

---

[142] Carl Sagan, *Tanrı'nın Kapısını Çalan Bilim*, çev. Reşit Aşçıoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi, 9. bs., İstanbul 2021, s. 34.
[143] A.g.e. s. 34.
[144] A.g.e. s. 108.
[145] James George Frazer, *İnsan, Tanrı & Ölümsüzlük; İnsanın Gelişimi Üzerine Düşünceler*, çev. Onur Aydın ve İrem Demirel, Kanon Kitap, 2. bs., İstanbul 2020, s. 52.
[146] Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane,* BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2020, s. 24.
[147] Niyazi Kahveci, *Çağımız ve Türkiye Düşün ve Bilim Alanları*, Doğu Kitabevi, 7. bs., İstanbul 2021, s. 31-32.

olmayan hiçbir sosyal düşünce yoktur. Hayvan-ata veya bir hayvandan türeyiş binlerce yıllık sosyal bir düşüncedir ve canlı evrimi ise bir bilimsel gerçektir.

Halk yaratmalarındaki evrimsel unsurlar C. Darwin'den sonra gelişen modern evrim düşüncesi gibi değildir. Modern evrim düşüncesi bilimsel gerçekliklere dayanır. İlkel insanların ve toplumların halk edebiyatı ürünlerinde gördüğümüz insan evrimi ile ilgili unsurlar her ne kadar bilimsel gerçekliklere dayanmasa da ortaya konan düşüncede insan bir başka canlıdan türemiştir. Bu bakımdan hem bilim hem de ilkel toplumlar, insan türünün başka bir canlı türünden evrim geçirerek oluştuğu konusunda hem fikirdir.

İnsanın hayvandan türediğine dair düşünceler M.Ö. 500'lü yıllardan itibaren zaten bilimsel yaklaşıma yakın bir şekilde ele alınmaktadır (Anaksimandros ve el Cahız örneğinde olduğu gibi). Çağdaş insan ise bu düşünceyi sadece bilimsel bir temele oturmuştur. İnançsal boyutta bakacak olursak eğer, insanın hayvandan türemesi binlerce yıldır inanılan ve kutsal sayılan bir olgudur.

Totemizm hayvan ataya dayılı bir inanç sistemidir. Bu inanç sisteminin ardından gelen Animizm ve Şamanizm'de de hayvan ata / ana inancı varlığını sürdürmüştür. Arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkan hayvan başlı insan heykelcikleri (Almanya'daki Stadel Mağarası'nda bulunan "aslan adam" heykeli gibi), Totemizm'deki hayvan ata inancı (Türklerdeki kurt totemi gibi), kutsal saygınlığı olan mitlerdeki yarı insan yarı hayvanlar (Yunan mitolojisindeki santorlar, satirler, minetorlar ve Medusa gibi), halk edebiyatı ürünlerinde görülen hayvan donuna girme (şekil değiştirme, metamorfoz) gibi unsurlar ve kültür ögeleri aslında insanın hayvan olan kökenine dair düşünceleri ve duygularıdır. Hatta bu duygu ve düşünler dile de yansımıştır.

Türkçede sıfat veya isim olarak kullanılan hayvansal kelimeler toplumların zihinlerinde hayvanlara yönelik, Ahmet Caferoğlu'nun adlandırmasıyla, bir "soy birliği" düşüncesi de mevcuttur.[148] "Bala, çağ / çaġ, oġul / oğlak"[149], aslan, kaplan, kartal, doğan, meral (dişi geyik, maral), ceylan, ceren (ceylan yavrusu), buğra (deve yavrusu) vb. hayvanî kelimeler insan ismi olarak kullanılabilmektedir. Toplumlar elbette ki hayvan isimlerini çevresel ve toplumsal etkilerden dolayı benimseyip insan isimleri veya sıfatları olarak kullanmışlardır. Ancak toplumların kolektif bilinçaltındaki (veya bilinçdışındaki) hayvan-ata düşüncesi bu kullanımların rahatça kabul edilmesini sağlamış olabilir.

[148] Ahmet Caferoğlu, "Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1986.
[149] A.g.e.

Tıpkı Babil Kulesi anlatısında olduğu gibi, "başlangıçta tüm insanların kullandığı bugünkü lisanla aynı şey olmayan bir dilin varlığı konusunda neredeyse bütün araştırmacılar hemfikirdir."[150] "Primatlarla aynı dili kullanan insan, tarihin bir noktasında dilini değiştirdi, kuzenleri ve diğerleriyle ayrı düştü, türüne yabancılaştı".[151]

"İnsan türünün yaşam yolculuğu hayvan (canı olan) olmaktan, insan (unutan) olmaya doğrudur" ve ismi "Arapça nisyan (unutkan) kökenine dayanan insanın unutmak istediği" şey ise "bir zamanlar hayvan oluşudur."[152] Her ne kadar unutmaya çalışsa da insan türü diğer hayvanlar gibi doğanın bir parçası olduğunu içten içe bilmektedir. Kendini doğadan ve hayvanlardan ayırmamıştır. "İnsan oluş apaçık ortadadır, bir süreçtir, bir yandan kendini dışa vururken bir yandan içinde hayvan olanı gizler, unutmaya çalışır".[153] Ancak bilinçaltı ve halk edebiyatı ürünleri, bastırılan bu hayvan ata / ana düşüncesini açığa çıkarır.

Hayvansal özellikler taşıyan ve evrimleşen insanı anlatan halk anlatılarının yanı sıra hayvanları insanlaştıran halk edebiyatı ürünleri de (efsanelerde ve masallarda olduğu gibi) insanın biyolojik evrimini yansıtan motiflerdendir. Bu açıdan halk anlatılarındaki "dönüşüm (don değiştirme, metamorfoz)" motifi temel olarak insan, canlı ve doğa değişimine dayalı olabilir. Çünkü doğa, canlılar ve insan sürekli bir değişim içerisindedir. Bu değişim ve dönüşümler de halk yaratmalarında don değiştirme motiflerine kaynaklık etmiş olabilir.

Halk anlatılarında insansı özellikler taşıyan hayvanlar asıl itibari ile bireyin ve toplumun bilincinde hayvanların tıpkı kendileri gibi insanlaşabileceğini kabul ettiklerini gösterir. İlkel toplumlara "göre insanın hayvana, hayvanın insana dönüşmesi son derece doğal bir şey olup, hiç kimseyi kesinlikle şaşırtıp, şok etmemektedir".[154] Bu dönüşüm aslında toplum algısındaki doğa, canlı ve insan değişiminin izlerini taşır. İlkel toplumlarda insanın hayvan, hayvanın ise insan gibi algılanabileceği konusunda Lévy-Bruhl "tüm varlıkların özünde türdeş olduğunu içgüdüsel bir şekilde hisseden ve onların dış görünümüne itibar etmeyen ilkel zihniyet için bunun oldukça değişik bir anlama sahip"[155] olduğunu söyler.

---

[150] İsmail Gezgin, *Homo Narrans; İnsan Niçin Anlatır? Mit, Masal ve Hikâyenin Arkeolojisi*, Redingot Kitap, 3. bs., İstanbul 2020, s. 25.
[151] A.g.e. s. 25.
[152] A.g.e. s. 38.
[153] A.g.e. s. 39.
[154] Lucien Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, 2. bs., Ankara 2018, s. 47.
[155] A.g.e. s. 49.

İnsanın kendi zihin ve bilincindeki gelişimi her zaman devam eder. Hatta bazen bir sonraki hâlini bile hayal eder ve kurgular. Halk anlatılarında tanrılar, melekler, şeytanlar, yarı-tanrılar ve olağanüstü insan kahramanlar aslında temel olarak insandırlar. İnsan zihni kendini bu tiplere evrilmiş olarak hayal eder ve böylelikle "insan, tanrıyı kendi suretinde yaratır". Yani tanrılar ve olağanüstü kahramanlar hem mübalağalı bir kurgu hem de insanın kendi evriminin hayalidir.

"Pek çok insan, ilk atalarımızın avcıdan çok av olmalarına pek kafa yormaz."[156] İnsan türünün korkuları ve günümüzde "canavar" olarak nitelendirdiğimiz kurgusal varlıklar asıl itibariyle insanların av olduğu ve avlandıkları dönemlerin kalıntısıdır. Milyonlarca yıl önce insanları avlayan yırtıcı canlılar homo sapiensin halk edebiyatı anlatılarında iblis, ejderha, dev, cin, vampir, kurt adam, yılan vb. kötücül yapıdaki varlıklara dönüşmüşlerdir. İnsan evrimin halk edebiyatına olan etkisi burada açık bir şekilde görülür. Derek Bickerton bu konu hakkında şunları dile getirir:

> "Australopitekus'lar ufak tefekti; boyları yaklaşık bir metre yirmi santimdi, ıslak ağırlıkları bile yaklaşık elli kilo, hatta daha azdı. Yer yer ağaçlıklı ve savan olan arazide, bugünkülerden iri ve korkunç, muhtelif yırtıcı türlerinin tehditlerine maruz kalıyorlardı. Yarım düzine büyük kedi cinsi vardı; cinsi diyorum, türü değil; her cins birkaç tür içeriyordu. İsimleri bile insanın içinde korku uyandırmaya yeter: Vampyrictis, Machairodus, Dinofelis, Megantereon. Boyutu küçük bir aslan kadar olan Percrocuta dediğimiz bir sırtlan türü vardı. Devasa gelincik Ekorus'un omzunun yerden yüksekliği yaklaşık altmış santimdi; bu hayvan, domuzları ve küçük atları avlayabildiği için, atalarımızdan bazılarının gelincik tarafından mideye indirilme gibi rezil bir kaderi tatmış olması kuvvetle muhtemel. Bazı atalarımızın kuşlar tarafından öldürüldüğü ise kesin."[157]

Carl Sagan da benzer bir şekilde australopithecus africanusun çevik, süratli ve bir metre boyunda küçük bir insan olduğunu söyleyip cüce, trol ve devlerle ilgili efsanelerin insanın evrim sürecindeki gelişmelere ait genetik veya kültürel anılar olup olmadığını merak ettiğini belirtir.[158]

Tüm bu bilgilerden ve açıklamalardan hareketle halk edebiyatı ürünlerinde insanın biyolojik evrimine dair benzerliklerin aranmasının ve halk yaratmalarına özel insan evrimi düşüncesinin tespitinin bir gereklilik olduğunu söyleyebiliriz. Halk edebiyatı ürünlerinde kesinlikle modern evrim teorisi vardır şeklindeki bir söylem hatalıdır. Ancak

---

[156] Derek Bickerton, *Âdem'in Dili; İnsan Lisanı Nasıl Yarattı, Lisan İnsanı Nasıl Yarattı*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. bs., İstanbul 2013, s. 121.
[157] A.g.e. s. 122.
[158] Carl Sagan, *Cennetin Ejderleri; İnsan Zekâsının Evrimi Üzerine Düşünceler*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, 4. bs., İstanbul 2019, s. 98.

halk edebiyatı ürünlerinde evrim benzeri inançların ve anlatımların varlığı ve halk edebiyatı ürünlerinde de insanın çeşitli değişim ve dönüşümler sonucu ortaya çıkması ise incelenebilir bir konudur.

2.2.1. Türk Halk Edebiyatı Ürünlerinde İnsanın Biyolojik Evrimine Dair Benzerliklerin Var Olabileceğini Destekleyen Nedenler

Hepsi birbiri ile ilişkili olmakla birlikte Türk halk edebiyatı ürünlerinde insanın biyolojik evrimi ile ilgili benzerlik anlatımların var olabileceğini destekleyen beş neden bulunmaktadır.

Bu nedenlerden hareketle insan toplumları insan evrimine dayalı olan hayvan-ata düşüncesine, anlatımına ve inanışına sahip olmuş olabilirler. İnsan toplumlarının bu konudaki düşünceleri, anlatımları ve inanışları da gelecek nesillere ve toplumlara memetik[159] unsurlarla taşınmış olabilir.

2.2.1.1. Proto-İnsanlarda ve İlkel Toplumlarda Gelişen Bilinç, Zihin ve Belek

"İnsanın aklı her şeye yeter, çünkü her şey içindedir,

tüm geçmiş gibi tüm gelecek de."

Joseph Conrad, Karanlığın Yüreği.

Türk halk edebiyatı ürünlerinde insanın biyolojik evrimle benzer unsurların var olabileceğini ve evrim düşüncesinin halk edebiyatına özgü şekillerinin anlatılara ve inançlara yansıyabileceğini destekleyen ilk neden bilinç, zihin ve bunlara bağlı olarak gelişen bellektir.

İnsan beyni her ne kadar çok gelişmiş olsa da hâlâ ilkel atalarının beyin yapısına sahiptir. Bu izler hakkında Carl Sagan şunları söyler:

> "Beynin evrimine dair en ilgi çekici görüşlerden birisi; omurilik, art beyin ve orta beyni aşan üç yeni tabakanın birbiri ardına büyüdüğü ve özelleştiği görüşüdür. Bu görüşe göre her bir evrim adımından sonra, beynin eski bölümleri varlığını sürdürmüş, ancak yeni işlevleri olan yeni bir tabaka oluşmuştur."[160]

[159] Memler ve memetik için bkz. Richard Dawkins, *Gen Bencildir*, çev. Asuman Ü. Müftüoğlu, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 9. bs., Ankara 2007.
[160] Carl Sagan, *Cennetin Ejderleri; İnsan Zekâsının Evrimi Üzerine Düşünceler*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, 4. bs., İstanbul 2019, s. 59.

Sagan'ın da belirttiği gibi insan beyni temel olarak "beyin sapından", "limbik sistemden" ve "neo (frontal) korteksten" meydana gelmektedir.[161]

Bazalya gangliya olarak da adlandırılan beyin sapı asıl olarak ilkel beyindir. İlkel beyin canlıların sürüngen dönemlerinde oluşmuş olan bir beyin yapısıdır. İnsan vücudunda bedensel dürtülerin ve duyuların ana kaynağı ilkel beyindir. Carl Sagan, Cennetin Ejderleri adlı kitabında ilkel beyni, Paul MacLean'ı referans göstererek, sürüngen kompleksi olarak adlandırmaktadır.[162] Ayrıca bu kompleksin saldırgan ve bencil davranışlara neden olduğunu da belirtir.[163]

Evrimsel süreçle birlikte sürüngenlikten memeliliğe geçiş yapan türlerde limbik sistem gelişir. Limbik sistem ilkel beynin tersine daha ılıman davranışlara neden olur. Alışkanlıklar, davranışlar ve duygular limbik sistemde depolanır ve gerçekleşir. Limbik sistemden sonra oluşan neo korteks, beynin evriminin en son adımıdır.

"Şu anda elimizde olan kaynakları kullanarak, insanoğlunun tarih öncesi dönemlerdeki zihinsel ve sosyal gelişimine dair çok kısa, eksik ve büyük ölçüde varsayımsal bir izahıyla yetinmeliyiz."[164] Ancak farklı farklı disiplinleri (doğa ve beşeri bilimleri) kullanarak bu varsayımlar güçlendirilebilir, kanıtlanabilir veya çürütülebilir.

"Elli beş milyon yıl öncesine dek, Eosen Devri'nde primatlar hem ağaçlarda hem de yerde yaşayıp iyice çoğaldılar ve içlerinden sonunda insana dönüşen bir canlı cinsi evrildi."[165] "İnsan bedeninin aşağı hayvan formlarından evrimleşmesiyle eş zamanlı olarak, zihninin de paralel bir evrim geçirerek basit duyulardan yola çıkıp günümüzde medeni ırkların ulaştığı yüksek zekâ düzeyine gitgide yaklaştığı düşüncesi, gelişim teorisinin neticesidir."[166] İnsan türü fiziksel olduğu kadar zihinsel olarak çok büyük bir gelişim göstermiştir.

Modern insanın zihinsel gelişimi bilinen bütün canlılar arasında en yüksek seviyededir. Ancak proto-insanlar (ön-insanlar) da oldukça gelişmiş bir bilince ve zihni sahiptiler. Dil becerisi bu gelişmişliğin bir göstergesidir. Derek Bickerton dilin

---

[161] Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Carl Sagan, *Cennetin Ejderleri; İnsan Zekâsının Evrimi Üzerine Düşünceler*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, 4. bs., İstanbul 2019, s. 59-86.
[162] Carl Sagan, Cennetin Ejderleri; *İnsan Zekâsının Evrimi Üzerine Düşünceler*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, 4. bs., İstanbul 2019, s. 65.
[163] Bu bakımdan ilkel beyin Freud'un "id"i, Jung'un ise "gölge" arketipi ile benzer özellikler taşır.
[164] James George Frazer, *İnsan, Tanrı & Ölümsüzlük; İnsanın Gelişimi Üzerine Düşünceler*, çev. Onur Aydın ve İrem Demirel, Kanon Kitap, 2. bs., İstanbul 2020, s. 51.
[165] Carl Sagan, Cennetin Ejderleri; *İnsan Zekâsının Evrimi Üzerine Düşünceler*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, 4. bs., İstanbul 2019, s. 103.
[166] James George Frazer, *İnsan, Tanrı & Ölümsüzlük; İnsanın Gelişimi Üzerine Düşünceler*, çev. Onur Aydın ve İrem Demirel, Kanon Kitap, 2. bs., İstanbul 2020, s. 30.

temellerini kuyruksuz maymunların davranışlarına dayandırır ve Steven Mithen'in "insan lisanının ve müziğinin kökleri, maymunların ya da gibonların repertuarında değil de bu Afrika kuyruksuz maymununun repertuarında bulunmak zorundadır" şeklindeki sözüne atıf yapar.[167] Derek Bickerton ve Steven Mithen gibi pek çok isim dilin temellerinin insandan daha çok maymuna benzeyen primatlar zamanında oluşmaya başladığını söylemektedir. "Tıpkı iki ayak üzerinde yürümek gibi" dil de insan biyolojisinin bir parçasıdır.[168] Dili oluşturan canlı türünün gelişmiş bir zihin yapısına sahip olduğu tartışılamaz. Eğer bir canlı türü bir gereklilik olarak dili icat edebiliyorsa kendisi hakkında da düşünebilir ve bazı sorular sorabilir. Bu sorulardan biri de elbette ki kendi köküne dair olacaktır.

İnsan dışındaki diğer primatlarda, her ne kadar insanın yanına yaklaşamasa da, gelişmiş bir zihin yapısı mevcuttur. Şempanzeler, bonobolar, goriller ve orangutanlar sevgi, saygı, özlem ve merak duygularına sahiptirler. Bu primatların bazıları kendi çocukluğunu bile hatırlayabilir. Günümüzde de varlıklarını sürdüren şempanzelerin ve bonoboların güçlü akrabalık ve toplumsal ilişkileri bulunmaktadır.[169] Bir şempanzeden, bonobodan, gorilden ve orangutandan çok daha gelişmiş olan australopithecus, habilis, erectus ve ilkel sapiens kendi kökenine dair daha fazla düşünce ve bilgi sahibi olmuş olmalı.

Modern insan gibi ilkel toplumlar da yüksek bir bilinç seviyesine sahiptiler. Bronislaw Malinowski, "ilkel insanın gözleyebilir [gözlemleyebilir] ve düşünebilir olduğunu", "gelişmemiş de olsa yöntemsel bilgiden oluşan sistemlerinin bulunduğunu" söyler.[170] İlkel insanlarda yüksek bir durumda olan bu yöntemsel bilgiler hayatta kalmak ve bu bilgileri gelecek nesillere aktarmak için gereken unsurlardan ibarettir. "İlkellerde herhangini bir ussal bakış biçimi" ya da "ussal kavrama" yeteneğinin olup olmadığını soran Bronislaw Malinowski "her ilkel topluluğun deneyime temellenen ve mantıkla biçimlendirilen önemli bir bilgi dağarcığının"[171] olduğunu söyler ve "ilkellerin ussal [zihinsel, akılsal] kavrama yeteneği sorusunun antropolojik araştırma tarafından özellikle ihmal" edildiğini belirtir.[172] Günümüze gelindiğinde ise antropoloji çalışmaları ilkel

[167] Derek Bickerton, *Âdem'in Dili; İnsan Lisanı Nasıl Yarattı, Lisan İnsanı Nasıl Yarattı*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. bs., İstanbul 2013, s. 63.
[168] A.g.e. s. 100.
[169] Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Frans B. M. De Waal vd., *Köken Ağacı; Primat Davranışı İnsanın Toplumsal Evrimi İçin Ne Söyleyebilir?*, çev. Dilek Eylül Dizdaroğlu, Alfa, İstanbul 2013.
[170] Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din,* çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınları, 1. bs., İstanbul 1990, s. 23.
[171] A.g.e. s. 16.
[172] A.g.e. s. 15.

toplumların ve modern insanın atalarının zihinsel kapasiteleri ve durumları ile önemli bir şekilde ilgilenmektedir.

Yapılan çalışmalar göstermiştir ki ilkel sapiensin ve sapinens öncesi bazı türlerin zihinsel düzeyleri modern insanın zihinsel yapısına çok yakındır. Hatta proto-insanların zihinsel yapısı bile, modern insanınki kadar olmasa da, çok gelişmiş bir durumdaydı. Hem proto-insanların hem de ilkel toplumların zihinsel yapısı ve bilinci pek çok şeyi kavrayabilecek ve mantıksal temele oturtabilecek bir seviyedeydi.

İlkel toplumlar tamamen pratik yaşama dayalı olan bilgilere sahiptiler. Bu onlar için hayatta kalmanın şartlarından biridir. Her ne kadar modern yöntemlere dayanmasa da basit bilimsel düşüncelere de sahiptiler. Malinowski bu konuda şunları belirtir:

> "Eğer bilimden, deneyime dayanan ve bundan mantıksal sonuç çıkarma yoluyla türetilmişi kendini maddi yaşamda ve kurallaşmış geleneksel bir biçimde ortaya koyan ve bir tür sosyal örgütlenmeyle taşınan bir kurallar ve konseptler bütünü anlaşılıyorsa, o zaman ilkel toplulukların, hatta en alt basamaklarının bile -elementer de olsa- bilimin başlangıçlarına sahip olduklarına hiç kuşku yoktur.
>
> Ama birçok bilgi kuramcısı böyle 'minimal' bir bilim 'tanımlama'sından hoşnut olmayacaktır, çünkü bu, bir sanat ya da ustalığının kurallarına da pekâlâ uygulanabilir. Onlar, bilime ilişkin kuralların kesin konması gerektiğini ileri süreceklerdir, deney yoluyla kontrol edilmeye ve akıl yoluyla eleştirilmeye açıktır. Bunlar yalnız pratik tutum için kurallar olmamalı, bilginin teorik yasaları da olmalıdır. Bu sınırlama kabul edilse bile, ilkellerin bilgilerindeki birçok temel kavramın bu anlamda da bilimsel olduğuna hiçbir kuşku yoktur."[173]

İnsan davranışları ve düşüncesi biyolojik kurallar dâhilinde var olur. Her ne kadar öznel ve benzersiz görünse de kültür, sanat ve edebiyat da biyolojik temele dayalıdır. Bu biyolojik temelin insan zihni içerisinde izleri bulunur. Söz konusu bu izler halk anlatılarında ortaya çıkabilmektedir. Halk anlatıları "insan zekasının ve insan türünün tanımlayıcı bir özelliği olan insan kavrayışının birincil ve indirgenemez bir biçimidir."[174]

Modern antropoloji çalışmaları evrim sürecindeki insanın ve ilkel toplumlarının bilinci, algılama yeteneği ve düşünce sistemlerini anlamaya çalışmaktadır. Ancak sosyal antropolojinin birer kolu olan halkbilimi ve halk edebiyatı, evrim sürecindeki insan türünün ve ilkel kabilelerin bilincindeki, algılama yeteneğindeki ve düşünce

[173] Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din,* çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınları, 1. bs., İstanbul 1990, s. 24.
[174] Mink, L. O., "Narrative Form as a Cognitive Instrument", The Writing of History: Literary Form and Historical Understanding, ed. R. H. Canary ve H. Kozicki, University of Wisconsin Press, Madison 1978, s. 129-149; akt. Misia Landau, "Human Evolution as Narrative", *American Scientist,* S. 72 (1984), s. 262.

sistemlerindeki unsurları fazla dikkate almamaktadır. Evrim sürecindeki insan ve ilkel toplumlar, modern toplumlardan daha fazla dünya gerçekliği içerisinde yer almışlardır. Bilinçleri ve düşünceleri bu gerçeklik etkisi ile şekillenmiş olup halk edebiyatı ürünleri de bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Biyolojik evrimin izleri ve nedenleri halk edebiyatı ürünlerinde aranamamaktadır. Ancak halk yaratmalarında bu yaratmalardan etkilenen bireysel ürünlerde biyolojik evrimi anımsatan unsurlara rastlayabilmekteyiz. Çünkü halk edebiyatı ürünlerini ortaya koyan toplumlar dünya yaşamının ve gerçekliğinin farkındaydılar. Bu bakımdan onlara göre insanın var oluşu da dünya yaşamına ve gerçekliğine uygun olarak ortaya çıkmalıdır. Değişim ve dönüşüm yaşamın ve canlıların özelliklerinde olduğu için de insan başka başka formlardan türemiştir. Söz konusu bu türeme modern evrim teorisi değildir. Yine de halk edebiyatı ürünlerine özel bir insan evriminin olduğu söylenebilir.

Carl Sagan, "cennetten sürülmenin, insanın evrim süreci içerisinde meydana gelen en son belli başlı biyolojik olayların bazıları için uygun bir benzetme gibi" göründüğünü söyleyip "eski tarihsel olayları kaydeden bir tür biyolojik belleğe sahip olduğumuza inanmamızı gerektirecek kadar olağanüstü değil ama en azından bu soruyu ortaya atma riskini alabileceğimiz kadar büyük" olduğunu söyler.[175] Ona göre "böyle bir biyolojik belleğin tek deposu şüphesiz genetik şifredir."[176]

Yaşamamız sadece bireysel deneyimlerden oluşmaz. Doğumdan itibaren hayatta kalabilmek için geçmiş nesillerden bize aktarılan genlerimize başvururuz. Biz fark etmesek de hareketlerimiz, düşüncelerimiz, söylemlerimiz ve eylemlerimiz geçmiş nesillerden genlerimize aktarılan bilgilere dayanır. Çünkü canlıların hayatta kalmasını sadece vücuttaki organlar ve uzuvlar sağlamaz. Genetik olarak aktarılan bilgiler de canlının hayatta kalması için kritik bir önem taşır. Bu konuyu Joseph Camphell, İlkel Mitoloji; Tanrının Maskeleri adlı kitabında hayvan davranışları üzerinden şu şekilde dile getirmektedir:

> "Hayvan davranışı üstüne çalışanlar, hayvanın, daha önce hiç bulunmadığı çevreye uyum sağlama yeteneğini barındıran sinir sistemindeki kalıtımsal yapıya 'doğuştan gelen uyarma mekanizması' (DUM) ve çevreye verilen tepkiyi dürtüleyen etkene de 'bulgu uyarımı' ya da 'uyarıcı' adını verirler. Böyle bir işarete tepki veren canlı varlığın birey olduğunu söyleyemeyiz; çünkü bireyin tepki verdiği nesneye ilişkin önceden edinilmiş hiçbir bilgisi

[175] Carl Sagan, *Cennetin Ejderleri; İnsan Zekâsının Evrimi Üzerine Düşünceler,* çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, 4. bs., İstanbul 2019, s. 102-103.
[176] A.g.e. s. 103.

> yoktur. Tanıyan ve tepki veren özne -bir tür aşkın ya da üst birey denebilir- yerleşen ve çevresini gezen canlı yaratıktır. Burada, bu gizemin metafiziği üstüne spekülasyon yapmayalım; Schopenhauer'in Doğadaki İstenç makalesinde bilgece ifade ettiği gibi 'çevremizde ve kendimizde olanları bilmeden ve anlamadan, bilmeceler ve bilinmezler denizine batmışız'."[177]

Camphell, bu düşüncelerini bir civciv üzerinden açıklar:

> "Civcivler, daha yumurta kabukları kuyruklarına yapışıkken, uçan bir doğan gördüler mi kaçacak yer ararlar. Oysa martı, ördek, balıkçıl ya da güvercin gördüler mi aldırmazlar. Üstelik kümesleri üstünden tele bağlı ahşaptan bir doğan maketi uçurulduğunda da canlıymış gibi tepki verirler; ancak geri çekildiğinde rahatlarlar."[178]

Henüz yaşamın başında olan ve hiçbir deneyimi olmayan bir canlının doğal bir tehdide ya da kendi doğal avcısına karşı bu şekilde tepki vermesi ve kendini savunması genetik bir bilginin ya da bilincin varlığının göstergesidir. Bu bilgi veya bilinç bütün canlılarda mevcuttur. Genetik bilgiye veya bilince sahip olmak evrimsel bir avantajdır. Bu şekilde hücre ve bir hücreler topluluğu olan canlı, hayatta kalır ve türünün devamlılığını sağlar. İnsan türünde de "bazı ilkel hayvanlar gibi 'merkezi uyarıcı mekanizmalar' (MUM)" bulunmakta olup "bunlar içerden ve dışardan uyarı alır ve bireyi 'tatmin edici hareket'e doğru, bazan daha iyi uslamlama yapmasına fırsat tanımadan, yönlendirirler."[179]

> "Fakat insanın içgüdü yapısının tamamının, hayvanlardan çok daha fazla öğrenme ve koşullanmaya açık olduğu unutulmamalıdır. İnsan davranışını değerlendirirken, böcek, balık, kuş hatta maymungillerin merkezi uyarıcı mekanizmalarıyla (MUM), doğuştan gelen uyarıcı mekanizmalarının (DUM) değerlendirilmesine göre çok daha fazla kişisel deneyim etkeni üstünde durmamız gerekir."[180]

İnsan zihni ve biyolojisi Campbell'ın da dediği gibi bir "tabula rasa (boş levha)"[181] değildir. Carl Gustav Jung da, "bilinç öncesi psike"den hareketle, zihnin boş bir levha olmadığını söyleyip "aksine son derece karmaşık" ve "çok net bir biçimde tanımlanmış bireysel bir olgu" olduğunu belirtir.[182] "İnsan, her biri kendi yapıtını yaratan önceden belirlenmiş birçok yapının toplamıdır."[183]

---

[177] Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji; Tanrının Maskeleri*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 2. bs., Ankara 1995, s. 38-39.
[178] A.g.e. s. 39.
[179] A.g.e. s. 45.
[180] A.g.e. s. 45.
[181] A.g.e. s. 46.
[182] Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Metis Yayınları, 7. bs., İstanbul 2020, s. 20.
[183] Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji; Tanrının Maskeleri*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 2. bs., Ankara 1995, s. 46.

Biyolojik düşünce veya biyolojik bilinç olarak adlandırılabilecek mekanizmalar sayesinde insan türü geçmiş nesillerin kolektif ve bireysel bilgilerinden yararlanır. Bu mekanizmalar sayesinde insan da gelecek nesillere hayatta kalmak için gerekli bilgileri aktarır. Bu bilgilerin arasında kendi kökenine dair bilgi ve düşünce temelleri de bulunabilir. Bu genetik temel sayesinde de gelecek nesillerdeki bireyler atalarının yaşamış oldukları benzer çevre ve olaylar karşısında benzer bilgiler edinip benzer düşünceler ortaya koyabilirler.

Modern insanın yakın kuzenleri olan şempanzelerin ve bonoboların soyutlama (anlamlandırma) yeteneklerinin olduğunu bilinmektedir. Bu canlılar kendi annelerine, klanlarına, bakıcılarına ve birlikte büyükleri diğer canlılara karşı sevgi, öfke, kıskançlık vb. duygular barındırabilirler. Merak ve ilgi de bu duygular arasındadır. Şempanze ve bonobolardan çok daha gelişmiş olan ilkel insan türleri kendilerine ve çevrelerine karşı daha fazla merak içerisinde olmuşlardır. Binlerce yıllık süreç içerisinde de kendileri ve diğer primatlar arasında en azından görünüş benzerliğinden dolayı bir ilişkinin mevcut olduğunu düşünmüş olabilirler.

Nobel ödüllü Eric. R. Kandel, "In Search of Memory; The Emergence of a New Science of Mind (Belleğin Peşinde: Yeni Bir Zihin Biliminin Doğuşu)" adlı kitabında belleğin "yalnızca kişisel kimliğin devamı için değil, aynı zamanda kültürün aktarımı ve yüzyıllar içinde toplumların devamı ve de evrimi için de önemli" olduğunu söyler.[184] Zihin ve bellek sadece bireyin değil bütün bir türün hayatta kalması için önemlidir. İnsanın biyolojik bilgileri genlerinde bulunur ve genlerdeki bu bilgiler kopyalama işlemi ile gelecek nesillere aktarılır.

Biyolojik bilgilerin yanı sıra gelişmiş bir tür olan insan, Kandel'ın Brenda Milner'ın çalışmalarından hareketle "açık bellek"[185] olarak adlandırdığı bellek sayesinde evrimsel olarak avantaja sahip olan yaşamsal bilgileri veya deneyimleri genlerine aktarır. Söz konusu bu yaşamsal bilgiler veya deneyimler birkaç nesilde tekrarlanırsa gelecek nesillerin genlerinde yer edinir. Bu şekilde biyolojik evrim gerçekleşir. Açık bellek sayesinde genlere aktarılan bilgiler ve deneyimlerle canlı türü yeni evrimsel özellikler kazanır veya hâlihazırda sahip olduğu özelliklerini köreltir. Bu açıdan geçmişteki ataların

[184] Eric R. Kandel, *In Search of Memory; The Emergence of a New Science of Mind*, W. W. Norton & Company, New York 2006, s. 10.
[185] A.g.e. s. 128.

bireysel ve toplumsal bilgileri genlere aktarılabilmektedir. Bu bilgiler ve deneyimler gelecek nesillerin bilinçaltında yer edinebilmektedir.

Henüz tam olarak kanıtlanmasa da, bellek geni olarak adlandırılan genler biyolojik bilgiler gibi insan yaşamına faydalı olan ve evrimsel avantaja sahip olan bireysel ve toplumsal bilgileri de kaydetmektedir.[186] Bu kaydetme uyku sırasında gerçekleşir. Tıpkı biyolojik bilgiler gibi yaşamsal ve evrimsel avantaja sahip kişisel bilgiler ve deneyimler de genlere aktarılır. Üç ve daha fazla nesilde tekrarlanan ve genlere aktarılan kişisel bilgiler ve deneyimler söz konusu türde görülen davranış veya bilgi hâline gelir. Bundan dolayı modern insan hâlâ cinayeti, ırkçılığı, kadınlara kötü davranışı vb. çağdaş sorunları bırakabilmiş değildir. Çünkü bu davranış ve hareketler binlerce yıl boyunca genlere aktarılmıştır.

İnsanın gelişim süreci "Fibonacci Dizisi" gibi ilerler. Her gelişim bir önceki değişimden katbekat daha fazla bir şekilde gerçekleşir. Her ne kadar çok gelişmiş olsak da eski atalarımızdan kalan pek çok şeyi zihnimizde, belleğimizde ve bilinçaltımızda taşırız. Zihinde, bellekte ve bilinçaltında var olan şeyler ise bireysel veya toplumsal psikoloji ile ortaya çıkabilmektedir. Carl Gustav Jung tarafından geliştirilen "arketip"[187] ve "kolektif bilinç dışı" kavramları da bu psikolojik sonuçlardan veya izlerdendir.

Neşe Işık, "kalıtımsal, kuşaktan kuşağa aktarılan bir özellik gösteren kolektif bilinç dışında - Jung'un 'arketip' olarak adlandırdığı - ilksel motifler yani insanlığın köklerinden bugüne tarih boyunca varlığını sürdürmüş sembollerin"[188] olduğunu söyler. Bu semboller insan türünün tarih boyunca yaşadığı ve geçirdiği olaylar, değişimler ve gelişimler üzerine kuruludur.

Her ne kadar insan bilinci "kişinin doğrudan farkında olduğu ve tanıdığı bir zihin parçası"[189] olsa da insanın bilinçaltında farkında olmadığı genetik ve kültürel kodlara göre şekillenmiş olan bazı imgeler ve bu imgelere dayalı dürtüler bulunmaktadır. Bu açıdan insanın bilinçaltında insan türünün geçmiş dönemlerine ait izler de karşımıza çıkabilmektedir. Fatih Ege hazırlamış olduğu Arketipsel Sembolizm Bağlamında Kuzeydoğu Anadolu Masallarının Analizi adlı doktora tezinde Duane P. Schultz ve

[186] Biyolojik bellek için bkz. Ilsa Walker, "Biological Memory", *Acta Biotheor*, C. 21 (1972), s. 203-235; Rachel Wood, Paul Baxter ve Tony Belpaeme, "A Review of Long-Term Memory in Natural and Synthetic Systems", *Adaptive Behavior*, C. 20, S. 2 (2012), s. 81-103; Jonathon D. Crystal ve David L. Glanzman, "A Biological Perspective on Memory", *Current Biology*, C. 23, S. 17 (2013), s. 28-31.
[187] Carl Gustav Jung, *Dönüşüm Sembolleri*, çev. Firuzan Gürbüz Gerhold, Alfa, 2. bs., İstanbul 2020.
[188] Neşe Işık, *Türk Masallarının Sembolik Açıdan Çözümlenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2009, s. 12.
[189] Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, 8. bs. İstanbul 1998, s. 172.

Sydney Ellen Schultz'un Modern Psikoloji Tarihi kitabını ve de Engin Geçtan'ın Psikanaliz ve Sonrası adlı çalışmasını referans göstererek konu hakkında şunları aktarır:

> "Jung bilinçaltını, 'bir tür olarak insanların ve onların hayvan atalarının kalıtsal deneyimleri' şeklinde tanımlamaktadır. Bu tür deneyimler, algılar, duygular bilinç düzeyine taşınmadıklarında; 'bir tür bellek bankası olan kişisel bilinçaltında saklanırlar'. Yaşanmış hiçbir şeyin yok olmayacağı varsayımından yola çıkan Jung'a göre psişenin ikinci kısmını bu bilinçaltı denen bellek bankası oluşturmaktadır."[190]

Arketipler asıl olarak insan türünün bireysel veya kolektif zihninde, belleğinde ve bilinçaltında var olan bilgilerin ve deneyimlerin izleri ve yansımalarıdır. Söz konusu bu iz ve yansımalar arasında biyolojik evrim veya hayvan-ata düşüncesi de yer alabilmektedir.

Jung'a "göre arketipler en eski imgelerdir" ve "bu en eski imgeler insanoğlunun tarihsel geçmişinin ürünüdür".[191] "Arketipler insan beyni ve bilincinin hayvan düzeyinden çıkıp geliştiği binlerce yıllık süreçte ortaya çıkıp biçimlenmiştir".[192] "Her şey deneyimden kaynaklanır fakat her nesille birlikte bireyler tarafından pratiğe geçirilen gerçek deneyimlerden değil, evrim doğrultusunda türlerin tüm ataları tarafından biriktirilen deneyimler aracılığıyla gerçekleşir."[193] Bu süreç boyunca atalarımızın duygu ve düşünceleri birer miras olarak bizlere aktarılmıştır. Aktarılan bu miras da psikolojik olarak arketipler vasıtası ile ortaya çıkar. Arketiplerin temelinde de evrimsel süreç içerisinde insan türünün yaşamış olduğu değişimler ve gelişimler vardır. Jung'un "kolektif bilinçdışı" olarak adlandırdığı bilinç ile arketipler hem birey hem de toplumsal düzeyde ortaya çıkıp halk yaratmalarını şekillendirebilir.

"Jung; kişisel bilinçaltının derinlerinde bulunan kolektif bilinçaltının, insanın insan olma evresine ulaşmasından çok daha önceki dönemlere ait gizli bellek kalıntılarından oluştuğunu vurgulamaktadır."[194] "Bununla birlikte kolektif bilinçdışı, hayvan atalarımız da dahi olmak üzere daha önceki tür ve nesillerin birikimli bir şekilde

---

[190] Fatih Ege, *Arketipsel Sembolizm Bağlamında Kuzeydoğu Anadolu Masallarının Analizi*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan 2015, s. 30.
[191] Ünsal Yılmaz Yeşildal, "Bir Arketip Olarak Yılan", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 13 (2018), s. 421.
[192] Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. Aslan Yalçıner, Say Yayınları, İstanbul 2015, s. 28; akt. Ünsal Yılmaz Yeşildal, "Bir Arketip Olarak Yılan", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 13 (2018), s. 422.
[193] Anthony Stevens, *Jung*, çev. Ayda Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 49-55; akt. Ünsal Yılmaz Yeşildal, "Bir Arketip Olarak Yılan", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 13 (2018), s. 422.
[194] Emet Gürel ve Canan Muter, "Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 7, S. 1 (2007), s. 539.

ilerleyen yaşantılarını da kapsar."[195] Temel olarak Jung'a göre insan psikolojisi evrime dayalıdır. Arketipler de bilinçdışı da evrimsel unsurlara göre ortaya çıkar.

Tüm bunların yanı sıra Jung, ortaya koymuş olduğu ve geliştirdiği "psişe, kolektif bilinçdışı, arketip" gibi kavramların "kalıtım yolu ile edinildiğini" ve bu unsurların "bazı mitos ve efsanelerle dünyanın her yerinde tekrarlandığını" da dile getirir.[196] Bu bakımdan halk edebiyatı ürünlerinde insanın geçmiş dönemlerine ait psikolojik izleri ve bilinçsel durumları incelemek yerinde bir hareket olur.

Aslında başta Sigmund Freud ve Carl Gustav Jung olmak üzere birey ve toplum psikolojisi hakkında araştırmalar yapan isimlerin ulaşmış oldukları veriler ve ortaya attıkları düşüncelerin önemli bir kısmı insanın biyolojik evrimi ile ilgilidir. Örnek olarak Freud'un "id"i, "odipus" ve "elektra" kompleksleri insan türünün geçmiş dönemlerindeki hayvansı duygu ve davranışlarının günümüze yansıyan izleri olabilir. Bir hayvan için aç gözlülük veya bencil davranışlar ya da ensest ilişkiler sıradan şeylerdir. Evrimsel süreç içerisinde insan türü de hayatta kalmak için son derece bencil ya da kötücül davranmıştır. Ayrıca ensest ilişkiler de kurmuştur. Çünkü insan da bir hayvandı / hayvandır. Jung'un arketipleri de yine evrimsel süreç içerisinde insan türünün kolektif düşünce ve algılayış yapısında gelişmiştir.

İnsan zihnindeki gelişmeler ve bellekte kalan anılar evrimsel psikolojiyi etkilemektedir. Evrimsel psikoloji da insanın duygu ve düşünlerinde geçmişe dönük merakı ve hisleri ortaya çıkarır. Bu geçmişe dönük merak ve hisler de halk yaratmalarında evrimsel unsurların varlığına ya da en azından benzerliklere yol açmaktadır.

İnsan türü sanılanın aksine daha önce gelişmiş bir bilince sahip olup kendi kökenlerine dair sorular sormuştur. Bu sorular sayesinde insan toplumların hayvan-ata kültü oluşup halk anlatıların bu kült sıklıkla işlenmiştir.

İnsan türü, dünyadaki varlığının çok büyük bir kısmında, şimdilerde hayvan olarak tanımlanabilecek bir canlı olarak yaşamıştır. Milyonlarca yıllık bu süreç elbet insan zihni içerisinde yer edinmiştir. İnsan her ne kadar bunu kabullenemese de bilinçaltının bir yerlerinde kendinin bir hayvan ataya sahip olduğunu bilmektedir. İnsan

[195] Ahmet Hamit Bozkır, *Din Psikolojisi Açısından Carl Gustav Jung'un Analitik Psikolojisi ve Kolektif Bilinçdışının Bir Arketipi Olarak Tanrı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2021, s. 63.
[196] Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, çev. Ender Gürol, Payel Yayınları, 2. bs., İstanbul 2006, s. 144.

düşünceleri, eylemleri, sözleri ve hayal ürünleri bu hayvansal yönü açığa çıkarabilir ve bu unsurlar da rahatlıkla halk edebiyatı ürünlerine yansır.

2.2.1.2. İlkel ve Gelişmiş Homo Sapiens Toplumlarının Gözlemleri

İnsan milyonlarca yıl boyunca doğa ile iç içe olmuştur. Yaşamak için doğa ve doğadaki diğer canlılar hakkında bilgi edinmiştir. 18. yüzyıla kadar insan bireylerinin ve toplumlarının yaşama, algılama, düşünme ve hayal kurma yetileri çok büyük bir oranda doğaya bağlı olmuştur. Bundan dolayı bu yüzyıldan önceki insanlar doğada ve çevrelerinde olup biteni çağdaş dönemdeki bireylerden ve toplumlardan daha iyi bilmekteydi.

Roger Lewin, Modern İnsanın Kökeni adlı kitabında tarihöncesi dönemde insanlarla hayvanlar arasında büyük bir uçurumun olmadığını söyler.[197] İlkel toplumlar için kendileri ve diğer canlılar arasında bir fark yoktur. Lévy-Bruhl, bazı yerli kabilelerinin tıpkı insanlar gibi hayvanların da evleri, şehirleri ve aileleri olduğuna inandıklarını aktarır.[198]

İlkel kabilelere ve toplumlara göre insan da bir hayvandır. Bundan dolayı ilkel toplumlarca insan ve hayvan akraba olup kökenleri de aynıdır. Bu açıdan ilk toplumların anlatılarında ve bu toplumların gelecek nesillerine aktarılan halk edebiyatı ürünlerinde hayvan ata motifi çokça yer alır. Hayvan ata motifi de insan evrimine dair ortak yönlere sahiptir.

İnsan da doğadaki bir hayvan gibidir. Çok uzun bir dönem boyunca doğada ve diğer hayvanlarla birlikte yaşayan insan türünün diğer primatlarla kendisi arasındaki benzerliği fark etmesi uzun sürmemiştir. Görünüş ve davranış benzerliğinden dolayı, en azından ilkel homo sapiens diğer primatlarla akraba olduğunu düşünmüş olmalıdır. Böyle bir düşünce tarzı sadece diğer primatlarla da sınırlı kalmayıp diğer hayvan türleri ile de bir köken ilişkisinin varlığına inanılmıştır. Bu düşünce binlerce yıl boyunca gelecek nesillere kültürel hem de inançsal yollarla aktarılmıştır.

2.2.1.3. Felsefede ve Filozoflar Arasında Biyolojik Evrim Görüşü

Çağdaş bilimin ve kültürün temelleri M.Ö. 500'lü yıllardan sonra kurgusal ve teorik olarak filozoflar tarafından atılmıştır. Daha önceki bölümlerde de ele alındığı üzere

[197] Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni,* çev. Nazım Özüaydın, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitaplığı, 13. bs., Ankara 2008, s. 13.
[198] Lucien Lévy-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, 2. bs., Ankara 2018, s. 48-68.

evrim düşüncesi de ilk olarak Antik Yunan doğa filozofları tarafından oluşturulmuştur. Anaksimandros ile başlayan felsefi mahiyetteki evrim düşüncesi Anaksimenes, Empedokles, Anaksagoras ve Romalı Lucretius ile devam edip gelişir.

Yunan ve Akdeniz sahasında oluşan canlıların evrimi düşüncesi Müslüman düşünürler arasında da yaygınlık kazanır. 9. yüzyıldan itibaren Ebû Osman Amr ibn Bahr el-Câhız başta olmak üzere Bîrûnî ve İbn Haldun gibi Müslüman düşünürler de evrim hakkında benzer fikirleri savunmuşlardır.

Filozoflar ve düşünürler, evrim hakkındaki düşünce ve yorumlarını felsefi ve sanatsal yapılarda işleyerek insanın hayvansal bir kökenden türediğine dair düşüncelerini ve evrim görüşlerini yaymışlardır. İnsanın ilk başlarda bir hayvan olduğunu savunan Romalı Lucretius da evrim benzeri görüşlerini eserlerinde işlemiştir. Lucretius'un Evrenin Yapısı adlı eserinde yer alan bazı şiir metinleri insan türünün evrim süreci içerisindeki hayat şartlarına dair düşüncelerini yansıtmaktadır:

"…

Başıboş yırtıcı hayvanlar gibi yaşadılar.

Saban yapmaya harcamadı gücünü kimse.

Kimse sürmeyi bilmiyordu toprağı,

Ne fide dikmeyi, ne de bağ bıçağıyla budamayı

Kuru dalları. Güneşle sağanağın verdikleriyle

Toprağın özverili armağanları

Yetti onları mutlu etmeye.

Sık sık palamut yüklü meşelerin altında

Giderdiler açlıklarını."[199]

…

"Ateşi bilmiyorlardı daha. Derileri,

Avladıkları hayvanların postlarını giymeyi

Akıl edemiyorlardı. Çalılıklardaydılar;

Dağ oyuklarında, kovuklarda, ormanlarda.

Yağmurdan ve rüzgârın kamçısından

[199] Lucretius, *Evrenin Yapısı*, çev. Tomris Uyar ve Turgut Uyar, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 200.

Kaçınmak gerektiğinde, hırpalanmış bedenlerini

Fundalıklarda gizliyorlardı. Bilinmiyordu

Ortak çıkar, töre ve yasa kısıtlamaları.

Birey kendini düşünüp tek başına avlanıyordu.

Venüs yeşillikte çiftleştiriyordu sevgilileri.

Bazan karşılıklı istekti neden, bazan erkeğin

Dizginlenemez tutkusuydu, bazan da meşe palamudu,

Kocayemiş ya da sulu armut gibi bir armağan.

Çeviklikleri ve ellerinin, ayaklarının

Olağanüstü gücüyle; orman hayvanlarını

Taş atarak avlayabiliyorlardı, sopa kullanarak.

Çoğunu altedecek [alt edecek] güçteydiler, gözkorkutan [göz korkutan]

Bir-iki canavardan da gizlenecek yer vardı.

Gece bastırdığında, yaban domuzları örneği

Yerlere çırılçıplak uzanıyorlardı, yapraklarla,

Dallarla örtünüyorlardı. Safsatadır

Gecenin ıssızlığında, korkuyla haykırarak

Günışığının ardından koştukları; güneşin

Kızıl meşalesiyle göğü aydınlatmasını yine

Derin uykuya dalıp, dingin bekliyorlardı.

Çocuklukdan [çocukluktan] beri alışkındılar böyle

Karanlıkla ışığın birbirini izlemesine;

Güneşin çekilişiyle yeryüzünün bitimsiz

Karanlığa gömüleceğinden kuşkulanmazlardı.

Yağmacı hayvanların uyuyan zavallılara

Neler yapabileceği tasalandırıyordu onları.

Kanlı bir yaban domuzu, aman vermez bir aslan,

Barınaklarından edip düzenlerini bozduğunda;

Gecenin köründe ayrılıyorlardı kovuklarından;

Yapraktan döşekleri yırtıcı konuğa bırakarak."[200]

…

"Zamanla kulübe yaptı insanoğlu

Post kuşandı, ateş yaktı. Erkekle dişi

Sürekli birlik kurdular aralarında,

Gözettiler yavrularını. İşte ilk o zaman

Yumuşamaya başladı insan yüreği;

Ateşle, kişinin dayanıklılığı kırıldı soğuğa

Gök altında üşüdü. Venüs kaba gücünü uslandırdı.

Çocuklar türlü diller dökerek yatıştırdı

Köpüren büyüklerini. Komşuluk ilişkisi başladı,

Zorbalığa karşı koymak adına."[201]

Manzum şekildeki bu metinlere bakıldığı zaman Lucretius'un insan türünün ilk başta diğer primatlar gibi tasavvur ettiği görülmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde de ele alındığı üzere antik Yunan filozofları ve eski Müslüman alimler insanın modern evrim teorisine yakın bir şekilde evrim geçirerek var olduğunu savunmuşlardır. Bazı filozoflar ve düşünürler de eserlerinin bu konuyu işlemiştir. Evrim düşüncesini savunan filozof ve düşünürlerin biyolojik evrim görüşlerinden etkilenen halk edebiyatı ürünlerinde biyolojik evrimin var olabileceği kabul edilebilir. Ancak bu tür halk edebiyatı ürünlerinin hangilerinin evrim düşüncesi savunan filozof ve düşünürlerden etkilendiği tam anlamıyla tespit edilemez.

Filozofların ve düşünürlerin etkisi ile evrim düşüncesi halk arasında yayılabilir. Halk arasında var olan bir düşünce de halk edebiyatı ürünlerinde rahatlıkla yansıyabilir. Türkler eski dünyanın çok büyük bir kısmında varlık gösteren bir millet olduklarından dolayı Yunan filozoflarının ve Müslüman düşünürlerinin etkisi ile Türk halk edebiyatı ürünlerine evrimsel unsurlar eklenmiş olabilir.

[200] Lucretius, *Evrenin Yapısı*, çev. Tomris Uyar ve Turgut Uyar, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 201-202.
[201] A.g.e. s. 203.

2500 yıl önce felsefi olarak ortaya atılan biyolojik evrim düşüncesi bu kadar uzun bir süre içerisinde insan toplumlarının halk edebiyatı ürünlerine etki edebilir. Zira felsefeler dinî düşünceleri bile rahatlıkla etkilemiştir.

2.2.1.4. Din ve İnançlardaki Evrim Benzeri Anlatım ve İnanışlar

İnsanın kendi kökenine dair merakı ve düşüncesi ilk dönemlerden günümüze kadar dinî bir ihtiva ile ele alınmıştır. Bazı dinlerde ve inançlarda insanın kökeni hayvansı bir özellik içerir. Bazılarında ise direkt olarak köken kabul edilmese de hayvanlar pek çok kutsal özelliğe sahiptir. Din ve inanç halk edebiyatı ürünlerinde sıkça bulunan sistemlerdir. Bundan dolayı da dinlerde ve inançlardaki ata veya kutsal hayvan motifinin etkisi ile halk edebiyatı ürünlerinde halk yaratmalarına özel evrimsel unsurlar bulunabilmektedir.

Totemizm, insan ve hayvan ilişkisini en çok barındıran inançtır. "Totemizm kısaca; insanla hayvan ve bitki gibi doğal varlıklar arasında bir akrabalık ilişkisi ya da gizemli bir bağ bulunduğu inancına dayanan düşünce ve inanç sistemidir."[202] "Totem her şeyden önce tüm kabilenin atasıdır".[203] Bu inancı benimsemiş olan ilkel kabilelere göre totem, o kabilenin ata hayvanı veya başka bir ata varlıktır. Söz konusu bu inanç sistemi, gerçek anlamıyla olmasa bile insanın başka bir varlıktan evrildiği öğretisine dayanır. Bu evrim de ilkel kabile için gayet gerçek ve doğrudur.

Animizm inancı da evrimsel özellikler barındıran bir sistemdir. Animizm temel olarak canlı cansız her şeyin bir ruhunun olduğu ve bu ruhlara saygı duyulması gerektiği öğretisine dayanır. Bu inanç sistemi hayvanlara karşı özel bir yer ayırır. Söz konusu bu inanca göre insanın ruhu doğumdan önce bir hayvan şeklindedir. İnsan ruhu aynı şekilde ölümden sonra da bir hayvan şekline dönüşmektedir. Böyle bir inancın varlığı insanın hayvandan türediğine dair bir düşünceyi gösterir.

Şamanizm, Totemizm'den ve Animizm'den sonra insan evrimi ile ilgili en çok motifi barındıran inanç sistemidir. Bu inanç sisteminde hayvanlara büyük saygı duyulur. Hatta Türk Şamanizm'inde her şamanın bir "hayvan anası"[204] olduğuna inanılmaktadır. Şamanların bu hayvan analarının bazen geyik (ren geyiği de olabilir) bazen de bir boğadır.[205]

---

[202] Erman Artun, *Türk Halkbilimi*, Karahan Kitabevi, 11. bs., Adana 2014. s. 96.
[203] Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, Cem Yayınevi, 4. bs., İzmir 2021, s. 10.
[204] Fuzuli Bayat, *Türk Şaman Metinleri; Efsaneler ve Memoratlar*, Ötüken Neşriyat, 5. bs., İstanbul 2020, s. 129.
[205] A.g.e. s. 130-131.

Türk şaman mitolojisindeki bu inanış Şamanizm'de hayvandan türeme düşüncesinin varlığını kanıtlayan olgulardandır.

Şamanizm'de şamanın hayvanlarla olan ilişkisi ve hayvan donuna girmesi asıl itibari ile insanın bilinçaltından yer alan hayvan ata düşüncesini yansıtır. İsmail Gezgin bu konu hakkında şu açıklamaları yapmaktadır:

> "Şaman bu yolculukları mutlaka bir hayvan yardımıyla gerçekleştirirdi. Ye-kıla denilen bu hayvanlar şamanik yolculuklarda Şaman'ın en büyük yardımcılarıydı. İnsanın bilinmez dünyalardan haber alabilmesi ancak bir hayvan kanalıyla olabilirdi. Hayvanı kurban eden Şaman, onun donuna girerek, kılık değiştirerek bu kutsal yolculuğa hazırlanırdı. Bir transformasyon veya metamorfoz gibi düşünülebilecek bu hayvanlaşma şamanın öteki dünyalara ulaşmasının koşulu gibi görünür. Ulaşmak istenilen arzu nesnesi insanın hayvana dönüşmesini veya en azından hayvan donuna bürünmesini zorunlu kılar. Basit bir açıklamayla insan, tanrısal ve ölümsüz olanın karşısına, özüne dönerek hayvan kılığında çıkar. Ölümsüzlük bilgisi insanın unuttuğu hayvan oluşun ardında yatar. Kendini doğasından yabancılaştırarak hayvanlıktan kurtaran insan, o ölümsüz dünyaya ihtiyaç duyduğunda yeniden eski formuna (en azından görüntüde) geri dönmek zorunda kalır."[206]

Şamanların ve ilkel kabillerin kullanmış oldukları hayvan maskları da Gezgin'in bu açıklamalarında dile getirdiği hayvansal öze dönüşü simgeler. Bunların yanı sıra semavi dinlerdeki kutsal hayvanlar da bu özelliği yansıtır. Örnek olarak Hz. Muhammed de Allah katına çıkarken "Burak" isimli bir hayvan ile yolculuk etmiştir. Bu dinî anlatı hem hayvansal öze dönüş hem de Şamanizm etkisidir.

Bu inanç sistemlerinin yanı sıra semavî dinlerde de evrimsel unsurlar karşımıza çıkabilmektedir. Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık dinlerinin kutsal kitaplarına göre yaratıcı (Yehova, Tanrı veya Allah) tüm canlıları sudan yaratmıştır. Bilindiği üzere canlı yaşamı ve evrimi de suda başlar.

İncil'de "Tanrı, iyiliğin ve kötülüğün bilgisini taşıyan ağacın meyvesinden yiyen Havva'yı cezalandırmak için, 'çocukları acılar içinde dünyaya getireceksin' der".[207] Bu Hristiyan mitinde görüldüğü gibi dinlerde de insanlar sonradan insanlaşmıştır. Tanrı'nın yarattığı ilk insan günümüz insanı gibi değildir. Semavi dinlerde bile insan sonradan değişip gelişmiştir.

---

[206] İsmail Gezgin, *Homo Narrans; İnsan Niçin Anlatır? Mit, Masal ve Hikâyenin Arkeolojisi*, Redingot Kitap, 3. bs., İstanbul 2020, s. 85.
[207] Carl Sagan, *Cennetin Ejderleri; İnsan Zekâsının Evrimi Üzerine Düşünceler*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, 4. bs., İstanbul 2019, s. 99.

Söz konusu üç semavî dinde de "cennet bahçesi" motifi karşımıza çıkar. "Belki de cennet bahçesi, yaklaşık üç dört milyon yıl önce, Homo cinsinin diğer hayvan ve bitkilerle kusursuz biçimde bütünleştiği efsanevi bir altın çağ sırasında dünyanın atalarımıza göründüğü farklı bir yer değildir".[208] Ayrıca bu dinlere göre insanın (Âdem ve Havva) söz konusu bu bahçeden kovuluşu kötücül ve olumsuz nitelikteki yılan yüzünden olur. Bu anlatının "sürüngenlerle memeliler arasındaki eskiden beri var olan düşmanlığa işaret edip etmediği ilginç bir meseledir."[209] Semavi dinlerdeki bu anlatımlar ve inançlar daha eski dönemlerde ortaya çıkan din ve inançların etkileri de olabilir.

Pek çok dinde yaratıcı tanrının insanı, cansız maddelerden yarattığına inanılır. Basit düzeyde ele alınacak olursa dünyadaki canlı yaşamı da cansız maddelerin (su, amonyak ve metan bileşimleri) bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Hem dinler hem de evrim düşüncesi canlı yaşamını cansız nesnelere dayandırmaktadır. Her şeyi "yoktan" yaratabilen tanrı neden insanı yaratırken toprak, çamur, su, ağaç, mısır vb. cansız nesneleri kullanmıştır? Bu tarz yaratılış inancı da asıl itibari ile doğa merkezli bir düşünüşün sonucudur. Bu düşünüşe göre diğer canlılar gibi doğanın bir parçasıdır ve doğadan meydana gelmektedir.

Bir başka ilginç nokta ise pek çok dinde var olan "cehennem" algısının "ateş" unsuru ile ilişkilendirilmesidir. Aslında bunun da evrimsel süreçle bir ilgisi kurulabilir. İnsan türünün varlığı Afrika kıtasına dayanmaktadır. Günümüzde olduğu gibi binlerce yıl önce de Afrika kıtasında, özellikle savanda, büyük yangınlar çıkmaktaydı. Söz konusu bu büyük yangınların bazıları da insanın ateşi bulmasından sonra da çıkmış olabilir. Kuşkusuz bu yangınlar ilkel insan türü için bir felaketti. Bu yangınlar insan türünün kolektif zihninde yer edinmiş olmalı. Bundan dolayı da cennet-cehennem düalizmindeki olumsuzluğu ve cezalandırılmayı niteleyen cehennem, ateş unsuru ile özdeşleştirilmiş olması mümkündür. Yangınların hâricinde volkanik patlamalar veya tektonik hareketler sonrası ortaya çıkan lavlar ve bu lavların neden olduğu yıkımlar yüzünden de cehennem kavramı ateş unsuru ile özdeşleştirilmiş olabilir.

"Neanderthalensis ve homo sapiens türleriyle başlayan inanç mefhumu sapiens sapiens'in dilde geliştirip detaylandırdığı öykülere" dönüşmüştür.[210] Bu dinsel öykülerde

[208] Carl Sagan, *Cennetin Ejderleri; İnsan Zekâsının Evrimi Üzerine Düşünceler*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, 4. bs., İstanbul 2019, s. 100.
[209] A.g.e. s. 157.
[210] İsmail Gezgin, *Homo Narrans; İnsan Niçin Anlatır? Mit, Masal ve Hikâyenin Arkeolojisi*, Redingot Kitap, 3. bs., İstanbul 2020, s. 40.

insanın gelişimi ve evrimi açısından önemli unsurlar bulunur. Totemizm, Animizm ve Şamanizm gibi inançlarda insanın evrimi ile ilgili unsurları bulabiliriz.

Ancak Ortadoğu merkezli dinler (Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık) insan evrimini ve hayvan ata düşüncesini yasaklayıp yok etmeye çalışmıştır. Gerçeklik ve kutsallık birbirine zıt kavramlardır. Toprak merkezli olan Totemizm, Animizm ve Şamanizm gibi inançlar her ne kadar olağanüstü unsurlara sahip olsa da pratikte gerçekçi şeylere dayanmaktadır. Göksel / semavi dinler ise kutsallığa dayalı dinlerdir ve bu dinler insan gerçekliğinin karşıtıdır. Bu dinlerin içerisinde gerçekçi unsurların bulunmasının nedeni ise Totemizm, Animizm ve Şamanizm gibi inançların bu dinlere olan etkisidir.

Habilisler ve erectuslar modern insana benzeyen bir görünüşe sahiptiler. En belirgin insanlaşma bu türlerde görülmeye başlamıştır. Canlı dünyasının bir gerçeği olan ölüm de ilk kez bu türler arasında algılanmaya başlamıştır. İnsanlaşma ve ölüm algısının gelişimi paralel özellikler gösterir. Çoğu dinde de insan sonradan ölümlü olur ve ölümlü olduktan sonra insanlaşır.

İnsan toplumları on binlerce yıl boyunca kendilerinin bir tanrı veya tanrılar tarafından yaratıldıklarına inanmışlardır. Bu inanma insan kültürünün temel unsurlarından biri hâline gelir. Bu inanç toplumsal normlarla ve memetik unsurlarla gelecek nesillere aktarılır. Bu aktarım hem bireylerin bilinçaltına hem de toplumların kültürel belleklerine kazınmış hâldedir. Bundan dolayı günümüzde insan evrimi kanıtlanmış bir gerçek olmasına rağmen inançsal ve dinî kodlardan dolayı bu gerçek şüphe ile karşılanmaktadır.

Din ve inançlarda ve bu din ve inançlardan etkilenmiş olan halk edebiyatı ürünlerde kesin bir şekilde modern evrim teorisinin ispatı mümkün değildir. Ancak benzerliklerin olduğu açıktır ve bu benzerliklerin tespiti de mümkündür.

2.2.1.5. Kitlelerin Bilgeliği

Halkbilimi ve halk edebiyatı ürünlerinde insanın biyolojik evriminin izlerinin var olabileceğini destekleyen son neden ise “kitlelerin bilgeliği”dir. Toplum bilgeliği olarak da adlandırabileceğimiz ve pek çok tartışmaya neden olan bu kavram James Surowiecki tarafından ortaya atılmıştır.

Surowiecki, 2004 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde yayımlanan “The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter Than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies and Nations (Kitlelerin Bilgeliği: Çok

Kişinin Aklı Neden Az Kişinin Aklından Üstündür ve Kolektif Akıl İş Dünyasını, Ekonomileri, Toplumları ve Ulusları Nasıl Biçimlendirir?)" adlı kitabında özetle kolektif zekanın doğru bir şekilde bir araya geldiği zaman bazı konular hakkında en doğru veya en mantıklı karara yakın bir sonuca vardığını söyler ve bunu kitlelerin bilgeliği olarak tanımlar.[211]

Surowiecki'nin düşüncesine göre bir topluluk "bir öküzün ağırlığı", "kaybolmuş bir denizaltının yeri", "oda sıcaklığı" ve "bir şişedeki şekerlerin sayısı" gibi konularda doğru sonuca yakın bir tahminde bulunabilir. Yani bir topluluğun bir konu hakkındaki düşünce veya cevaplarının ortalaması gerçek veya mantıklı bilgiye yakın bir sonuç ortaya çıkartır. Surowiecki kitlelerin bilgeliği kavramının "iyi bir bilim için zorunlu olduğunu" söylemektedir.[212] "Kitlelerin bilgeliğinin çarpıcı yanlarından biri de, etkileriyle tamamen çevrelenmiş de olsak, gözden kaçırılmasının kolay, ve görülse bile, kabullenmesinin zor oluşudur."[213]

Kitlelerin bilgeliği kavramını halk edebiyatı ürünlerinde insan evrimini desteklemek için de kullanabiliriz. İnsan toplumları tarih boyunca kendi kökenlerine dair sayısız düşünceye sahip olmuştur. Bu düşüncelerden biri de şüphesiz ki "hayvan ata" düşüncesidir.

Hayvan ata düşüncesi ve inancı çeşitli değişimlerle hayvansal bir kökenden insanın ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Böyle bir anlatım ve inanç insanın biyolojik evrimi teorisinin ilk kıvılcımları sayılabilir. İnsan toplumları bu düşünceye sahip olmuştur. Her ne kadar semavi dinler buna karşı çıksa da pek çok toplum uzun dönemler boyunca insanların hayvanlardan türediğine inanmıştır. Bu da kitlelerin bilgeliğine işaret eder.

İnsan toplumlarının çoğu geçmişte ya da çağdaş dönemlerde başka bir nesneden veya hayvandan türediklerine dair düşüncelere veya inançlara sahip olmuştur. Biyolojik evrim de temel olarak bu düşüncelerde ya da inançlarda var olan "değişime" ve "gelişime" dayalıdır. Eski veya gelişmemiş toplumlar bu bilgiye bilimsel çalışmalarla ulaşmamışlardır. Binlerce yıllık homo sapiens tarihinde insanlar kendilerinin nasıl ortaya çıktıklarına dair sayısız düşünceye sahip olmuştur. Bu düşüncelerden biri de cansız

[211] James Surowiecki, *Kitlelerin Bilgeliği: Çok Kişinin Aklı Neden Az Kişinin Aklından Üstündür ve Kolektif Akıl İş Dünyasını, Ekonomileri, Toplumları ve Ulusları Nasıl Biçimlendirir,* çev. Osman Deniztekin, Varlık Yayınları, 2. bs., İstanbul 2018.
[212] A.g.e. s. 12.
[213] A.g.e. s. 12.

nesnelerden ya da hayvanlardan değişim geçirerek insanın oluştuğuna dair düşünce veya inançtır. Kitlelerin bilgeliği sayesinde de bu görüş veya inanç desteklenip zaman içerisinde gelişmiştir.

Bir tanrı ya da tanrılar vasıtası ile yaratılış düşüncesi ve inancı da çok yaygındır. Ancak bu düşüncelere ve inançlara bakıldığı zaman da tanrının ya da tanrıların insanı "başka bir nesneden ya da varlıktan" türettiği görülür. Orta Doğu merkezli dinlerde insan topraktan yaratılırken Kuzey Amerika yerlilerine göre mısırdan yaratılmıştır. Amazon ormanlarında ya da tropikal adalarda yaşayan bazı insanlara göre hayvandan türeme mevcuttur. İnsan toplumlarının pek çoğunda insan, değişip dönüşerek var olmuştur.

Gelişen zeka-bilinç, felsefi görüşler ve filozofların düşünceleri, çeşitli gözlemler ve bazı dinlerin öğreti ve sembolleri de toplumun hayvan ata ve evrim düşüncesine sahip olmasını sağlamış olabilir. Bu da kitlelerin bilgeliğini desteklemiştir.

İnsanın başka nesnelerden veya canlılardan evrilmiş olması da pek çok toplum tarafından benimsenmiş bir olgudur ki pek çok toplumun halk edebiyatı ürünlerinde insan evrimi ve değişimi söz konusudur. Daha öncesinde incelenen zihin, bilinçaltı, gözlem, filozofların düşünceleri ve dinî öğreti faktörlerinden hareketle insan toplumları kolektif bir biçimde insan evrimi hakkında düşüncelere sahip olup bu düşüncelerini halk anlatılarında işlemiş olabilirler.[214]

2.3. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Türk Halk Edebiyatı Ürünlerinde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar

Sanılanın aksine insan türü çok daha erken bir dönemde anlatılar oluşturmaya başlamıştır. Misia Landau, E. M. Forster ve Karen Armstrong[215] gibi isimler anlatı türünün kökenini neandertallere kadar dayandırmaktadır. "Masallar, -klasik tanımlamasıyla- mitler, destanlar, efsaneler, halk öyküleri bilincin bilinçdışı ile karşılıklı etkileşim içinde yapılandırdığı ortak (kolektif) ürünlerdir; binyıllar boyunca yaşanagelmiş, sınanmış zihin modellerini, iç ve dış gerçeklikle bağlantı içinde

[214] Evrim konusundan ayrı olarak aslında din de "kitlelerin bilgeliği" kapsamına girer. Dünyadaki toplumların pek çoğu bir dine veya inanca sahiptir. Bir tanrı olsun veya olmasın toplumların inanmış oldukları bu din veya inanç gerçektir. Çünkü bu din ve inanç toplum arasında bir işleve sahiptir. Bireyi ve toplumu psikolojik olarak rahatlatırlar. Yeri geldiğinde hayatta kalmalarını sağlarlar. Bu açıdan evrimsel avantajları bile söz konusudur. Çünkü din psikolojiyi rahatlatır ve insanın yaşaması için motivasyon sağlar. Bundan dolayı binlerce yıldır var olan dinler ve inançlar toplum bilgeliğinin bir gerçeği ve neticesidir. Toplumların bir arada kalmasını sağlayan doğru bir karar olmuştur. Son yüzyıllarda eski dinlerin ve inançların sağladığı faydayı başka unsurlar da sağlamaya başlamıştır. Bundan dolayı toplumlar bu unsurlara yönelmeye başlamıştır. Toplum faydalı olana yönelir. İçinde bulunan dönemde ve şartlarda ne faydalıysa ona yönelir. Çağdaş dönemde dinin ve inancın yerine pek çok şey geçebilmektedir. Din ve inanç artık toplumların vardığı en doğru karar değildir. Ama bir zamanlar öyle olmuştur.

[215] Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi,* çev. Dilek Şendil, Merkez Kitaplar, İstanbul 2006, s. 7.

sahnelerler."[216] Bu bakımdan halk edebiyatı ürünlerinde insana dair sanıldığından daha fazla bilgi ve iz bulunmaktadır.

Çok uzun bir süre boyunca doğanın bir parçası olarak yaşamını sürdüren insan türü doğanın, canlıların ve kendisinin değişip dönüştüğünü ve çeşitli aşamalarda geçtiğini fark etmiştir. Bu açıdan insana ait yaratmalarda çeşitli değişimler, dönüşümler ve gelişmeler görülebilmektedir. Bunların bazılarıysa modern evrim teorisi ile benzerlikler içermektedir. Çalışmanı bu bölümü ise Türk halk edebiyatı ürünlerinde halk yaratmalarındaki insan evriminin tespiti ve bunun modern evrim teorisi ile karşılaştırılması yapılacaktır.

Çalışmanın bu bölümüne kadar insan evrimine benzer izlerin neden halk edebiyatı ürünlerinde aranması gerektiği ve halk edebiyatı ürünlerinde insan evrimine benzer özelliklerin var olabileceğini destekleyen nedenler ele alınmıştır. Bu kısımdan itibaren Türk halk edebiyatı ürünlerinde insanın biyolojik evrimine benzeyen özellikler, unsurlar, motifler ve olaylar incelenecektir. İlk olarak halk anlatıları incelenecek olup ardından manzum (şiirsel) ürünler ele alınacaktır.

2.3.1. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Türk Halk Anlatılarında İnsana Dair Evrimsel Unsurlar

Halk edebiyatında anlatı kavramı genel bir biçimde sözlü kültür ortamında ortaya çıkan ve halk içerisinde çeşitli kişiler tarafından icra edilen anlatmaya dayalı edebiyat ürünlerini kapsamaktadır. Söz konusu bu ürünler zaman içerisinde sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına da aktarılabilir. Mit, destan, efsane, masal, halk hikâyesi, fıkra vb. ürünler halk anlatıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan türü, gelişimini ve modernleşmesini konuşma ve anlatma eylemlerine borçludur. Anlatma ihtiyacı içinde olan insan toplumları geçmişten günümüze birçok anlatı türü ortaya çıkarmıştır.

Uluslar ve toplumlar yaşadıkları ortamı, mekânı, coğrafyayı ve dünyayı anlamak, bilmek ve tanımak istemişlerdir. Bunun için de bireysel ve toplumsal düşünüş biçimleri ile bazı sorular sormuşlardır. Bu soruları yine bireysel ve toplumsal düşünüş biçimleri ile cevaplandırmaya çalışmışlardır. Bu tür cevaplar sözlü kültür etkisi ile ilk başta mitleri daha sonra da destan, efsane, masal ve hikâye gibi diğer anlatı türlerini ortaya çıkarmıştır.

[216] M. Bilgin Saydam, "Psikomitoloji; Kavramlar / Kuramlar" *Psikomitoloji: İnsanı Öykülerinde Aramak 1*, ed. M. Bilgin Saydam ve Hakan Kızıltan, İthaki Yayınları, İstanbul 2019, s. 13.

Söz konusu bu anlatı türleri insan toplumlarının geçmiş düşüncelerini ve gerçeklerini yansıtabilir.

Türk halk edebiyatının dünya tarihi içerisinde uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Bu geçmiş pek çok farklı coğrafyaya ve kıtaya yayılmış vaziyettedir. Çok eski bir geçmişe ve kültüre sahip olan Türk halk edebiyatında bir önceki kısımda ele aldığımız nedenler ve gerekçelerden hareketle insan evrimini anımsatan ve biyolojik evrimle benzer unsurlar tespit edilebilir.

Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde Türk toplumları zihinsel faaliyetler, gözlemler, felsefe-filozof görüşleri, dinî söylemler ve inanışlar gibi pek çok nedenden ötürü halk edebiyatı ürünlerinde evrimsel unsurlara yer vermiş olabilirler.

Yapmış olduğumuz incelemeler sonucunda Türk halk edebiyatı ürünlerinden olan mit, destan, efsane ve masal türlerindeki anlatılarda insanın biyolojik evrimini anımsatan unsurlar ve anlatımlar tespit edilmiştir.

2.3.1.1. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Mitlerde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar

"Tanıdığım doğanın yeterli bir açıklamasının,

antik veya modern hangi yazıda bulunabileceğini bilmiyorum.

Buna en çok yaklaşan bir şey varsa o da mitolojidir."

Henry David Thoreau, The Journal.

Büyük bir sözlü kültür geleneğine sahip olan toplumların düşünce sistemleri ve halk edebiyatları mitoloji ile başlamaktadır.

Mircea Eliade, Myth and Reality (Mit ve Gerçeklik) adlı kitabında mit hakkında şu açıklamaları yapmaktadır:

> "Mit kutsal bir tarihi; ilkel zamanlarda gerçekleşen bir olayı ve başlangıçların efsanevi zamanını anlatır. Başka bir deyişle mit doğaüstü varlıkların eylemleri sonucu bir gerçekliğin; ister gerçekliğin tamamının, evrenin ya da gerçekliğin sadece bir kısmının -bir ada, bitki türü, belirli bir insan davranışı ya da bir sistem gibi- ortaya çıkışını anlatır."[217]

Mitler temel olarak günümüzde varlığını sürdüren insan türünün (homo sapiensin) "köken ve yaratılış"[218] anlatılarıdır. Zihinsel gelişimlerinin ardından insan bireyleri ve

[217] Mircea Eliade, *Myth and Reality,* çev. W. R. Trask, Harper & Row, New York 1963, s. 5-6.
[218] Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul 2001, s. 28.

toplumları dünya, doğa, diğer canlılar-nesneler ve kendileri hakkında merak ettikleri varoluş sorularını mitler ile cevaplandırmaya çalışmışlardır.[219] Söz konusu bu cevaplandırmalar insanın sihirsel ve mitolojik düşünce evresinde ortaya konmuştur. Bu gibi özelliklerden dolayı mitler her şeyin temelini ve başlangıcını konu edinir.

Mitik ürünler, insanların içinde bulundukları çevreyi anlamak, bu çevreyi ve diğer varlıkları-nesneleri yorumlayabilmek ve de kendi varlıklarını sürdürüp kök salmak için gerçek yaşamdan yola çıkarak şekillendirdikleri "kutsal"[220] ve tam inanma isteyen anlatılardır. Günümüze gelindiğinde, eskide kalmış gibi görünen ama etkileri hâlâ devam eden ve yeni formlara girmiş olan mitler "mitoloji" başlığı altında incelenmektedir. Mitlerin kendine has bir inceleme disiplininin olması çok ilginçtir. Halk biliminde ve halk edebiyatında bir tür olarak nitelendirilen bu anlatıların halk bilimine ve halk edebiyatına eşdeğer bir disiplininin olması mitlerin önemini göstermektedir.

Mitler insanın düşünceleri, soruları ve cevapları ile ilgili oldukları için insanın içerisinde bulunduğu doğa[221] ile yakından ilişkilidir. Her ne kadar sembolik anlatımlar ve temsili özellikler olsa da mitler insan yaşamının ve düşüncesinin gerçek bir boyutunu ele alır. Gerçek yaşama ve tabiata ait unsurlar / özellikler mitsel anlatılara birer "sembol"[222], imge ve mecaz olarak yansıtılmıştır. Bu bakımdan mitolojinin temelinde insan türünün şuurunda yer alan tabiat ve gerçek yaşam algısı vardır.[223]

İçerik ve kapsam bakımından bir yaratılışı ve kökeni ele alan mitler üretildikleri dönemin ve sosyal yapının özelliklerini barındıran gerçek bir nesneyi, kavramı ya da olayı içermektedirler. Hem edebiyat hem de tam inanma niteliği ile mitlerin birey ve toplumlar için özel bir yeri vardır. Halk edebiyatı bakımında konuşacak olursak, her şeyin mitle başladığı söylenebilir.

Mitlerin temelinde gerçeğe ulaşmak için düşünülen ve inanılan köken bilinci vardır. Mitlerin en temel özelliği budur. Her mit köken ve yaratılış üzerine kurulmuştur. Kolektif bir şekilde oluşan ve toplumsal bilinci ifade eden mitler içeriklerinde tanrıları ve doğaüstü kahramanları (yarı tanrı, şeytan, ruh / iye …) barındırarak bir kökeni toplumun inandığı ve kavramış olduğu gerçeklikle öykülemektedir.

---

[219] Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul 2001; Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi,* çev. Dilek Şendil, Merkez Kitaplar, İstanbul 2006.
[220] Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul 2001, s. 11.
[221] A.g.e. s. 182.
[222] Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, 7. bs., İstanbul 2019, s.12.
[223] Mitoloji ve gerçeklik ilişkisi için bkz. Mircea Eliade, *Myth and Reality*, çev. W. R. Trask, Harper & Row, New York 1963.

Köken konusu itibari ile mitler kozmogoni (evrenin ve dünyanın yaratılışı), teogoni (tanrıların kökeni), antropogoni (insanın yaratılışı), eskatoloji (evrenin ve dünyanın sonu) ve etiyoloji (nesnelerin kökeni) şeklinde genel olarak sınıflandırılmıştır. Mit anlatılarını ve inançlarını inceleyen mitoloji disiplini 19. yüzyılda bir sistem hâline gelmiştir. Bu tarihten sonra Mircae Eliade[224], Claude Levi-Strauss[225] ve Bronislaw Malinowski[226] gibi araştırmacılar mitler üzerine çalışmalar yapmıştır. Türk mitolojisi ile ilgili çalışmalar ise 20. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Wilhelm Radloff (Vasili Radlov)[227], Jean Paul Roux[228], Abdülkadir İnan[229], Bahaeddin Ögel[230] ve Fuzuli Bayat[231] gibi araştırmacıların Türk mitolojisi ile ilgili yaptıkları çalışmalar önemlidir.

İnsan bireyleri ve toplumları, içerisinde bulundukları tabiat ortamında sürekli olarak gördükleri, hissettikleri ve zihinlerine kaydettikleri nesneler - varlıklar, canlılar, olaylar ve diğer kişiler hakkında düşünmeye başlamışlardır. Daha sonra ise bu nesnelerin- varlıkların, canlıların, olayların ve diğer kişilerin nereden geldiklerini ve nasıl oluştuklarını sorgulamışlardır. Bu düşünceleri ve soruları kendi anlama, kavrama ve hayal[232] etme yetilerini birleştirerek cevaplamaya çalışmışlardır. Elde ettikleri bu cevaplar ise geniş ölçüde anlatı ve inanç[233] özelliği taşıyan mitlerdir.

"Sentagmada mit, dünya ve çevre hakkındaki tasavvurların dil veya gösteri aracılığıyla yapısal elemanlarda - kaya üzerine yapılmış resimlerde, takvimlerde, kozmogonik ve türeyiş hikâyelerinde - gerçekleşmesidir, yani mit olayları tasvir eden metindir."[234] "Mitoloji ilkel veya arkaik ilmî düşüncelerin ilk denemelerini, sözlü kültür dahilinde bile olsa kuşaktan kuşağa aktarmaya çalıştığından ilkel bilimdir, kozmik bilgilerin sembolleşmiş kaynağıdır, denilebilir."[235]

Sözlü kültür ürünleri olduklarından dolayı mitler oluşum ve yayılım itibari ile pek çok defa şekillenip farklılaşmışlardır. Bu süreç boyunca metin içerisinde yer alan insan gerçekliği veya ele alınan bilgi olağanüstü bir hâl almış olabilir. "Ancak mitoloji ile sihri

---

[224] Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul 2001.
[225] Claude Levi-Strauss, *Mit ve Anlam*, çev. Gökhan Yavuz Demir, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.
[226] Bronislaw Malinowski, *Myth in Primitive Psychology*, Read Books Ltd., Redditch 2014.
[227] Wilhelm Radloff, *Türklerin Kökleri, Dilleri ve Halk Edebiyatı (1,2,3,4,5,6)*, çev. Yasemin Ünlü, Hasan Yıldız ve Arzu Ekinci, Ekav Yayınları, Ankara 1999.
[228] Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2015.
[229] Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Altınordu Yayınları, Ankara 2018.
[230] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010.
[231] Fuzuli, Bayat, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, 7. bs., İstanbul 2019.
[232] Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi,* çev. Dilek Şendil, Merkez Kitaplar, İstanbul 2006, s. 8.
[233] Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, 7. bs., İstanbul 2019, s.10.
[234] A.g.e. s.11.
[235] A.g.e. s.12.

düşüncenin başlangıç itibariyle ortaklıklarına rağmen, Türk mitolojisi ile ilgili araştırma yapan B. Ögel, J. P. Roux gibi alanın uzmanlarının da belirtiği gibi Türk mitolojisi hiçbir zaman realite ile bağını koparmamıştır."[236] Bunun nedenlerinden biri Türk mitolojisinin halkın içinde kutsal bir tarih ve inanç olarak kalmasıdır.

Eğer Türk mitleri şairler veya ozanlar gibi sanatçılar tarafından sanatsal olarak işlenmiş olsalardı Türk mitolojisi ile gerçek yaşam arasında bir kopukluk olabilirdi. Ancak bunun yararı, zararından daha az olmuştur. Çünkü Türk mitolojisinin büyük bir kısmı şairler veya ozanlar gibi sanatçılar tarafından işlenip yazıya geçirilmediği için unutulmuştur. Bu durum Yunan mitolojisinde tam tersi bir şekilde ilerlemiştir. Yunan mitolojisi şairler ve tragedya yazarları tarafından sıklıkla işlendiği için halk yaratmaları olmaktan çıkmıştır. Yunan mitolojisi her ne kadar şairler ve tragedya yazarları tarafından şekillense de mitlerin özü çeşitli eserlerde aynı kalmıştır ve Yunan mitolojisi dünya çapında tanınmıştır.

Mit başlı başına bir tür olmasına rağmen mit anlatılarının belirli bir formları yoktur. Belki de derleme faaliyetleri sırasında dikkat edilmediği için belirli bir formda yazılmamışlardır. Belirli bir formları olmadığı için bazı araştırmacılar mitolojik metinleri destan veya efsane sınıfından incelemişlerdir. Mitler manzum veya mensur şekilde karşımıza çıkmaktadır.

"Mitoloji, günümüzdeki anlamıyla teolojiyle değil insan yaşamıyla ilgiliydi."[237] "İnsanların, diğer canlıların, dünyanın ve evrenin yaratılışı ya da var olma gerçeği toplumların ilkel dönemlerinde mitler vasıtası ile cevaplandırılmaya çalışılmıştır."[238] Bu bakımdan insan türünün yaşamı, düşüncesi, inancı ve gerçek olarak kabul ettiği her şey mitolojik metinlerde yer alabilir.

Doğa ve canlı yaşamı pek çok değişime ve dönüşüme dayalıdır. İnsan türü de doğanın ve canlıların değişimlerine ve dönüşümlerine tanıklık etmiştir. Hatta kendisi de yaşamı boyuncu bu değişim ve dönüşümlere maruz kalmıştır. Bu açıdan köken ve başlangıç anlatıları olan mitlerde doğaya, canlılara ve insan dair pek çok değişim ve dönüşüm vardır. Biyolojik evrim teorisini anımsatan bu değişim ve dönüşümler insan

[236] Turgay Kabak ve Fatih Köksal, *Yazılı Kaynaklar ve Anlatılar Işığında Türk Mitolojisi*, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale 2021, s. 1-2.
[237] Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi,* çev. Dilek Şendil, Merkez Kitaplar, İstanbul 2006, s. 9.
[238] Yasin Uysal ve Mehdi Genceli, "Türk Mitolojisinde Deus Absconditus ve Demiurglar", *Mitoloji Araştırmaları III,* ed. İbrahim Gümüş, Paradigma Akademi, Çanakkale 2021, s. 203.

türünün düşünce ve kültürel düzeylerine göre mitik anlatılarda yer bulur. Bu durumu Emet Gürel ve Canan Muter şu şekilde ele alır:

> "Doğum-yaşam-ölüm döngüsüne bir açıklama getirmek isteyen insan, evrene ve doğaya ilişkin deneyim ve fikirlerini paylaşma yoluna gitmiş ve elde ettiği yanıtları önce sözlü daha sonra yazılı kültür aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktararak günümüze ulaştırmıştır. Evrim süreci boyunca insanla birlikte yolculuk eden mitler; insanların fantezilerinde, bilinçaltında ve fikir sisteminde canlı bir şekilde yaşamaya ve zenginleşmeye devam etmişlerdir. Bu noktada mitleri salt anlatı olarak nitelemek, sahip oldukları önemi yadsımak anlamına gelecektir. Jack Roubaud'un da vurguladığı gibi mitler dilsel biçimleri, kozmolojik düşlemi, ahlâki ve dinsel kabulleri içermektedir."[239]

Birey ve toplum psikolojisi de mitoloji metinlerine yansır. Sigmund Freud, "mitlerin insanların kolektif ve süregelen rüyaları olduğunu ileri sürmüştür."[240] Carl Gustav Jung da "kişisel bilinçaltının derinlerinde bulunan kolektif bilinçaltının (veya bilinçdışının), insanın insan olma evresine ulaşmasından çok daha önceki dönemlere ait gizli bellek kalıntılarından oluştuğunu vurgulamaktadır."[241] "Dolayısıyla mitleri, kolektif bilinçaltının ürünü ve tüm insanlığın ortak mirası olarak nitelemek mümkündür."[242]

İnsanın biyolojik evrimini anımsatan unsurlar veya anlatılar daha çok antropogoni mitlerinde karşımıza çıkmaktadır. "Türeyiş mitleri de denilen bu tür mitler, ilk insanın yaratılmasından, insan topluluklarının, kabilelerin, soyların boyların ortaya çıkmasına kadar geniş bir alanı içerir."[243] "Kozmosun yaratılmasından sonra silsile şeklinde gök, yer, dağlar, ormanlar, bitki, hayvan ve en sonunda da insan yaratılır."[244] Doğa bilimlerine bakacak olursak dünya üzerinde ilk olarak bitkiler ortaya çıkmıştır. Ardından da hayvanlar ve insanlar oluşmuştur.

Türk mitolojisinde yer alan bazı mitlerde insanın yaratılışı, evrim teorisine benzer özellikler taşımaktadır. Çalışma içerisinde ele alınacak olan söz konusu bu mitlerin ilki "Altay Yaratılış" anlatısıdır. Altay Yaratılış mitinin iki varyantı bulunmaktadır. Bu varyantlar Vasili İvanoviç Verbitski ve Wilhelm Radloff tarafından derlenmiştir.

---

[239] Emet Gürel ve Canan Muter, "Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 7, S. 1 (2007), s. 538.
[240] A.g.e. s. 539.
[241] A.g.e. s. 539.
[242] A.g.e. s. 539.
[243] Erman Artun, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, Edebiyat Tarihi / Metinler*, Karahan Kitapevi, 7. bs., Adana 2013, s. 9.
[244] Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, 7. bs., İstanbul 2019, s.15.

Verbitski'nin derlemiş olduğu Altay Yaratılış mitinde dünyanın sadece sudan oluştuğu ve yerin suyun altında bulunan topraktan meydana geldiği görülür:

"Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,

Uçsuz, bucaksız, sonsuz sular içreydi her yeri!"[245]

…

"Ülgen yere bakarak: '- Yaratılsın yer!' Demiş.

Bu istek üzerine denizden yer türemiş."[246]

Verbitski'nin derlemiş olduğu Altay Yaratılış mitinde görüldüğü üzere zamanın başında sadece su vardır ve yeryüzü suyun içinden çıkarak oluşmuştur. Aynı şekilde Radloff'un derlemiş olduğu mitte de her şey su ile başlayıp sudan ortaya çıkmıştır.

Pek çok dünya mitinde "su" başlangıcın ve yaşamın kaynağı olarak ele alınır. "Türk mitolojisinde de su, evrenin yaratılış anından beri var olan temel bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır."[247] Su hem Türk mitolojisinde hem de fiziksel dünyada yaşamın başlangıcıdır. Canlı evrimi ilk olarak suyun altında başlamıştır. Bundan dolayı Altay Yaratılış miti, canlı evrimin ilk şartlarında olan suyu her şeyin başlangıcı olarak ele alması bakımından önemlidir. Ancak mitte insan türü suda veya su aracılığı ile yaratılmamış veya oluşmamıştır. Türk mitolojisinde insan ilk olarak doğadaki bazı unsurlardan dönüşüm geçirerek yaratılmıştır. Verbitski'nin derlemiş olduğu mitte Tanrı Ülgen'in kilden yaratmış olduğu ilk insan Erlik'tir. Ancak Erlik'in düşmanca hareketlerinden sonra Ülgen başka insanlar yaratır ve insanlık bu insanlardan türer:

"Mandı-Şire'den başka, kemikleri kamıştan,

Yedi kişi yarattı, etleri de topraktan,

Nefesiyle üfledi, tuttu kulaklarına,

Yedi insanın hemen, can geldi ruhlarına

Tuttu burunlarına, bir dahacık üfledi,

Akıl verdi, insana, ruha akıl ekledi."[248]

Verbitski'nin derlemiş olduğu yaratılış mitinde diğer dinlerin ve kültürlerin etkisinden dolayı insanın yaratılışı doğadaki dört unsurdan olan toprak ve hava ile

[245] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 432.
[246] A.g.e. s. 433.
[247] Erman Artun, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, Edebiyat Tarihi / Metinler*, Karahan Kitapevi, 7. bs., Adana 2013, s. 69.
[248] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 436.

gerçekleşmiştir. Toprak ve havanın yanı sıra bir bitki olan kamış da karşımıza çıkmaktadır. Kamış bir bitki olduğundan dolağı hayat ağacının yerine geçmiştir.[249] Radloff'un derlediği mitte ise Tanrı, insanı direkt "ağaç"tan yaratmıştır:

"Günlerden bir gün idi, Tanrı dolanıyordu,

Baktı bir ağaç gördü, göğe tırmanıyordu.

Garip bir ağaç idi, dalsız budaksız idi,

Tanrı bunu görünce kendine şöyle dedi:

'Çıplak kalmış bir ağaç, böyle dalsız budaksız,

Zevk vermiyor gözlere, görünüşü pek tatsız!'

Tanrı yine buyurdu: - 'Bitsin, dokuz dalı da!'

Dallar çıktı hemence, dokuzlu budağı da.

Kimse bilmez Tanrının, düşüncesi ne idi,

Soylar türesin diye, şöylece emir verdi:

'Dokuz kişi kılınsın, dokuz dalın kökünden,

Dokuz oymak türesin, dokuz kişi özünden!'"[250]

Türk mitolojisinde insanın yaratılışının ve yaşamın başlangıcı olarak ağaç, Türk halk edebiyatı ürünlerinde yer alan en dikkat çekici motiflerden biridir. "İnsan hayatında beşikten mezara kadar her aşamada varlığını hissettiren ağaç, insanlığın düşünce ve inanç dünyasında 'türeyiş', 'beslenme', 'Tanrı ile irtibat kurma', 'cennete ulaşma', 'şifa', 'dilek' gibi önemli konularda aracı rolü üstlenmiştir."[251] "Eski inancın hatırası olarak ağaç ve hayat ağacı bütün kültürlerde yaradılışın kaynağı olarak kabul görmüştür."[252]

J. P. Roux, "yeni Türk tasarımında ağacın 'axis mundi' ve yaşam kaynağı olmak üzere iki ayrı rol üstlendiğini" söyler.[253] Türk mitolojisinde yer alan kutsal ağaç motifi insan türünün ve bazen de sadece Türklerin atası / anası olarak karşımıza çıkar. Ağaç motifi Türk inanç ve kültür yaşamında da önemli bir konumdadır. "Halk temsillerinde

[249] Japonların bazı mitlerinde de insan türü kamıştan meydana gelmektedir.
[250] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 453.
[251] Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s. 25; akt. Turgay Kabak ve Fatih Köksal, *Yazılı Kaynaklar ve Anlatılar Işığında Türk Mitolojisi*, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale 2021, s. 93.
[252] Müjgân Üçer, *Türk Kültür ve Sanatında Hayat Ağacı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2019, s. 12
[253] Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2015, s. 25.

ağaçlar genellikle canlı varlıklar olarak algılanır: hissederler, nefes alırlar ve birbirleriyle ve hatta özel yetenekleri olan insanlarla konuşurlar."[254]

"Özellikle yaşlı ve büyük ağaçlar; tek ağaçlar, içlerinde kovuk bulunan ağaçlar ötekilerine bakarak daha çok dikkati çektiği için, ilkeller bu çeşit ağaçlara değişik gözle bakmaktadırlar."[255] Büyük ve kavuk bulunan ağaçlar dikkat çekmesinin yanı sıra üzerlerinde barınma imkanlarının olduğu için de kutsal sayılabilir.

Pek çok antropoloji, halkbilimi ve halk edebiyatı araştırmacısı ağaç kavuklarının ve mağaraların "ana rahmi"ni simgeledikleri için kutsal sayıldığını söylemektedir. Ancak bu söylem ağaçların ve mağaraların neden kutsal sayıldığını açıklamak için yeterli değildir. Elbette ki bu söylem de doğrudur ancak ağaç kavuklarının ve mağaraların kutsal sayılmasının çok daha önemli bir nedeni vardır.

Ağaçlar (orman) ve mağaralar (dağ) binlerce yıl boyunca insan türünün üzerlerinde veya içlerinde yaşadıkları mekânlar olmuştur. Bu yaşam alanı ilkel insanın beslenme ve gelişme kaynağıdır. "Nitekim Yakutlar, ilk insanın ağacın içinde belinden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanmaktaydılar."[256] Bundan dolayı kolektif bilinç (veya bilinçdışı) içerisinde ağaçlar, ormanlar, mağaralar ve dağlar çok önemli bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yaratılış ve türeyiş anlatılarındaki ağaç, orman, mağara ve dağ motifleri Jung'un "yüce ana" arketipini de yansıtabilmektedir.

Jung, arketip düşüncesiyle tarih boyunca bazı imgelerin, sembollerin ve düşüncelerin kalıtsal olarak aktarıldığını söylemektedir. Tarihsel ve evrimsel süreç içerisinde insan türünün uzun dönemler boyunca yaşadığı ve barındığı mekânların imgelerinin, sembollerinin ve düşüncelerinin ister kalıtsal ister memetik unsurlarla gelecek nesillere aktarılmasını yansıtmaktadır. Bu açıdan ağaçlar, ormanlar, mağaralar ve dağların insan türünün evrimsel süreci ile yakın birer ilişkisi bulunmaktadır. İnsan türü bu mekânlarda modern insana dönüşmüştür.

Türk mitolojisinde ağaçtan veya mağaradan türeme motifleri asıl itibari ile ağaçta veya mağarada çoğalmayı ve yayılmayı simgeler. İlk başta ağaçlar daha sonrasında ise mağaralar (özellikle denisovalar, neandertaller ve sapiensler için) insan evriminde önemli olan yerlerdir. Çünkü insanlar buralarda barınarak ve buralardaki çevresel şartlara uyum

[254] A. S. Sabirova vd. "The Effect of Ancient Totemic Beliefs on the Kazakh Traditional Singing", *Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales,* C. 36, S. 27, (2020), s. 160.
[255] Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane,* BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2020, s. 100.
[256] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 112.

sağlayarak evrimleşmişlerdir. Bu önemli etkiden dolayı da kolektif bilinçaltında (veya bilinçdışında) yer edinmiş olabilirler. Böylelikle pek çok mitte bu unsurlar kutsal veya önemli mekânlar olarak işlenmiştir. İnsan türünün uzun yıllar boyunca ağaçlarda ve mağaralarda yaşamasından dolayı bu motiflerin kutsal sayılması "ana rahmi" benzerli söyleminden çok daha basit ve mantıklıdır.

Ele alınan bu açıklamalardan hareketle Altay Yaratılış mitinde görülen köken / yaratılış ağacının da insan evrimini anımsattığı söylenebilir. Hatta bazı mitolojik inanç ve anlatılarda "Ağaç Kişi" adında maymun ve insan karışımı demonik bir canlı ile karşılaşırız. Bu varlığın (muhtemelen ağaçlarda yaşadığı için) Ağaç Kişi şeklinde adlandırılıp maymun ve insan karışımı gibi görünmesi australopithecusları ve homo habilisleri akla getirmektedir. Çünkü bu ilkel insan türleri büyük oranda maymunlara benzemektedir.

Celal Beydili, Ağaç Kişi hakkında şu açıklamaları yapmaktadır:

> "Karaçayların (ve Azerbaycanlıların) mitolojik görüşlerinde 'Orman Adamı' olarak yer alan, şeytani bir karakterdir.
>
> Hem kadın hem de erkek cinsinden olduğu düşünülen bu varlığın, ormanlarda yaşadığına inanılmıştır. Vücudu baştan başa sık tüylerle kaplı olan Ağaç Kişi, görüntü itibariyle insanla maymun arasında bir varlıktır. Kötü ve mide bulandırıcı bir kokuya sahiptir. Böyle pis kokması, hetonik kökenli şeytan gibi onun da öbür dünya ile bağlı olduğunu gösterir.
>
> Ağaç Kişi, yemek bulmak için bağları bostanları dolaşır. Bazen de insanların attıkları elbiseleri götürüp giyer. Onun köpeklerden korktuğuna inanılır. Araştırmacıların birçoğu, Ağaç Kişi ile ilgili mitleri, 'Kardan Adam' hikayelerinin lokal bir versiyonu olarak değerlendirirler."[257]

Altay Yaratılış mitinde insan evrimi ile ilgili bir başka unsur ise söz konusu anlatıda Tanrı tarafından yaratılan insanların ilk başta ilkel veya günümüzdeki diğer primatlar gibi yaşıyor ve görünüyor olmasıdır. Mitteki ilgili kısımları şu şekilde ele alabiliriz:

> "…
>
> Bakmış Tanrının halkı, kimi insanlar gibi,
>
> Kimi yaban hayvanı, kimi de kuşlar gibi
>
> Şeytan sormuş kendine: 'Tanrı bütün bunları,

[257] Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2004, s. 29-30.

Ne yaptı, nasıl aldı, almalıyım şunları;

Bu da benim isteğim, ne edip almalıyım,

Bütün bu ulusları, ulusum yapmalıyım.'

Böyle söyleşen Şeytan, kendi kendine sorar:

'Ne yeyip ne içerler, ne ile bunlar yaşar?'

Bakmış ki, halk toplanmış, bir ağacın yanında,

Meyva yeyip dururlar, ağacın tek dalında.

…

Tanrının ulusundan, biri de şöyle demiş:

'Bu dallardan yiyoruz, Tanrı bu emri verdi,

Biz onun kullarıyız, Tanrımız böyle dedi.

Tanrı bize dedi ki, görün şu dört budağı,

Yemeyin hiçbirinden, değdirmeyin dudağı.

Dedi, gün doğusunda, beş dal uzanıyor ya,

Sizin aşınız olsun, uzanın bu meyvaya.

Bunu diyen Tanrımız, çıkıp göklere gitti.

Bu ağacın dibine bir iti bekçi dikti.

Giderken ite dedi: ' - Sakın uyuyup kalma,

Eğer Şeytan gelirse, sakın onu bırakma!'

Bekçi itin yanına, bir de yılan vermişti

Yılana da ayrıca şöyle tenbih etmişti:

- 'Eğer Şeytan gelirse, sok hemen sen Şeytanı!'

Ayrıca tenbihledi, hem iti hem yılanı;

'Dedi: - 'Gün doğusunda, uzanan şu beş daldan,

Kim ona yanaşır da, alırsa meyvalardan,

Uzak tutun onları, dala yanaştırmayın!

Bu dallardan birine, hiç el uzattırmayın!'

İşte ne yapalım biz, bu beş daldan yiyoruz.

Tanrının emri böyle, buyruğa uyuyoruz!

…

Şeytan bunu söylerken, yılan uyuyor imiş,

Dışarda olanları, sezip duymuyor imiş.

Şeytan girmiş yavaşça, ta yılanın içine,

Akıl vermiş yılana, ne uygunsa işine.

Demiş: - ‘Yılan uyuma! Tırman da çık ağaca:’

Yılan başlamış birden, tırmanmış sık ağaca.

Bu yasak meyvalardan, ilk defa yılan tatmış,

Şeytanın arzusuyla, kendini kötü yapmış.

Hani Törüngei [Törüngey] adlı, bir er kişi vardı ya,

Vurulmuştu gönülden, Eci [Ece] adlı bir kıza.

Yasak meyva yer iken, bağırmış şöyle yılan:

‘Eci [Ece] ile Törüngei [Törüngey], siz de yeyin bunlardan!’

Törüngei [Törüngey] akıllıydı, dedi: - ‘Yemem onları!’

Biz nasıl yeriz onu, yemek yasak bunları;

Tanrı bize buyurdu, yemeyin ondan diye,

Ben ağzıma vuramam, sen bana versen bile!’

Yılan bunu duyunca, olmayacak bu baktı,

Bir parça meyva alıp, Eci [Ece] kıza uzattı.

Eci [Ece] meyvadan alıp, yardı, ikiye böldü,

Meyvanın sularını, yavuklusuna sürdü.

Tam bu cağlarda iken, insanlar tüylü imiş,

Bu meyvayı tadınca, tüyler dökülüvermiş.

Kalmışlar her ikisi de, tüysüz, donsuz, ap ayaz,

Utanmış, aramışlar, saklanacak yer biraz.

Hemen kaçmış birisi, bir ağacın ardına,

Öbürününse koşmuş, bir gölge yardımına.

Tanrı çıkagelmiş, bakmış herkes dağılmış,

‘Törüngei [Törüngey]! Törüngei [Törüngey]! Eci [Ece]!’ Diye çağırmış.

‘Nerdesiniz?’ Diye de, Tanrı aramış yine,

İnsanlar cevap vermiş, bu soru üzerine:

‘Biz ağaçlardayız ama, gelemeyiz size biz!’

Tanrı demiş: - ‘Törüngei [Törüngey], ne yaptınız böyle siz!’

Erkek demiş: - ‘Ey Tanrı, benim yavuklum kandı,

‘Yasak olan meyvayı, dudaklarıma bandı!’

Tanrı donmuş kadına, şöyle demiş Eci’ye [Ece’ye]:

‘Ben neler duyuyorum, nedir yaptığın böyle!’

Kız da demiş: - ‘Ey Tanrım, ben bakmadım meyveye,

Yılan söyledi bana, bu meyvayı ye diye!’

…

Bunları duyan Tanrı, yılana demiş bir yol:

‘Ey yılan, bundan sonra Şeytan’ın kendisi ol!

İnsan düşmanın olsun, öldürsün canın alsın,

Kötülük timsali ol, adın da öyle kalsın!’

En çok kadına kızan, Tanrı şöyle söylemiş:

‘Vefasızlık örneği, ey Eci [Ece] adlı kadın!

Şeytan sözüne kandın, onun aşına bandın!

Benim yeme dediğim, meyvayı alıp yedin!

Üstelik eşine de, al da bunu ye dedin!

Bundan sonra çocuğu, hep kadınlar doğacak,

Doğum ağrılarıyla, ızdıraplar boğacak!’

Tanrı erkeğe dönüp, ona da şöyle demiş:

‘Sen de kadına uydun, tuttun Şeytan sözünü,

Şeytan aşını yeyip, kaybettin sen özünü!

Benimkini tutmadın, Şeytan sözünü tuttun,

Yerini bende değil, Şeytan yanında buldun!

Bana kulluk etmeyen, ışığımıla dolamaz

Benim sözümden çıkan, rahmetimi bulamaz!

Senin yerin ben değil, karanlık yerler olsun,

Kalbin aydınlık değil, karanlıklarla dolsun!

Bilirsiniz pekâla, Şeytan benim düşmanım,

Şeytanla dostluk ettin, utan, oldun düşmanım!

Nedir senin yaptığın, reva gördüğün bana!

Senin bu yaptığını, düşmanlar yapmaz sana!

Eğer yemeseydin sen, Şeytanın bu aşını,

Benim sözümü tutup, çevirseydin başını,

Olurdun, eş, arkadaş, Tanrı yanında er geç,

Şimdi artık kendine, kendi öz yolunu seç.

Sizler çocuk doğurun, türetin soyunuzu,

Dokuz kız, dokuz oğlan, türetsin boyunuzu.

Ben payıma yaratmam, faydasız, İnsanoğlu!"[258]

Orta Doğu merkezli üç semavi dinin kutsal kitaplarından (özellikle de Tevrat'tan) izler taşıyan bu mitte bu çalışmanın konusu ile alakalı olarak altı nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki insanların cennet bahçesindeki ağaçta yaşamalarıdır.

Ağaçlar ve ormanlar primatların doğal ortamlarıdır. Temelde bir primat olan insan türü için de ağaçlar ve ormanlar çok önemlidir. Çünkü insanların ve diğer şempanze, bonobo ve goril gibi kuyruksuz maymunların fiziksel ve zihinsel evrimi ağaçlarda ve ormanlarda yaşamak için evrilmiştir. Bundan dolayı insan zihninde ağaçlar ve ormanlar yaratılışın başlangıcı olmuştur. Hatta Yakut Türklerine göre insan ruhu doğumdan önce hayat ağacının dallarında kuş şeklinde bulunmaktadır. Bu Yakut miti insanlaşmanın ağaç vasıtası ile başladığını simgeler.

İkinci nokta da ağaçla ilgilidir. Törüngey ve Ece yasaklı meyveyi yedikleri için cennette bulunan ağaçtan indirilip dünyaya sürgün edilir. İnsanın insanlaşma süreci de ağaçtan inmeyle başlar.

Milyonlarca yıl önce Afrika kıtasında yaşanan kuraklık ve sıcaklıktan dolayı orman habitatının zarar gördüğü düşünülmektedir. Ağaçlarda ve ormanlarda yaşayan bazı primat türleri de daha az ağaçlıklı bölgelerde ve bazen de savanlarda yaşamaya mecbur kalır. Uzun bir sürecin ardından da bu primatların bazıları iki ayaklı bir şekilde yaşamaya başlar. İki ayak üzerinde dik olarak durmak insan evriminin en önemli adımlarından biridir. Bu süreç ile ele alınan mitte ağaçtan inme arasında benzerlik kurulabilir. İlk yuvandan / evden bu ayrılış insan türünün kolektif bilinçaltında (veya bilinçdışında) çok

[258] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 454-457.

büyük bir iz bırakmış gibidir. Bundan dolayı ilk evin özlemi ile halk yaratmalarında ve inançlarında ağaçlar başlangıç olarak yer almış olabilir.

Bu açılardan bakıldığı zaman "hayat ağacı" motifi yerinde bir kullanım gibi görünmektedir. İster sözlü ister yazılı kültür olsun Türk halk edebiyatı ürünlerinin pek çoğunda da ağaç motifi kutsal ve önemli olarak kabul edilmektedir.

Üçüncü nokta ise Tanrı'nın yaratmış olduğu ilk insanların, daha doğrusu proto-insanların tamamen kıllı bir yapıya sahip olmalarıdır. Törüngey ve Ece yasaklı meyveyi yedikten sonra bu kıllar dökülür. Onlardan türeyen insanlar da kılsız olacaktır. Mitte işlenen insanın tamamen kıllı bir yapıya sahip olup sonradan bu kılların dökülmesi insanın biyolojik evriminde de görülen bir gerçekliktir.

Homo erectusa kadar insan türü büyük oranda kıllıdır. Ancak homo erectusla birlikte (doğal ve cinsel seçilimin etkisi ile) insan vücudundaki kıllar büyük oranda azalmıştır. Homo erectus "ayağa kalkan insan / adam" anlamına gelir. İnsanın iki ayak üzerinde dik bir şekilde durması da ağaçlardan inmelerinden sonra olmuştur. İlginçtir ki ele alınan mitte de insan kılları yasaklı meyveyi yiyip ağaçtan inme / kovulma ile dökülmüştür. Bu bakımdan ilk başta ilkel insan türlerine benzeyen insanların sonradan kıllarından kurtulmaları evrimsel süreçle benzer bir duruma sahiptir.

Bir diğer unsur ise yılanın "şeytanlaştığı" kısımdır. Pek çok anlatıda yılan kötülüğü ve olumsuzluğu temsil eder. Bu mitte de insanın cennet bahçesinden sürülüşü bir yılan üzerinden gerçekleşir. İncelediğimiz mitte ve çoğu anlatıda yılan motifi ile asıl olarak bütün sürüngenler kastedilmektedir. Binlerce yıl önce dünya üzerinde pek çok sürüngen türü yaşamıştır. Bu sürüngenler memeli türler için büyük bir sorun teşkil etmişlerdir. Çağdaş dönemlerde var olan bazı sürüngenlerin ataları geçmişte devasa boyutlara ulaşabilmekteydi. Günümüzde dahi yılanlar tarafından avlanan insanlar ve diğer maymunlar olduğuna göre binlerce yıl önce bu durum daha vahim bir şekilde binlerce kez yaşanmış olmalı.

Ağaçlarda ve ormanlarda yaşayan proto-insanlar yılan başta olmak üzere diğer sürüngen türleri tarafından avlanmaktaydı. Ağaçlarda yaşayan yavru primatlar yılanlar için vazgeçilmez bir besin olmuştur. Bundan dolayı bireysel ve kolektif bilinçaltında (veya bilinçdışında) yılan ölümcül bir düşman olarak yer almıştır. Altay Yaratılış mitinde de yılanlar ve insanlar arasında düşmanlığın başlangıcı da işlenir. Günümüzdeki halk anlatılarında dahi yılan çoğunlukla kötülüğün ve uğursuzluğun sembolü olarak karşımıza

çıkmaktadır. Ancak Anadolu'nun bazı bölgelerinde yılan, uzun ömrü ve "evin sahibi"[259] özellikleri ile de nitelendirilmektedir.

Altay Yaratılış mitinde insan evrimi ile ilgili beşinci unsur yasak elmayı yiyip suyunu da Törengey'in ağzına süren Ece'nin doğum sancısı ile ilgilidir. Mite göre insan türü ilk başta Tanrı tarafından yaratılmaktaydı. Doğum, sonradan Ece'ye ceza olarak verilmiştir. Burada önemli olan doğum sancısıdır. İnsandan başka hiçbir tür büyük doğum sancılarına maruz kalmaz.

İnsan türü de ilk başlarda fazla doğum sancısı çekmemekteydi ancak iki ayak üzerinde sürekli dik durmalarında dolayı insan fizyolojisi değişmiştir. Böylelikle dişi insanlar daha dar bir bacak arasına sahip olmuşlardır. Bunun yanı sıra insan bebekleri, diğer primat türlerine ve canlılara kıyasla daha büyük bir kafatası ile dünyaya gelirler. Bilim insanları daha büyük kafatası ile dünyaya gelmenin nedeninin zihinsel gelişime bağlı olduğunu düşünmektedirler. Bu sebeplerden dolayı insan türü doğum sırasında büyük acılara maruz kalmaktadır.[260]

İncelenen yaratılış mitolojisinde insan evrimi ile ilgili odaklanmamız gereken altıncı nokta ise hem Verbitski'nin hem de Radloff'un derlemiş olduğu her iki varyantta da Ülgen'in ve Tanrı'nın aynı anda birden fazla insan yaratmış olmalarıdır. Ülgen dokuz daldan dokuz insan yaratmıştır. Tanrı da hem birden fazla insan yaratıp hem de Törüngey ve Ece'den dokuz insan türeyeceğini söylemiştir. Burada önemli olan Türk mitolojik düşüncesinde üç semavi dinin aksine yaratılışın başlangıcında birden fazla insan olduğuna inanılmasıdır.

İnsanın birden fazla ata ve ana insandan türediğine inanılması günümüzde evrimsel süreç içerisinde ortaya çıkan birden fazla insan türü ile ilişkilendirilebilir. Türk mitolojisinde insan, tek bir insandan türememiştir. Daha sonraki dönemlerde de, hâlihazırda insan zaten varken başka insanlar da türemiştir.

Bilimsel çalışmalar homo sapiensin homo neandertallerle etkileşim hâlinde olduklarını göstermiştir (ticaret, savaş, evlilik gibi). Neandertalleri tanıyan sapiens türündeki insanlar kendilerinden farklı insanların olduğunu bilmekteydiler. Homo sapiens muhtemelen homo erectuslar da dâhil olmak üzere farklı insan türleri ile karşılaşmıştır.

[259] Hatta Ahmet Hamdi Tanpınar Anadolu'daki evin sahibi inancını yine "Evin Sahibi" başlığı ile bir hikâye olarak işlemiştir. İlgili hikâye için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikâyeler,* Dergâh Yayınları, 9. bs. İstanbul 2011, s. 102-151.
[260] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel E. Lieberman, *İnsan Vücudunun Öyküsü: Sağlık, Hastalık ve Evrim*, çev. Raşit Bilgin, Say Yayınları, İstanbul 2015, s. 143-185.

Kolektif bilinçaltı (veya bilinçdışında) ve memetik aktarım sayesinde de bu bilgi gelecek nesillere aktarılmış olabilir. Bu bakımdan Altay Yaratılış mitinde birden fazla insanın varlığını homo sapiensin diğer insan türlerini bilmesi ile ilişkilendirebiliriz.

Tüm bunların yanı sıra Altay Yaratılış mitinde insanlar otçul olarak yaşamaktaydılar. İnsanın et yemesi Tanrı'nın onlara yemeleri için koyun göndermesi ile başlamıştır:

> "Tanrı halkına dönüp, nasihat verdi şöyle:
>
> Davar yaratıverdim, aş olsun diye size!"[261]

Doğada bir primat olarak yaşayan insan türü büyük oranda otçul bir şekilde beslenmekteydi.[262] Zaman içerisinde hayatta kalmak için etçil beslenme biçimlerini de benimsemişlerdir. İnsan evrimin dönüm noktalarından olan bu unsur ile Altay Yaratılış mitinde insanların sonradan et yemeye başlamaları benzer özellikler taşır. Söz konusu bu benzerlik insanın dünyaya sürülmesini işleyen ve ateşin bulunuşunu anlatan bir başka Türk mitinde de görülebilmektedir:

> "Verbitski tarafından tespit edilen bir Altay efsanesine göre ilk kişi Arün-südün'den kovulup yer yüzüne indikten sonra Tanrı Ülgen ona otları ve meyvaları göstererek 'bunları tecrübe et, hoşuna gidenlerini ye!' demiştir. Targın Neme adını taşıyan ilk kişi otları ve meyvaları tecrübe etti, hepsinin besleyici gıdalar olduğunu anladı. İlk yazını ot ve meyva yemekle geçirdi, sağlam ve dinç idi. Yaz geçip kış geldiği zaman Targın Neme çok sıkıntı çekti; güç bela yaza çıktı. Bundan sonra kış için erzak hazırlamağı öğrendi. Fakat kışın, topladığı erzağa türlü hayvanlar musallat olup rahatsız ettiler. Kişi bunları sopa ile kovuyordu. Hayvanlar Ülgen'e şikâyet ettiler. Ülgen şu yargısını ilan etti: 'Hayvanlar ot yesinler. Kişi onların etini yesin, derilerinden elbise yapsın'.
>
> İlk insanlar meyva ve otla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemeklerini emir ettikten sonra ateşe ihtiyaç hasıl oldu. Ülgen gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip 'bu ateş atamın kudretinden taşa düşmüş ateştir' dedi. Bundan dolayıdır ki Altaylılar'da ve Yakutlar'da ancak çakmak taşından elde edilen ateş kutlu sayılmaktadır."[263]

[261] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 462.
[262] İnsan türünün beslenme gelişimi için bkz. Eda Selimoğlu vd., "Beslenme Şeklinin Zaman İçindeki Tarihsel Yolculuğu", *SETSCI Conference Indexing System*, C. 3, (2018), s. 390-398.
[263] Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm; Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs., Ankara 1986, s. 66.

Görüldüğü üzere bu mit metninde de dünyaya sürülen insan diğer hayvanlar gibi sadece meyve ve sebze yemektedir. Ancak yeterli besinin olmaması durumunda dolayı hayvanları da yemeğe başlamıştır.

Evrimsel süreç içerisinde insan türü büyük oranda otçul beslenme özelliği gösterirken zaman içerisinde hem otçul hem de etçil özellik göstermiştir.[264] Uzun süre leşlerle ve çok az sayıdaki avlarla beslenen insanlar zaman içerisinde ateşi bulur ve eti pişirerek yemeğe başlarlar. Ateşin bulunuşu insan evrimin kilit noktalarından biridir. İncelenen mitte de görüldüğü üzere insan ateşi sonradan bulur ve dünyadaki gelişimi ateşle hız kazanır. Ateşin insan evriminde olduğu kadar Türk mitolojisinde ve kültüründe de önemi büyüktür.

> "Türklerdeki ateş kültüne ilişkin, elimizde çok sayıda parçalar halinde belge mevcut. Theophylaktos Simokatta tarafından aktarılan en eski belgelerden biri, 6. yüzyılda batıdaki T'u-küeler hakkındadır. Theophylaktos, T'u-küelerin dinlerine ayırdığı o kısa bölümde şöyle yazar: 'Türkler ateşe fevkalade büyük saygı gösterir […]"[265]

"Ateşin temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olduğu kabul edildiği için ona kurban sunulduğu ve saçı yapıldığı bilinmektedir."[266] "Çinliler, sınır komşuları Türklerin 'ateş tanrısı' olan ot tengriyi bildiklerini ve ona her sabah dua ettiklerini söylerler."[267]

Ateş soğuk bölgelerde ve bozkırda yaşayan Türkler için hayati bir önem taşır. Tarihi süreç boyunca Kuzey bölgelerde ve bozkırlarda yaşadıkları için ateş Türkler için vazgeçilmezdir. Bunun yanı sıra demircilik için de demirin hammaddesinden sonra en önemli ihtiyaçtır. Demircilikte ileri bir seviyede olan Türklerin ateşi kutsal saymaları çok normaldir. Türkler milattan önceki çok eski devirlerden itibaren değerli veya değersiz madenleri ateş aracılığı ile işlemeye başlamışlardır. Hatta İskit / Saka Türkleri altın işlemesinde çok ileri bir seviyeye ulaşmışlardır. Demir ve altın gibi madenleri ateş ile işlemelerinden dolayı ateş kültür Türk toplumu içerisinde özgün bir şekilde ortaya çıkmış olabilir. Bu bakımdan Türkler demiri işledikleri için hem ateşi hem de demiri kutsal saymışlardır. Hatta bir Göktürk mitinde "ateşi ilk defa bularak Türklere öğreten efsanevi bir atadan söz açılır."[268] Bahaeddin Ögel bu mit hakkında şunları söyler:

---

[264] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Eda Selimoğlu vd., "Beslenme Şeklinin Zaman İçindeki Tarihsel Yolculuğu", *SETSCI Conference Indexing System*, C. 3, (2018), s. 390-398.
[265] Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2015, s. 39.
[266] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 49.
[267] Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2015, s. 40.
[268] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 54.

"Göktürklerin bu atası, yarı insan ve yarı da Tanrı şeklinde idi. Soğuktan büyük bir ızdırap çeken Türkler, onun ateşi bulması sayesinde hem ısınabilmişler ve hem de yemeklerini pişirebilmişlerdi. Bu efsaneye göre daha önceleri Türkler yemeklerini çiğ olarak yiyorlardı."[269]

Ateşin bulunuşu homo erectuslara kadar uzanır. Ateşin olmadığı dönemlerde insanların soğuk hava koşullarından dolayı büyük sıkıntılar çekmesi kolektif bilinçaltında (veya bilinçdışında) yer edinip bu Göktürk mitinde kendini göstermiştir. Bir diğer önemli nokta ise Türklerin etleri çiğ yemesidir.[270]

İnsan türü biyolojik evrim süreci içerisinde ateş bulunana kadar ve bulunduktan sonra bazı dönemlerde de etleri çiğ olarak tüketmişlerdir. Ateşin bulunuşu, insan evrimi için büyük bir atılım olmuştur. Bu keşfin etkileri de elbette ki mitlerde yerini alacaktır. Yunan mitolojisindeki Prometheus anlatısında olduğu gibi, hem Yunan mitolojisinde hem de Göktürk mitolojisinde ateşi insanlara verenin tanrısal bir figür olması önemlidir.

İnsanın evrimsel süreci ile ilgili bir başka anlatı ise "Türk – Memlük Yaratılış" mitidir. Söz konusu bu mit "Ay-Atam" olarak adlandırılmaktadır. Mitin, konumuzla ilgili bölümlerini şu şekilde çalışmaya ekleyebiliriz:

---

[269] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 54.

[270] Bahaeddin Ögel Göktürk mitolojisinde ateş ve eti pişirme ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır:

"Bu duruma göre Türklerin ataları başlıca iki grup altında tanımlanıyorlardı.

1. Yemeğini çiğ yiyen Türkler.
2. Ateşin büyük bir ata tarafından bulunmasından sonra, yemeklerini pişirerek yiyen Türkler. Kuzey-Batı Sibirya'da yaşayan ve Macarların akrabaları sayılan Yogul'lar da, kendi mitolojilerindeki Yarı-Tanrı kahramanlarını böyle sınıflandırıyorlardı. Vogul mitolojisinin eski kahramanları da, yemeklerini çiğ yiyen ve pişiren atalar şeklinde iki kısma ayrılıyorlardı.

   Göktürk efsaneleri ateşi bulan atalarına büyük bir önem veriyor ve onu kutsallaştırıyorlardı. Vogul mitolojisindeki durum ise, bunun tamamı ile aksi idi. Onlara göre gerçek Vogul ataları, yemeklerini çiğ yiyen ilk insanlardı. Ateşi bulup ve yemeklerini pişirenler ise, artık bozulmuş ve gerçek Vogul sayılmıyan kimselerdi.

   Öyle anlaşılıyor ki Türkler ateş kültürünü çok erken cağlarda tanımışlardı. Sibirya'daki komşuları ise bu noktada Türklerden geri kalmışlar ve bu gerilik, Ortaasya Türkleri ile kendilerini ayıran belli başlı bir ayrılık gibi ortaya çıkmıştı. Ateşi bilen ve ateşi insanlık için faydalı bir yöne sevkeden Ortaasya'nm medeni Türk kavimleri bu bölgelere sızdıkça, kendi kültürlerini de beraber götürmüşlerdi, öyle anlaşılıyor ki bu Fin-Ugor kavimleri, yemeklerini ateşle pişiren diğer komşularını kendilerinden saymıyorlardı. Türklüğün Kuzey-Batı sınırındaki Vogul kavimlerinin bu konu ile ilgili efsaneleri şöyledir:

   'Eski cağlarda bir gün, kahramanlar ava gidiyorlar ve pek çok av avlayarak geri donuyorlar. Bu etlerle büyük bir toy yapalım diye hazırlığa başlıyorlar. Tam bu sırada düşmanlar gelerek ani bir baskın yapıyorlar ve hepsini dağıtıyorlar. Etrafa kaçışan avcılar, bir süre sonra çıkıyorlar ve ellerindeki yiyecekleri çiğ çiğ yiyorlar. Yiyeceklerini çiğ olarak yiyen bu halklara Moş-Hum, yani 'Moş-Kavmi' deniyor. Bu çok kutsal bir kavim oluyor. Bunun için de onlara Tarem-Sir-Hum, yani 'Tanrısal kavim' deniyor. Bu halklar, yiyeceklerini çiğ yedikleri için, düşmanın elinden kurtulabilmiş ve kaçabilmişlermiş.

   'Diğerleri be, avda elde ettikleri etleri pişirmekle meşgul imişler. Yemeklerini pişirinceye kadar, düşman yetişmiş ve onları tamamı ile mağlup etmiş. Bu suretle düşmanın eline tutsak düsen bu kavimler, sonuna kadar hep köle olarak yaşamışlar...'

   Bu efsaneden de anlaşılıyor ki, kuzey-batıda çok iptidai bir hayat yaşayan bu kavimler, yemeklerini ateşle pişiren Ortaasya kavimlerini kendilerinden saymıyorlardı. Onlara göre gökte yaşayan kutsal insanlar yemeklerini pişirmezlerdi. Yemeklerini pişiren insanlar, ancak yeryüzünde yaşayan milletlerdi. Bunlar da güçlerini Tanrının verdiği kurtla değil, adi sihirbazlık ve şamanlıkla gösterirlerdi." Bahaeddin Ögel'in bu açıklamaları için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 54-55.

“Yılları sayılamaz, çok çok eski bir çağmış,

Gökler sanki delinmiş, çok çok yağmurlar yağmış,

Dünya sele boğulmuş, bu şiddetli yağmurla,

Yeryüzü hep kaplanmış, sürüklenen çamurla,

Sellerin önündeki, çamurlar bir yol bulmuş,

Kara-Dağcı dağında, bir mağaraya dolmuş,

Mağaranın içinde, kayalar yarılmışmış,

Yarıkların bazısı, insanı andırırmış,

Kayaların yarığı, insan kalıbı olmuş,

Kalıpların içi de, kille çamurla dolmuş,

Aradan zaman geçmiş, yıllar asırlar dolmuş,

Yarıklarda bu toprak, sular ile hallolmuş,

Saratan burcu derler, bu burca gelmiş güneş,

Havalar çok ısınmış, ateş ile olmuş eş,

İnsan kalıbındaki, su ile toprak pişmiş,

Birbirine karışmış, zerreleriyse şişmiş,

Onlara göre sanki, mağara bir kadınmış,

İnsana vücud veren, içi de bir karınmış,

Güneşin ateşiyle, su ile toprak pişmiş,

Dokuz ay süreyle de, serin bir rüzgâr esmiş,

Su, ateş, toprak, rüzgâr, Dört Unsur derler buna,

Bunlar temel olmuşlar ilk insan vücuduna,

Tam dokuz ay geçince, bir insan çıkıvermiş,

Nedense adını da, ‘Ay-Atam’ alıvermiş

…

Sonra başlamış yine, büyük seller yağmurlar,

Mağarayı doldurmuş, yine killer çamurlar,

Sünbüle denen burca, güneş de gelmiş inmiş,

Bu burçsa Saratan’dan, daha aşağı imiş,

Güneş alçak burçtayken, yeniden toprak pişmiş,

İkinci yaratık da, birinciye tam eşmiş,

Birincisi Ay-Ata, nasıl idiyse kişi,

Bu ikinci şahıs da, yaratılmıştı dişi,

Ay-Va demişler herkes, bu dişinin adına,"[271]

Söz konusu bu mitte Türk mitolojisinde ve kültüründen daha çok başka inançların ve kültürlerin etkisi görülmektedir. Bu konu hakkında Bahaeddin Ögel şunları söylemektedir:

"Efsane, ana motifler itibarı ile uydurma değildir. Fakat Türklerle ilgisi hemen hemen çok azdır. İnsanın yaratılışını dört unsur ve balcık esasına dayatan bu inanış, daha ziyade Önasya [Ön Asya] ve İran mitolojisi ile ilgilidir, öyle anlaşılıyor ki bu inanç, oldukça geç zamanlarda Türkler arasına da girmiş ve Türkler de efsanede adı geçen kişi ve yer adlarını Türkçeleştirerek kendilerine maletmişlerdi [mal etmişlerdi]. Bu efsanenin ilk şeklini yazan Ulug Han Ata Bitikci'nin, yeni Müslüman olmuş Türk mutasavvıflarından birisi olması da çok muhtemeldir. Bununla beraber büyük bir dağ üzerinde bulunan Ata-Mağaraları, Türk mitolojisine de yabancı değildir."[272]

İlgili konu hakkında Pertev Naili Boratav ise şunları dile getirmiştir:

"Destanda yaratılış üzerine İncil'in anlatımlarına ve İslami geleneğe işaret eden izlere rastlanır. Atam (ilk insana verilen ad olan Ay-Atam) Âdem'in halk etimolojisi olabilir; Genesis'te (yaradılış) olduğu gibi, Türkçe anlatımda da balçık ilk insanın hammaddesidir; ilk kadın Ay-Wa tamamen İslami gelenekteki Havva'yı (Eva) çağrıştırır. Aynı Türk destanına göre, kadın da balçıktan 'yaratılmıştır'".[273]

Ele aldığımız bu yaratılış miti de incelediğimiz diğer mitler gibi "su" motifi ile başlamaktadır. Dünyanın sularla kaplı olması ve yaşamın bu suyla başlaması hem Türk mitolojisinin hem de biyolojik evrimin benzerliklerindendir. Ancak su motifinin çoğu mitik anlatıda başlangıç olarak nitelendirilmesinin temel nedeni insan türünün uzun süren bir buzul dönemi atlatması ve bu dönemden sonra çoğalmasıyla ilgili olabilir.

İncelenen anlatıda en önemli motif "mağara"dır. Mağara, "ulu başlangıç, kök, soyun temeli ve anayurdun sembolü gibi algılanmıştır."[274] İnsan türü ağaçlardan sonra uzun bir süre boyunca mağaralarda da yaşamışlardır. Mağara yaşamı modern insan evriminin gerçekleştiği döneme denk gelir. Zihinsel olarak da evrimleşen insan için

[271] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 483-484.
[272] A.g.e. s. 485.
[273] Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi; Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2020, s. 36.
[274] Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2004, s. 145.

mağara da ilk yuvalar arasındadır. İlkel toplumlar içinde önemli bir konumdadır. Bu bakımdan mağara motifini de ağaç motifi gibi insanın evrimleştiği / insanlaştığı mekânlardandır.

Bu Türk – Memlük yaratılış mitinde başka bir önemli nokta ise insanın yaratılışının tamamen doğa unsurlarının bir araya gelmesi ile gerçekleşmiş olmasıdır. Mitte hiçbir yaratıcı tanrı, ruh veya kutsal güç bulunmamaktadır. Yaratılış tamamen dünyadaki cansız maddelerin bir araya gelmesi ile başlamıştır. Bu özellik evrimin temel gerçekliği ile aynıdır. Evrim de cansız maddelerin bir araya gelip canlıları oluşturmasını temel alır. Eski Yunan doğa filozofları da yaşamın toprak, hava, ateş ve su gibi cansız varlıklardan var olduğunu düşünmüşlerdir. Thales suyu, Anaksimenes havayı, Colophon'lu Xenophanes toprağı ve Heraklitus ise ateşi yaşamın başlangıcı ve temeli saymıştır. Bu filozofların düşünceleri hem eski Yunan topluluklarını hem de Müslüman düşünürleri etkilemiştir. Cansız varlıkların canlıları oluşturması düşüncesi de Müslümanlardan Türklere geçmiş olmalı. Bundan dolayı söz konusu bu mitte eski Yunan doğa felsefesinin izleri de bulunmaktadır.

Çuvaş Türklerine ait bir mitte de insan evrimi ile özdeşleşen unsurlar bulunmaktadır. Cemalettin Yavuz, hazırlamış olduğu Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme adlı doktora tezinde ilgili miti şu şekilde aktarır:

> "Bir anlatıya göre Turĭ insanı başlangıçta hayvanlar gibi doğar doğmaz ayaklarının üstünde durup yürüyebilir şekilde yaratmak istemiş. Bu yüzden o, kadına ilk kez çocuk verirken çocuğu kendi ayakları üstünde durabilecek şekilde gökten yere indirmiş. Kadın çocuğun düştüğünü görmüş ve onu alıp elbisesinin eteğine yerleştirmiş. Tanrı kadının kendisine inanmadığı için mutsuz olmuş ve şöyle demiş: 'Sen bana inanmadığın için çocuğun üç yaşına kadar senin kucağından inmeyecek'. Bu yüzden şimdi böyle, anneler çocukları üç yaşına gelene kadar kendi kucaklarına oturturlar ve onları taşıyarak gezerler."[275]

Bu anlatıda da görüldüğü üzere Çuvaşların yaratıcı tanrısı Turĭ, insanları tıpkı hayvanlar gibi doğduktan kısa bir süre sonra yürüyecek şekilde yaratmak istemiştir. Ancak insanın güvensizliği buna engel olmuştur. Söz konusu mitte önemli olan anlatım insanın ilk başta tıpkı diğer hayvan türleri gibi doğumdan kısa bir süre sonra ayağa kalkıp yürüyebileceği düşüncesidir. Günümüzde insan türü doğumdan sonra uzun bir süre

[275] Cemalettin Yavuz, *Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2019, s. 83.

bakıma muhtaç olsa da evrimsel süreç içerisinde bu sürenin daha kısa olduğu dönemler olmuştur.

Cemalettin Yavuz'un yine doktora tezinde aktarmış olduğu bir mitolojik anlatıda da insan ve hayvan arasında bir ayrımın olmadığı ve hatta insanın hayvan gibi yaşadığı işlenmektedir:

> "Anlatıya göre Turĭ; kediyi, atı, köpeği, maymunu ve insanı yanına çağırıp ne kadar ömür istediklerini sormuş. Kedi, köpek ve maymun on, at ise yirmi yıl ömrün kendilerine yeterli olacağını söylemişler. Turĭ, hayvanların uzun ömür istemediğini görünce 'iki ayaklı'ya dönüp, 'Sen diğerleri kadar dayanamazsın, sana beş-altı yıl yeter.' demiş. İnsan bunu kabul etmeyince Turĭ, hayvanların ömürlerinden vermeyi teklif etmiş. İnsan bunu sevinerek kabul etmiş. Bu nedenle insan on yaşına kadar kedi gibi yaşar. Kendi ömrü olan sonraki yirmi yılı da dertsiz kedersiz geçirir. Otuz yaşından itibaren yirmi yıl boyunca at gibi çalışarak aile ekonomisini ayakta tutmak için çırpınır. Sonraki ömrünü köpek gibi, kalan süreyi ise maymun gibi geçirir."[276]

C. Yavuz'un aktarmış olduğu bu mitte ilk başta insanın diğer hayvanlarla aynı durumda olduğu, hatta onlardan daha düşük bir konumda nitelendirildiği görülür. Uzun bir ömre kavuştuktan sonra diğer hayvanlardan ayrılır ve "iki ayaklı"lıktan kurtulup insanlaşır. Ancak her ne kadar insanlaşsa da yine diğer hayvanlara benzediği anlatı içerisinde belirtilir. Bu gibi anlatımlar ve unsurlar insanın biyolojik evriminin mecazlı hâlleri gibidir.

Ele alınan mitlerde görüldüğü üzere Türk yaratılış anlatılarında insanın biyolojik evrimine benzer unsurlar bulunmaktadır. Bu anlatımlar Türklerin kolektif zihninde ve halk psikolojisinde[277] var olan hayvan ata kültünün izleridir. Ayrıca mitlerde ve diğer halk anlatılarında evrimsel unsurların varlığı eski doğa filozoflarının görüşlerine, çeşitli dinlerin inançlarına ve Türklerin doğadaki gözlemlerine bağlı olabilir.

2.3.1.2. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Destanlarda İnsana Dair Evrimsel Unsurlar

Birey ve toplum dünya yaşamına daha çok uyum sağlayıp bu yaşamı anlamaya ve şekillendirmeye başladığı zaman mit türündeki anlatılar yerlerini destan olarak tanımlanan toplumsal nitelikteki anlatılara bırakmıştır.

---

[276] Cemalettin Yavuz, *Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2019, s. 83.

[277] Türk toplumunun yaratılış anlatılarındaki halk psikolojisi için bkz. Harika Zöhre Eryılmaz, *Halk Psikolojisi Bağlamında Zihnin Dinsel-Mitsel Anlatı Kurgusu*: *Yaratılış Mitolojisi,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021.

"Destan (epos), bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir."[278] Destan türündeki eserler "sözlü gelenek ortamında halk diliyle yaratılan, kahramanların olağanüstü maceralarını anlatan ve ezgi eşliğinde söylenen tahkiyeye dayalı uzun şiirlerdir."[279] Naciye Yıldız destan türünü "bir milletin yaşamış olduğu maceraların, dünyaya bakışının ve ideallerinin, genellikle bir prototipten hareketle, bir kahraman etrafında birleştirilerek dile getirildiği, kendisine has bir geleneği olan anonim eserlere denir"[280] şeklinde açıklar. Bu bakımdan destanları bir ulusun, kavmin veya boyun sosyo-bilişsel yapısında önemli bir yeri olan olayları, durumları veya kişileri ele alıp bu unsurları yarı kutsal yarı ideal yapıdaki karakter veya tiplerle manzum şekilde aktaran anlatı türü olarak da tanımlayabiliriz.

Bütün anlatılar gibi destanlar da ilk oluşum dönemlerinde şiirsel formda şekillenmişlerdir. Zamanla mensur yapıdaki anlatıların etkisi ile manzum-mensur karışık hâlde anlatılmışlardır. Derleme çalışmalarının yapıldığı evrede ise icra bağlamının yerine getirilmemesi ve derleyicinin destanı ele alış şekli ile mensur bir forma girmiştir. Ancak günümüzde manzum, manzum-mensur ve mensur şekilleri ile ele alınmaktadır.

Destan türü bağlamında ortaya çıkmış olan halk anlatıları da tıpkı mitler gibi insan bireylerinin ve toplumlarının düşünce sistemlerini ve inandıkları gerçekleri yansıtabilir.

Tıpkı mit türünde ele aldığımız gibi destanlarda da insan evrimi ile ilgili benzer noktaları tespit edebilir. Söz konusu bu tespitleri yapabileceğimiz destanlar daha çok mitolojik ve türeyiş destanlarıdır.

Mitolojik ve türeyiş konulu Türk destanları temel olarak bir canlının ya da nesnenin ortaya çıkmasını veya türemesini ele alan destan biçimindeki anlatılardır. Bu destanlarda ortaya çıkan veya türeyen genel olarak insan klanları, boyları veya toplumlarıdır. Bu bakımdan bu tür halk yaratmalarında insanın biyolojik evrimini anımsatan noktalar bulunabilmektedir.

Türklerin mitolojik ve türeyiş destanlarında, evrimsel düşünceyle benzerliği bulunabilecek ilk unsur "hayvandan türeme"dir. Hayvan ata veya hayvan ana motifi ve

[278] Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 72.
[279] M. Öcal Oğuz, "Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları", *Milli Folklor*, S.62 (2004), s. 5.
[280] Naciye Yıldız, "Türk Destancılık Geleneği", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1 (2009), s. 7.

bu motifin izleri eski Türk destanlarında büyük bir yer kapsamaktadır. Hayvan ata / ana düşüncesi insanın biyolojik evrimi ile benzer bir yapıdadır.

Türk mitolojisinde insanlar ve hayvanlar arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bu sıkı bağ insan-hayvan ya da hayvan-insan dönüşümü olarak karşımıza çıkar. Söz konusu bu dönüşümler Türklerin kolektif zihninde yatan insanın doğa ve diğer canlılar gibi değişerek var olduğu düşüncesi olabilir.

> "İnsan, sırasıyla insan ya da hayvan biçimini alabilir, hayvanlar tıpkı insanlar gibi konuşabilir veya öyle davranabilirler. Gerçekte, bu karşılıklı etkileşim, yaşamın esastan birliğine olan inançla mümkün olmaktadır. Her ne kadar hayvanlar çok ayrı bir varlıksa da, aynı zamanda çok benzerdirler de."[281]

"Öyle ki, insanlar yaratılışlarının kaynağına göre varlıklarını bu hayvanlara borçludurlar."[282]

> "Bir boyun, soyun veya milletin yaratılışı ve kökenini bir bitki, bir hayvan gibi canlı veya taş, kaya, dağ gibi cansız nesneye bağlayarak tanrı-atalar ilişkisini bu tür bir olguda birleştirerek açıklamasına totem denilir. Bir topluluğun var olduğunu ve kökenini açıklayan bu tür mitlere de totem mitleri denilir. Totem mitleri daha çok yaşam biçimleri toplayıcılık ve ilkel avcılık, balıkçılık olan topluluklarda görülür."[283]

Bu konuda ele alacağımız ilk destan ise Çinliler tarafından Kao-çi (yüksek tekerlekli arabalılar) olarak da adlandırılan Uygur Türklerinin türeyiş anlatısı olacaktır. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi 1 adlı çalışmasında bu anlatıyı şu şekilde aktarmaktadır:

> "Kao-çı Kağan'ının çok akıllı iki kızı varmış. (Bazı kaynaklar üç kızı vardı, diyorlar). Bu kızlar o kadar akıllı ve o kadar iyi imişler ki, babaları şöyle bir karara varmak zorunda kalmış. Kağan demiş ki: 'Ben bu kızları, nasıl insanlarla evlendirebilirim! Bunlar o kadar iyi ki, bu kızlar ancak Tanrı ile evlenebilirler!' Bunu diyen Kağan, kızlarını alarak götürmüş ve bir tepenin başına koymuş. Burada kızları, Tanrı ile evlensinler diye beklemiş. Kızlar bu tepede Tanrıyı bekleye durmuşlar. Aradan epey zaman geçmiş. Ama ne Tanrı gelmiş ve ne de onlarla evlenmiş, Kızlar böyle bekleşe dururlarken, tepenin etrafında, ihtiyar ve erkek bir kurt görünmüş. Kurt, tepenin etrafında dolaşmağa başlamış ve bir türlü de, orasını bırakıp gitmemiş. (Küçük) kız kurdun bu durumunu görünce şüphelenmiş ve kardeşine: 'İşte bu kurt Tanrının ta kendisidir. Ben inip, onunla evleneceğim,' demiş. Kardeşi, gitme, diye ısrar etmiş ama, kız dinlememiş. Tepeden inerek kurtla evlenmiş ve bu suretle Kao-çı halkı, bu hükümdarın kızı ile kurttan türemiş'".[284]

---

[281] Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2015, s. 75.
[282] Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, 7. bs., İstanbul 2019, s. 60.
[283] Erman Artun, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, Edebiyat Tarihi / Metinler*, Karahan Kitapevi, 7. bs., Adana 2013, s. 10.
[284] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 17-18.

Bu türeyiş destanında görüldüğü üzere Türk toplumu kendilerini hayvansal bir kökene dayandırmaktadırlar. Türk toplumu tabi ki kurttan türememiştir ancak burada önemli olan türemenin veya başlangıcın hayvansal olandan insani duruma geçmesidir. Bu durum diğer Türk destanlarını da etkilemiştir. Göktürk destanlarında da Türkler kurttan türemektedir:

> "Göktürkler (T'u-chüeh), eski Hun'ların (Hsiung-nu) soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, A-şi-na (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar halinde yaşamağa başladılar.
>
> Daha sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. (Mağlûbiyetten sonra Göktürkler), bu memleket tarafından, soyca öldürüldüler.
>
> (Tamamen öldürülen Göktürkler içinde), yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. (Lin memleketinin) askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce, (ona acımışlar ve) onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak (gitmişlerdi).
>
> (Bu sırada) çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek (çocuğu) besledi. Çocuk, bu şekilde büyüdükten sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamağa başladı. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kaldı.
>
> (Göktürkleri mağlup eden ve hepsini kılıçtan geçiren Lin memleketinin) kıralı, bu çocuğun halâ yaşadığını duydu ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurtla (çocuğu) yan yana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt (onları görünce) hemen kaçtı ve Kao-ch-'ang (Turfan) memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda, derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova, baştan başa ot ve çayırlarla kaplı idi. Çevresi de birkaç yüz milden fazla değildi. Dört yanı, çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt, kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu.
>
> Zamanla bu on çocuk büyüdüler ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi. (İşte Göktürk devletinin kurucularının geldikleri), A -ş i-n a ailesi de (bu On-boy'dan) biridir."[285]

Göktürklere ait bu türeyiş destanı da kurt motifi üzerinden Türklerin kökeni hayvansal bir ataya bağlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere burada önemli olan Türk toplumunun hayvansal bir kökenden geldiklerini benimsemiş olmasıdır. Bilimsel olarak bakıldığı zaman insan türü de evrimsel süreç içerisinde günümüzde "hayvan" denebilecek bir türden evrilmiştir. Türklerin mitolojik ve türeyiş destanlarında da bu hayvan kurt olarak karşımıza çıkmaktadır.

[285] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 20-21.

> "Aziz ve kutsal yüzlü bilinen kurtla ilgili Türk mitolojik-ayinsel geleneğinde, çok sayıda inanış, yasaklama ve sınamalar vardır. O, hem Bozkurt'un şahsında bir kültürel kahraman hem de insanları hastalıklardan koruyan kurtarıcı bir güçtür. Eski Türklerden kokunu kurda bağlayan Aşina soyu, kurdu kendi ulu ataları olarak belirlemişlerdir."[286]

"İnsanlar çevrelerinde gördükleri tehlikeli canlılara ya da yaşamsal önemi olan bitkilere kutsaliyet yükleyerek onları totem olarak benimsemişlerdir" şeklindeki söylem toplumların kendileri dışındaki varlıkları, özellikle de hayvanları neden "ata / ana" olarak gördüklerini yüzeysel bir şekilde açıklar. Bu söylem veya düşünce ilgili konu hakkında ikincil bir değer taşır.

İnsanların kendileri dışındaki varlıkları ata / ana olarak görmesinin daha spesifik bir nedeni olmalıdır. Söz konusu bu neden bir önceki bölümlerde ele alınan insanın zihninin, bilinçaltının, felsefesinin ve dinlerinin bir başka varlıktan türemeyi kabul etmesi gerçeğidir. Bu gerçek, yaratılış ve türeyiş mitlerinin temelini oluşturur. Ancak söz konusu bu mitlerde ata / ana olarak görülen varlık ve nesneler çok farklı farklı şekillerdedir.

Kurt her ne kadar en bilinen hayvan-ata motifi olsa da kurttan daha önce var olan başka hayvan-ata motifleri de bulunmaktadır. Geyik ve kartal motifleri çok daha önceleri görülen hayvan-ata veya hayvan-ana motifleridir. Bu motifler en eski Şamanizm unsurlarında görülmektedir. Örnek olarak geyik "şaman törenlerinde suretine bürünülen hayvan-ata ya da ruhlardan biridir."[287]

Geyiğin hayvan-ana olarak görülmesinde Türklerin ilk olarak ren geyiklerini evcilleştirmiş olmalarının etkisi görülebilir. Söz konu bu dönem içerisinde Türklerin henüz orman / tayga kuşağında olmalarından ve anaerkil bir düzende yaşamalarından dolayı geyik, hayvan-ata değil hayvan-ana olarak tasavvur edilmiştir. Orman / tayga kuşağından bozkır kuşağına geçişin ardından da hayvan-ana motifi hayvan-ata motifine dönüşmüştür. Çünkü toplum düzeni ve düşünce yapısı anaerkilden ataerkile kaymıştır. Bunun ardından dişillikte ve yerde olan kutsallık eril olarak tasavvur edilen gökyüzüne geçmiştir. Bunun etkisi de geyik ana yerine "kartal" atadan türeme inancında görülebilir. Fuzuli Bayat şaman mitolojisindeki kartaldan türeme anlatısını şu şekilde aktarır:

> "Eski çağlarda insanlar yeraltı dünyasının kötü ruhları karşısında kendilerini savunmakta aciz idiler. Şöyle ki daha öncelerde ne hastalık ne de ölüm vardı. Ancak Erlik'in emrinde olan kötü ruhlar yeryüzüne çıkıp insanlara kötülük yapmaya başladırlar. O zamanın insanları çok sade, her şeye inanan ve samimiydiler. Bu da onları savunmasız kılardı. Nihayet Tanrı, bu

[286] Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2004, s. 350.
[287] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 142.

> insanlara acıdı ve onları bilgilendirmek, kötü ruhlara karşı silahlandırmak kararına geldi ve bunun için bir kartal (berkut) gönderdi. Tanrı'nın gönderdiği kartal ne kadar çalıştıysa da insanlarla anlaşamadı. Ne o, insanların dilini anladı ne de insanlar onun dilini anladılar. Çaresiz kalan kartal tekrar Tanrı'nın yanına döndü ve durumu ona anlattı. Tanrı da ona yeryüzünde karşısına çıkacak ilk kadınla yaşamayı ve doğacak çocuğu şaman yapmağı önerdi.
>
> Böylelikle, kartal yeryüzüne inen [indiği] gibi bir ağacın altında uyuyan bir kadınla yaşamaya başladı, kadın gebe kaldı ve dokuz aydan sonra bir erkek çocuk doğurdu ve bu ilişkiden dünyaya gelen ilk şaman oldu. Kadının oğlu hem babası kartalın hem de insanların dilini bilirdi. O nedenle şamanlar kartalı ecdatları olarak görürler."[288]

Kartaldan ve diğer kuşlardan türemenin etkileri ve izleri Şato Türklerinde, Macarlarda, Avrupa Hunlarında, Kırgızlarda ve de Yakutlarda görülebilmektedir.[289] Türk kültüründe ve Oğuz boyları arasında önemli bir yeri olan kuş ongunları da asıl olarak kartaldan ve diğer kuşlardan türemenin izleridir. Zaman içerisinde kurt başta olmak üzere diğer hayvanlar da ata / ana olarak görülmeye başlamıştır. İnek de bu hayvanlardan biridir. Kırgız Türklerine ait bir anlatıda Kırgızların bir mağara içerisinde bir inekten türediğine değinilmektedir.[290]

Türk toplumu elbette ki geyikten, kartaldan, kurttan veya inekten evrim geçirerek ortaya çıkmamıştır. Ele alınan türeyiş destanlarında önemli olan şey Türk toplumunun bir hayvan türünden değişerek ortaya çıkmış olduklarına inanmalarıdır. Bu inanç doğanın, canlıların ve insanın bir değişim içerisinde olmasını yansıtır. Kolektif Türk düşünce sisteminde insan doğanın bir parçasıdır ve doğadaki unsurlar vasıtası ile hayat bulmuştur. İnsanın var oluşu tıpkı doğa ve kendi yaşamları gibi (bebeklikten yetişkinliğe, yetişkinlikten de yaşlılığa geçiş bağlamında) bir değişim süreci içerisindedir. Bu değişimin kökende de insan gibi canı olan diğer hayvanlar bulunmaktadır. Çevresel, sosyolojik, inançsal ve ekonomik şartlardan dolayı da bu hayvanlarda çeşitlilik görülmektedir.

Göktürk türeyiş destanında yer alan hayvan ana motifinden sonra bir diğer önemli nokta da dişi kurdun ve sakat çocuğun bir dağda / mağarada çoğalmalarıdır. "İster kozmik bir dağ olarak dünyanın ekseni, imparatorluğun merkezi olsun, ormanlık bir yer, karlı

[288] Fuzuli Bayat, *Türk Şaman Metinleri; Efsaneler ve Memoratlar,* Ötüken Neşriyat, 5. bs., İstanbul 2020, s. 35.
[289] Kartaldan ve diğer kuşlardan türeme için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010.
[290] Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2015, s. 95.

kaplı, ulaşılmaz ve gizemli, isterse göğe daha yakın yüksekçe bir yer olsun dağ, Türklerin dinsel tasarımlarında her zaman önemli bir rol oynamıştır."[291]

Mit bölümünde de ele alındığı üzere dağlar ve mağaralar, ormandan / ağaçtan sonra insan türünün gelişim gösterdiği ilk mekânlar olmuştur. Bundan dolayı insan toplumlarının kolektif zihninde çoğalmayı ve gelişmeyi simgeler hâle gelmiştir. Bu sembolizasyon Göktürk türeyiş destanında açık bir şekilde görülmektedir. Aynı işlev Ergenekon destanında da karşımıza çıkar.

Dağ motifi de orman motifi gibi Türk mitolojisinde ve kültür geleneğinde kutsal sayılan bir unsurdur. Ancak bu kutsallık daha çok mağara motifi ile ilgilidir. Pek çok araştırmada ve incelemede dağ motifi, "yüksekliği nedeni ile Tanrı'ya yakın olmayı simgelemektedir" anlayışı ile açıklanmaktadır. Bu da bir açıklamadır ancak dağ motifi mağara motifi ile ilişkili olup eski insan toplumlarının çok uzun yıllar boyunca mağaralarda ve çoğunlukla mağaraların olduğu dağlarda yaşamaları ile ilgilidir. Bu bakımdan dağ motifi de mağara motifi gibi doğumu ve türeyişi simgeler. Tıpkı Ergenekon Destanı'nda olduğu gibi. Ayrıca Sibirya-Altay Türkleri arasında ilk şamanın bir kartal üzerinde bir mağaradan çıkmış olduğuna dair bir inanç da mevcuttur.

Yok oluşun eşiğine gelen Türkler bir dağda çoğalıp gelişirler ve eski güçlerine kavuşurlar. Dağ ve mağara gibi insan türünün insanlaştığı yerlerden olan ağaç motifi de Türk türeyiş destanlarında sık karşılaşılan unsurlardandır. Evrim süreci boyunca kolektif zihne kazınan ağaç ve ormanlar türeyişin ve yayılışın sembolü olarak da işlenir. Uygur Türklerinin türeyiş destanında bu konular göze çarpmaktadır:

> "Kara-Korum çaylarından sayılan iki nehir vardı. Bunlardan birine Toğla ve diğerlerine de Selenge adı verilirdi. Bu nehirler akarak, Kamlancu adlı bir yerde birleşirlerdi. Bu iki ırmağın arasında iki tane ağaç vardı. Bu ağaçlardan biri fusuk ve diğeri de farsların naj dedikleri ağaca benziyordu. Kışın bile bunların yaprakları, servi gibi dökülmezdi. Meyvasının tadı ve şekli ise, tıpkı Çam fıstığınınkine benzerdi, öbür ağaca da Tur (?) ağacı derlerdi. Bu iki ağaç da, iki dağın arasında yetişerek büyümüştü.
>
> Bir gün bu iki ağacın arasına, gökten bir ışık inmişti. Bunun üzerine, iki yandaki dağlar yavaş yavaş büyümeğe başladılar. Bu durumu gören halk ise, hayretler içinde kalmıştı. İçlerinde büyük bir saygı duyarak, Uygurlar oraya doğru yaklaştılar. Tam yaklaştıkları bir sırada, kulaklarına çok tatlı ve güzel müzik nağmeleri gelmeğe başladı. Her gece buraya bir ışık inmeğe ve ışığın etrafında da otuz defa şimşek çakmağa başladı. Diğer bir gün de aynı yerde, ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birinde, birer çocuk oturuyordu. Her

[291] Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2015, s. 62.

çocuğun karşısında da, onları doyurmağa yetecek kadar süt dolu emzikler asılı idi. Çadırın tabanı da, baştan aşağıya kadar gümüşle döşenmişti.

Bütün boyların reisleri ve halkları, bu garip şeyi görmek için yerlerini bırakıp koşmuşlardı. Bu manzarayı görünce, saygı ile diz çöküp, selâm verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak, dışarı çıktılar. Beslenip, büyütülmeleri için de, onları süt annelerine ve dadılara verdiler. Her fırsatta onlara saygı gösteriyorlar ve ikramda bulunuyorlardı. Çocuklar artık, süt çocuğu olmaktan çıkıp da, konuşmağa başlayınca, Uygurlardan anne ve babalarını sordular. Onlar da, o iki ağacı gösterdiler. Bunun üzerine halk, çocukları alıp, ağaçların yanına gittiler. Çocuklar ağaçları görünce, onlara tıpkı evlâdın [ana] babasına gösterdiği saygıyı gösterdiler. Ağaçların karşısında diz çöktüler ve yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip şöyle dediler:

- Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar, böyle olurlar ve anne ile babalarına böyle saygı gösterirler, ömrünüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz de devamlı olsun!"[292]

Uygurların bu türeyiş destanında görüldüğü üzere ağaç, Uygur Türklerinin atası ve anası konumundadır. Mitolojik devrede görülen ağaçtan türeme düşüncesi destan dönemlerinde de devam etmektedir. Destandaki bu ağaç motifi de evrimsel süreç içerisinde gelişen insan ve ağaç-orman ilişkisi ile ilgilidir. Diğer Türk anlatılarında bulunan hayat veya türeyiş ağacı da bununla ilgilidir. Bu özellik Yakut Türklerinin Er-Sogotoh adlı destanında da görülür:

"İlk insan, (herhalde Âdem), nereden geldiğini düşünmüş ve bu konuda gün geçtikçe kafasını yormağa başlamış. Nasıl doğdum, nasıl dünyaya geldim diye, hep düşünür gezermiş. Artık bir gün kendi kendine şöyle söylenmeğe başlamış: '- Eğer gökten düşseydim, o zaman kar ve buzla örtülü ve buzdan bir adam olurdum. Güney, kuzey, doğu veya batı yönlerinden birinden gelseydim, o zaman ben de ağaç ve çayırların izleri olur ve bunlar da rüzgârlarla uçuşurdu. Yok, yerin en derinliklerinden gelseydim, elbette ki o zaman çamur ye toz içinde kalırdım!' İlk insan işte böyle düşüne düşüne kala kalmış. En sonunda şu karara varmış. Demiş ki, beni doğursa doğursa, yine Büyük Ana Kübey Hatun doğurmuş olmalıdır. Çünkü onun içinde bulunduğu ağacın göğsünden sütler akar. Bu sebeple ilk insan Hayat ağacının karşısına gitmiş ve şöyle demiş: 'Beni doğuran ana sen olmalısın! Beni yaratıp meydana getiren anne sen olmalısın!' Ağaç ilk insana, ilk insan da ağaca bakmış ve sonunda adam, bu ağacın kendi annesi olduğunu anlamış ve şöyle demiş: 'Ben yetim bir çocuk iken, sen beni büyüttün! Ben küçük bir çocuk iken, sen beni adam ettin!'"[293]

[292] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 74-75.
[293] A.g.e. s. 96-97.

Uygur türeyiş destanının devamında ağaçtan türeyen çocuklardan olan Bögü Han, Uygur Türklerinin hakanı olup ordusuyla birlikte pek çok sefere çıkar. Bir seferinde ise yarı insan yarı hayvana benzeyen canlılarla karşılaşır:

> "O kadar ileri gitmişlerdi ki, insana benzeyen acayip mahluklara da rastladılar. Bu insanların elleri ayakları tıpkı hayvanlara benziyordu. Bunları görünce, artık bundan sonra insanların bulunmadığını anlamışlar ve geri dönmüşlerdi."[294]

Destan metninde de görüldüğü üzere Uygur Türkleri insana benzeyen ama insan olmayan canlıların tasavvuruna sahiptirler. Bu canlılar diğer primat türleri olabileceği gibi böyle bir anlatım bir önceki bölümde de işlendiği üzere birden fazla insan türünün varlığının bilinmesine veya düşünülmesine işaret edebilir. Ayrıca söz konusu bu melez canlılar, "insanlaşma" aşamasındaki başka toplumları da yansıtabilir.

Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olan Oğuz Kağan Destanı'nda da evrimsel süreçle benzer nitelikteki anlatımlar bulunmaktadır. Mitolojik özellikler taşıyan bu destanda Oğuz'un "hızlı bir şekilde büyümesi" ve "hayvansal özelliklerle nitelendirilmesi" evrimsel süreci hatırlatan ilk unsurlardır. Bu kısımda incelenecek olan metin Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur Türkçesi ile yazılmış varyantıdır:

> "Oğuz-Han'ın doğuşu:
>
> … Olsun dediler.
>
> Onun resmi işte budur.
>
> Ondan sonra da yine, sevinç, neşe buldular.
>
> Yine günlerden bir gün:
>
> Aydın oldu gözleri, renklendi, ışık doldu,
>
> Ay Kağan'ın o gündü, bir erkek oğlu oldu.
>
> Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi,
>
> Kıpkızıl ağıziyle [ağzıyla], ateş gibiydi benzi.
>
> Al al idi gözleri, saçları da kapkara!
>
> Perilerden de güzel, kaşları var ne kara!
>
> Geldi ana göğsüne, aldı emdi sütünü,
>
> İstemedi bir daha, içmek kendi sütünü!
>
> Pişmemiş etler ister, aş, yemek ister oldu!

[294]Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 76.

Etrafdan [etraftan] şarap ister, eğlenmek ister oldu!

Ansızın dile geldi, söyler, konuşur oldu!

Kırk gün geçtikten sonra, yürür oynaşur oldu!

Öküz ayağı gibi, idi sanki ayağı!

Kurdun bileği gibi, idi sanki bileği!

Benzer idi omuzu, tıpkı samurunkine!

Göğsü de yakın idi, koca ayınınkine!

Bir insan idi, fakat, tüylerle dolu idi!

Vücudunun her yeri, kıllarla dolu idi!"[295]

Oğuz Kağan "olağanüstü doğumunun" ardından çok hızlı bir şekilde fiziksel gelişme gösterip "kendi kendine yaşar" hâle gelmiştir. Canlı türleri arasında en uzun süre bakıma muhtaç olan insan yavrularıdır. Diğer canlı türlerinin büyük bir çoğunluğu (kuşlar ve birkaç tür hâriç) doğduktan sonra hızlı bir şekilde toparlanıp birkaç ay anne bakımının ardından doğada rahat bir şekilde yaşamaya başlamaktadırlar. Ancak insan türünde bu süre çok daha uzun sürmektedir. Evrim boyunca bu süre daha da uzamıştır.[296]

Modern insan bebekleri australopithecus, habilis ve erectuslara kıyasla daha uzun bir süre bakıma muhtaçtır. Australopithecus, habilis, erectus ve neandertal türlerinde bu süre daha kısadır. Hızlı gelişim gösterme hayvansal kökene dayalıdır. Bu yüzden Oğuz Kağan'ın çok hızlı bir şekilde gelişip büyümesi ilk olarak hayvan metaforuna dayalı olup ikinci olarak da insan türünün geçmiş dönemlerindeki hızlı gelişimini hatırlatmaktadır. Söz konusu bu erken büyüme ve olgunlaşma motifi diğer Türk dünyası destanlarında da sıklıkla görülmektedir. Bu destanlarda görülen erken büyüme ve olgunlaşma motifi de doğadaki diğer canlı türlerinin daha kısa bir bebeklik/yavruluk dönemi geçirmeleri ile ilgilidir. Kendisini de doğanın ve diğer canlıların bir parçası olarak gören insan türü, bu özelliği halk anlatılarında işlemiş olabilir.

Bir diğer önemli nokta da Oğuz Kağan'ın hayvansal özelliklerle nitelendirilmesidir. Böyle bir tanım, gücü ve kudreti yansıttığı gibi kolektif zihinde hayvansal olmayı ve hayvansal kökenden gelmeyi de işlemektedir. Ayrıca Oğuz'un vücudu da tıpkı proto-insanlar gibi tamamen kıllarla dolu olarak tasavvur edilmiştir.

[295] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 115.
[296] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Barry Bogin, "The Evolution of Human Childhood: A Unique Growth Phase and Delayed Maturity Allow for Extensive Learning and Complex Culture", *BioScience*, C. 40, S. 1 (1990), s. 16-25.

Destanın ilerleyen kısımlarında kutsal bir şekilde ortaya çıkmayı simgeleyen ağaç motifini de görmekteyiz:

"Oğuz'un yerin kızı ile evlenmesi:

Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,

Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,

Ağacın koğuğunda [kovuğunda], bir kız oturuyordu

Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı,

Irmak dalgası gibi, saçları dalgalıydı.

Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,

Kim olsa şöyle derdi, yer yüzünde yaşayan:

'Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah! Biz ölüyoruz!'

Der, bağırır dururdu!

Tıpkı tatlı süt gibi, acı kımız olurdu!

Oğuz kızı görünce, aklı başından gitti,

Nedense yüreğine, kordan bir ateş girdi.

Gönülden sevdi kızı, tutup aldı elinden,

Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.

Birinci oğlancuğa, Gün adını koydular,

İkinci oğlanaysa, Ay adını buldular,

Deniz olsun üçüncü, diye memnun oldular.

Oğuz bunu duyunca, ilinde soy soylattı,

Toy yaptı, şölen verdi, çok büyük toy toylattı!

Yarlık verdi iline: . . ."[297]

Daha önceki kısımlarda da ele alındığı üzere Oğuz Kağan Destanı'nda da insanın ilk yuvasını simgeleyen ağaç motifi "ortaya çıkışı" ve "türemeyi" simgelemektedir. Oğuz Kağan'ın ikinci eşi olacak kadın bir ağaç vasıtası ile dünyaya gelir. Oğuz Kağan'ın diğer üç oğlu da ağaç vasıtası ile dünyaya gelen bu kadından türerler. Bu açıdan ağaç evrimsel süreçte olduğu gibi bu anlatıda da gelişimi ve dünyaya yayılımı işaret etmektedir.

[297] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 117-118.

Oğuz Kağan Destanı'nın Arap harfli varyantında da ağaçta veya ağaç vasıtası ile doğma / türeme ile ilgili unsurlar bulunmaktadır. Şükrü Elçin bu varyant için "13. asır başlarında Moğol tarihçisi Reşîdü'ddin'in Câmiüt't-tevârih adlı eserinde 'Târih-i Oguz ve Türkân ve Hikâyât-ı Cihângîr-i Û' başlığı ile Farsça kaydedilen bu rivâyet İslâmî bir karakter taşımaktadır" der.[298] Söz konusu bu varyantta Oğuz Kağan "İt-Barak" denen bir halk ile savaşa girer. Bu savaş sırasında Oğuz Kağan'ın ordusundan olan bir kadın "ağaç kavuğunda" doğum yapar.

Varyantta ele alınan söz konusu bu olayı Bahaeddin Ögel şu şekilde dile getirir:

> "O çağların hükümdarları, uzak yerlere savaş için giderlerken, karılarını da beraber götürürlerdi. Beğler ve askerler de böyle yaparlardı. Oğuz-Han'ın beylerinden biri de, karısını yanma alarak akma çıkmıştı. Bey savaşta ölünce, karısı da hemen kaçıp, Oğuz-Han'ın yanma geldi. Kadının doğum günü de geldiğinden, doğum ağrıları başladı. Bu sırada hava çok soğukmuş ve barınacak bir yer de yokmuş. Kadın başka bir çare göremeyince, hemen gövdesi çürümüş bir ağacın içine girmiş ve bu ağacın koğuğunda [kovuğunda] doğumunu yapmış. Doğan çocuk da oğlanmış. Bunu hemen Oğuz-Han'a haber vermişler. Oğuz-Han bunu duyunca, etrafındakilere şöyle bir buyruk vermiş:
>
> 'Bu çocuğun babası, bizim hizmetimizde vuruşurken öldü. Ona bakıp, büyütecek bir kimsesi de yoktur. Bu sebeple bu çocuk benim oğlum olsun'. Çocuğun adını da Kıpçak koymuş."[299]

Destanın bu varyantında ağaçtan doğma veya türeme yoktur. Eski Türk mitlerindeki ve destanlarında ağaçtan doğma ve türeme motifi İslami varyantta "ağacın içerisinde doğma" biçimine dönüşmüştür. Ancak bu biçimin kökeni ağaçtan doğma inancına dayalıdır. Ayrıca ağaç kovuğunda doğum yapma, insan türünün eski dönemlerinin de bir izidir. Günümüzde dahi bazı ağaç türleri çok geniş bir gövde yapısına sahiptir. Bu tür ağaçların eski devirlerde çok daha fazla sayıda olduğu bilinmektedir. Gövdesinde kovuk olan bu geniş gövdeli ağaçlarda bir insan rahat bir şekilde barınabilmektedir. Bu bakımdan bu tür ağaçlar eski insan toplumlarının yaşadığı ve çoğaldığı yerler olmuştur. İlgili destanda da bunun izleri görülebilmektedir.

Aynı varyantta biyolojik evrimi anımsatan bir nokta da İt-Baraklardır. Kıl-Barak olarak da adlandırılan bu varlıklar Oğuz Kağan Destanı'nda geçen yarı insan yarı köpek şeklindeki bir halktır.

[298] Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 75.
[299] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 186.

"Oğuz-Han, kuzeyde ve karanlıklar ülkesinde oturan Kıl-Barak kavmine karşı harbetmeğe [harp etmeğe] karar vermişdi [vermişti]. Bu ülkedeki erkeklerin yüzleri, köpek yüzünü andırırmış."[300]

Yarı insan yarı köpek şeklindeki bu tasavvur insan türünün evrimsel süreç içerisinde hayvandan insana dönüşümünü hatırlatmaktadır. Türklerin kolektif zihninde hayvanlar insanlara, insanlar da hayvanlara dönüşebilir. Böyle bir düşünüş, toplum algısındaki insanın değişip dönüşerek ortaya çıktığını yansıtır

İçerisinde insanın biyolojik evrimine benzer unsurlar taşıyan bir başka anlatı ise Arı-Haan adlı Tuva kahramanlık destanıdır. Destanın giriş kısmı mitolojik özellikler taşımaktadır. Söz konusu bu kısımlarda destanın kahramanı olan Arı-Haan'ın dünyaya gelişi ve giderek insanlaşması evrimsel süreci anımsatmaktadır:

"Geçmişin geçmişinde,

Öncelerin öncesinde,

İyi çağın omzunda,

Kötü çağın başında,

Yer-zaman oluşurken,

Şagjıı-Tümey burkan hâkim iken,

Bir yerde,

Başında ak taygalı,

Önünde sarı yalçın kayalı,

Çetin boğazdan ırmak varmış.

Sarı yalçın kayanın ortasında,

Yalnız bodur ağaç var imiş.

Irmağın bir tarafında,

Canlı bir şeyin geçemediği,

Gür orman var imiş.

Yalnız bodur ağacın ortasında,

Parmak başı kadar,

Yuvarlak ur varmış,

[300] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 188.

Kuzey tarafından rüzgâr vurunca,

Güney tarafa düşecek gibi,

Güney taraftan rüzgâr vurunca,

Kuzey tarafa düşecek gibi,

Duran ağaç imiş.

Ağacın ortasındaki uru,

Gün be gün büyüyüp,

Bir gün kişi başı kadar olup,

Bir gün tokmak gibi olmuş.

Daha sonra büyük demir kazan,

Gibi olup yarılıvermiş.

Ondan altın başlı,

Gümüş göğüslü oğlan,

Çıkıp gelip,

Ağacın gövdesinden,

Tutunu verip,

Oturup durmuş.

Gölge tarafı kararıp sertleşinceye,

Güneş tarafı kahverengileşip sertleşinceye,

Oğlan oturup durmuş.

Nice zaman, nice vakit,

Oturuvermiş.

Bağırayım diyende,

Canlı şey gözükmez.

Çağırayım diyende,

Kişi de göze gözükmez.

Daha sonra bir gün düşünürken:

‘Kara ağaçtan doğduğumdan,

Benim anam babam Uspun gök denizdeki,

Yer iyesidir herhalde’ diye,

Düşünüverip,

‘Yer anam ben burada,

Katıyıp oturur kişi miyim?’

Diye bağıranda,

Neredendir bilinmeyen,

Bir ses-gürültü çıkmış.

Dinleyip durduğunda:

‘Oradan sürüklenip inip,

Nehir yatağına varıp,

Kalpak kaya altında yuva tutup,

Dünyanın kara-ala kurdunu,

Cihanın kızıl-ala kurdunu,

Tutup yiyip yaşarsın’ deyip,

Durur imiş.

Yalçın kayanın aşağısına sürüklenip inip,

Dağ boğazındaki kara ırmağın kenarına gelip,

Kalpak kaya altında,

Ottan samandan yuva tutup,

Kara yerin,

Kara-ala kurdunu toplayıp yiyip,

Cihanın,

Kızıl-ala kurdunu toplayıp yiyip,

Karnının bir tarafı,

Böcek-kurt yediğinden,

Kızıl-ala oluvermiş.

Bir tarafı,

Kara-ala kurt yediğinden,

Kara-ala oluvermiş, yaşar imiş.”[301]

[301] Metin Ergun ve Mehmet Açа, *Tıva Kahramanlık Destanları II*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 225-227.

Alıntılanan destan metninde görüldüğü gibi Arı-Haan "sarı yalçın kayanın ortasındaki" "yalnız ve bodur ağaçtan" doğmuştur. Buradaki türeyişi simgeleyen ağaç motifi insan türünün ağaçlık bölgelerde gelişim göstermesi ile ilgilidir. Kolektif bilinçaltında (veya bilinçdışında) yer alan ağaçtan yayılma bu destanda da görülmektedir.

Bir başka önemli nokta ise Arı-Haan'ın ilk başta kurtlarla ve böceklerle beslenmesidir. Bu beslenme tarzı ilkel primatları hatırlatmaktadır. Günümüzde insan dışındaki primatlar da Arı-Haan gibi böcekler ve kurtçuklarla da beslenmektedir. Destanda var olan bu anlatım insan türünün evrimsel süreç içerisindeki eski beslenme tarzının izlerini yansıtmaktadır.

Ormanda bir "hayvan" gibi yaşayan Arı-Haan'ın insanlaşma süreci "atı" bulmasıyla başlamıştır. Atı ile etkileşime geçtiğinde bile kurtçukları ve böcekleri yemesi devam etmiştir:

"Ertesinde deminki şeyi,
Kalkıp otlayıverende,
Oğlan varıp sırtının
Kurdunu toplayıp yiyip,
Durur imiş.
Deminki şeyi de otlayıp,
Durur imiş.
Nice zaman, nice vakit,
Böyle yaşaya gelmişler."[302]

Mitolojik özellikler taşıyan bu destanda Arı-Haan, insan türünün ilkel dönemlerini hatırlatmaktadır. Kolektif zihinde veya bilinçaltında yer alan eski dönem hatıraları söz konusu bu destan metninde kendini göstermektedir. Arı-Haan, at ile etkileşime geçtikten sonra insanlaşır. Süt içmeyi öğrenir.

Doğada tek başına hayvan gibi yaşarken derisi sertleşip renk değiştirmiştir. Bu görünümü vahşi primatlar gibidir. İnsanlaşma süreciyle birlikte vücudundaki sert kabuklar dökülür ve bir kahraman / batır gibi giysiler giyer. Bu bakımdan Arı-Haan'ın destan metnindeki tasviri ve insanlaşma süreci, insan türünün biyolojik evrimi ile benzer özellikler taşımaktadır.

[302] Metin Ergun ve Mehmet Açа, *Tıva Kahramanlık Destanları II,* Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 228.

Kıyaslayacak olursak Arı-Haan ilk başlarda australopithecusları ve öncesindeki insansıları çağrıştırmaktadır. Destanın ilerleyen kısımlarında hızlı bir şekilde ilkel homo sapiense ve ardından da homo sapiens sapiense dönüşür. Başkurt Türklerinin mitolojik destanlarından olan Ural Batır destanında da Arı-Haan destanındaki gibi ilkel yaşam tarzı söz konusudur.

Ural Batır'ın annesi Yenbike ve babası Yenbirzi de ilkel bir yaşam tarzına sahiptirler. Bu ikili avladıkları hayvanları çiğ bir şekilde tüketmekteydiler. Aynı şekilde Ural Batır ve büyük kardeşi Şülgen de bu şekilde beslenmekteydi. Anlatının giriş kısımlarında vahşi yaşam ve avcılık motifi ön plana çıkmaktadır. Arı-Haan destanındaki gibi bir kıyaslama yapacak olursak Yenbike ve Yenbirzi'nin yaşam tarzı homo erectus sonrası neandertalleri ve ilkel homo sapiensleri hatırlatmaktadır.[303]

2.3.1.3. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Efsanelerde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar

Efsaneler, mit ve destan türü gibi insanların yaşadıkları dünyayı tanıyıp ve bilmek için sordukları soruların sosyo-bilişsel cevaplarıdır. Üç tür bu noktada birleşseler de mitler daha inançsal bir yapıya sahiptir ve bu yüzden dinlerle ilgilidirler. Ayrıca mitler kozmik bir dünyada geçer, mitin yeri ve zamanı bilinen dünyaya ait değildir. Destanlar ise toplum ve devlet bilincinin yansımalarıdır. İdealistlik, toplum normları ve kültürün aktarımı destanlar vasıtası ile yansıtılır. Destanların dünyası da günümüzün dünyası gibi değildir. Destan dünyası ve zamanı bilinen dünyanın bir önceki hâli ya da olması gereken şeklidir. Efsane türü ise normal yaşamın kendi yansımasıdır. Efsanenin zamanı da dünyası da şu anki zaman ve dünyadır. Efsane içerisinde geçen olayları, kişileri ve yerleri şu anki dünyada da görebiliriz. Efsanelerde geçen olayın aktarımı her ne kadar hayali olarak görülse de anlatırken ve düşünürken gerçek olduğuna inanılır.

Başka bir noktadan bakacak olursak mit olarak adlandırdığımız anlatılar zamanla bazı açılardan destan türünü oluşturmuştur. Mite kıyasla yaşanılan dünyayı daha çok yansıtan destan türü de zamanla efsaneleri ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar üç tür de hâlen yaşasa da birbirleriyle etkileşimli olarak ortaya çıkmışlardır ve bazı noktalarda birbirlerine benzemektelerdir. Bu yüzden günümüzde halk edebiyatı ve halk bilimi alanlarında mit, destan ve efsane karmaşası yaşanmaktadır.

[303] Söz konusu destan için bkz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun, *Başkurt Destanları 1; Mitolojik Destanlar,* çev. Metin Ergun vd., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 55-56.

Efsane türü mitler gibi nesne, olay, tabiat unsuru ve kişiler hakkında açıklama yapan bazen de bu konularda köken özelliği gösteren anlatılardır. Ancak efsanelerde mitlerden farklı olarak tamamen yaşadığımız dünyayı yansıtır şekilde ele alınmaktadır. Efsanede konu edinilen bir nesneyi günlük yaşantımızda rahatlıkla görebiliriz. Bir efsanede kökeni belirtilen yerleri gidip görebiliriz. Efsane kahramanları da birkaç olağanüstü özellik haricinde bizlere benzemektedir. Efsaneler mitler gibi sadece kozmik bir zamanı ve kozmik bir yeri ele almaz. Yüzlerce yıl önce oluşabildiği gibi birkaç gün öncesinde de oluşabilmektedirler.

Her ne kadar hayali olarak görülseler de efsane anlatıcısı ve dinleyicisi icra sırasında efsanenin gerçekliğine inanmaktadır. Bunların yanı sıra efsanenin belirli bir şekli ve uzunluğu da yoktur. Konuşma dilinde ele alınıp mensur şekillerde yazıya geçirilmişlerdir. Efsane içeriğinde mit, destan ve masal gibi pek çok farklı tür bulunabilir.

Her konu hakkında efsane oluşabildiği gibi daha çok insanların / halkın ilgisini çeken konular hakkında oluşmuşlardır. Din ve inanç konulu pek çok efsane de halk arasında yaşamıştır ve hâlen yaşamaktadır. Din, inanç ve kutsal kişiler hakkında oluşan efsanelere menkâbe / menkıbe adı verilmiştir. Menkâbe / menkıbe adlı efsanelerin yazılı hâlleri de "menâkıbnâme" olarak anılmıştır.

Ele aldığımız bu türün ilk kökenleri mit ve destanlarda da olduğu gibi tarih öncesine dayanmaktadır. İlk dönem insan toplumlarının bireysel ve sosyal düşünceleri, yaşam tarzları ve inançları efsanelerde sıklıkla yer almaktadır. Modern dünyaya gelindiğinde de efsane türünün format değiştirerek hâlen devam ettiğini görmekteyiz. Sinema filmleri, müzikler, çizgi romanlar, tiyatro oyunları ve süper kahraman dünyası efsane türünün devam ettiği ortamlardır.

Efsane türündeki metinlerde de insanın ortaya çıkmasına dair anlatılar mevcuttur ve bu anlatılarda biyolojik evrimine benzer niteliklerdeki söylemler veya motifler karşımıza çıkabilmektedir. Ancak bu tür halk edebiyatı ürünlerinde evrimsel unsurlar daha azdır. Evrimsel özelliklere benzer anlatımlar ve motifler zaman içerisinde anlatılardan ve inançlardan çıkarılmıştır. Bunun nedeni muhtemelen Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık dinlerinin etkileri olabilir.

Mitoloji ve destanlarda olduğu gibi efsane metinlerinde de türeyiş motifi bulunabilmektedir. Ancak çalışmanın konusu ile ilgili olarak bu metinlerde insan türünden başka canlı türlerinin türeyip yayıldığını görmekteyiz. İnsanın başka bir canlı

türüne evrilmesi anlatımı da insanın evrimsel süreci ile ilgilidir. Çünkü kolektif bilinçaltında (veya bilinçdışında) insan başka canlılardan veya toprak, su ve ağaç gibi varlıklardan türemiştir. Bunun etkisi ile yine kolektif düşünceye göre insandan da başka canlı türleri ortaya çıkabilir.

Doğa ve enerji gibi halk düşüncesi ve yaratmaları da her zaman aktif ve dönüşümlüdür. Bu açıdan Türk efsanelerinde insanın başka canlı türlerine kaynaklık ettiğini görmekteyiz. Ancak bu tür anlatımlar ilgili metinlerde bir suç sonucu ceza olarak gerçekleşmektedir. Tabu veya ceza motifini ele alırsak insanın başka canlılara dönüşmesi ters evrim[304] biçiminde veya dejenere bir şekilde olmaktadır.

Efsanelerde insan evrimi ile benzer yapıdaki metinler insan türünde başka türlerin türeyip yayılışına dayalı olan anlatılardır. Söz konusu bu anlatılarda göre ayı, yusufçuk kuşu, domuz ve köstebek gibi hayvan türleri insan türünden evrilmişlerdir.

Dolgan Türklerine ait bir efsanede ayının insandan türemesi şu şekilde ele alınır:

> "Adamın birinin bir kızı varmış. Bu kız, hayli büyümesine rağmen küçük çocuklar gibi her zaman, sabahtan akşama değin ağlarmış.
>
> 'Niye ağlıyorsun?' diye sordukları zaman da hiçbir şey söylemez, susarmış. Ertesi gün, tekrar ağlamaya başlarmış.
>
> Yine böyle ağlarken bir gün babası:
>
> 'Niye ağlıyorsun; yoksa yemek mi istiyorsun?', diye sormuş. Kız, buna rağmen ağlamayı kesmemiş; bir hafta boyunca ağlamış. Sonunda babası, dayanamayıp:
>
> 'Güzelim yoksa sen cin, peri (abaası) mi olmak istiyorsun veya yeryüzünün en yırtıcı hayvanı ayıya mı dönmek istiyorsun? Neden ağlayıp duruyorsun?' diye sormuş.
>
> Kız:
>
> 'Ben ayı olmak istiyorum', demiş.
>
> 'Öyleyse ol', demiş babası.
>
> İşte bu şekilde o kız ayıya dönmüş ve ayı nesli ondan çıkmıştır."[305]

Anlatıda ayının insandan türeyip çoğaldığı işlemektedir. Başka bir Türk efsanesinde de ayı insandan türemiştir. Bu anlatıya göre "Hazret-i Hızır", koyun yünü istemek için bir çobanın yanına gider. Ancak bu çoban, Hızır'a yün vermek istemez ve yünlerin arasına saklanır. Bu durumu gören Hızır da çobana "kalk hey ayı!" der. Bunun

[304] Ters evrim için bkz. Henrique Teotónio ve Michael R. Rose, "Perspective: Reverse Evolution", Evolution: International Journal of Organic Evolution, C. 55, S. 4 (2001).
[305] Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerin Değişme Motifi II. Cilt,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 841.

sonucunda cimri çoban ayıya dönüşür ve ayı da insanoğlundan türemiş olur.[306] Anlatıda insanın ayıya bir suçun ardından ceza olarak dönüştüğü görülür.

Samsun'un Havza ilçesinde (Ortaklar ve Ereli köylerinde) de bu efsaneye benzer bir anlatı bulunmaktadır. Söz konusu anlatıya göre adamın biri koyun yünleri üzerinde yuvarlanır. Bunu gören bir kadın da "maymun olasın" diye o adama sitem eder ve adam maymuna dönüşür. Günümüzdeki maymunlarda bu adamdan türerler. Aynı ilçede bir maymunun bir kızı kaçırdığı ve ikisinden yavrular türediğine dair de bir efsane vardır. İlçede derlenmiş olan anlatılardaki insan-hayvan dönüşümü manzum ürünlerde de görülebilmektedir. Havza'da derlenmiş olan bir manide de konumuzla ilgili bir söylem bulunur. Cafer Özdemir'in derlemiş olduğu mani şu şekildedir:

"Havza yolu dar aman,

Ben onlara varamam,

Onlar eşek soyudur,

Ben onlarla duramam."[307]

Manide her ne kadar insan soyu bir aşağılama olarak bir hayvana bağlansa da Türk toplumu arasında var olan hayvan-insan dönüşümü algısını da yansıtmaktadır. Mitolojik anlatıların yaygın olduğu dönemlerden sonra da insanın hayvansal bir kökene sahip olduğu düşüncesi devam etmiştir.

Bir Türkmen efsanesine göre domuz da bir ceza sonucu insandan türemiştir. Söz konusu bu anlatıda ise bir balıkçı, Seyit Hacı adlı bir görevliye öşür vergisi vermek istemez. Seyit Hacı da bu balıkçıya domuz olması için beddua eder. Bunun sonucunda da balıkçı domuza dönüşür. Türkmen Türkleri de domuzun insandan türediğine inanır ve domuz yemezler.[308]

Türkmen Türklerinin, İslam dininin öğretilerinden dolayı domuz yeme yasağını insan ata motifi ile birleştirerek anlatı biçiminde ortaya koymuşlardır. Söz konusu bu yasak İslam dini çerçevesi ile değil de Türk toplumunun insanlığa olan saygısı ve yamyamlık tabusu ile aktarılmıştır. Ele alınan bu özelliklere rağmen bu anlatıda da hayvandan insana – insandan hayvana dönüşüm motifi işlenmiştir. Kazakistan'ın Jambıl

[306] Necati Demir, *Türk Efsaneleri II*, Edge Akademi, Ankara 2013, s. 41-42.
[307] Cafer Özdemir, *Havza Yöresi Anonim Halk Edebiyatı Ürünleri Üzerine Bir Araştırma,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003, s. 139.
[308] Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerin Değişme Motifi II. Cilt*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 517.

bölgesinde derlenen "Domuzun Eti Neden Yenmez" adlı bir efsanede de domuzun bir suç-günah sonucu insanlardan türediğine dair bir anlatım ve inanç bulunmaktadır.[309]

Richard W. Redding, Orta Doğu merkezli bu yasağın asil itibari ile söz konusu coğrafyada su kaynaklarının azlığından dolayı ortaya çıktığını düşünmektedir. Çünkü domuzlar fizyolojik özelliklerinden dolayı yoğun bir şekilde suya ihtiyaç duymaktadırlar (vücutlarını soğutmak için). Redding bundan dolayı Orta Doğu'da domuzun hem tüketiminin hem de üretiminin yasaklandığını öne sürmektedir.[310]

Bir suçun ardından ceza olarak insandan türeyen bir başka hayvan ise köstebektir. İlgili efsaneye göre tarla paylaşımı yapan iki kardeşin en büyüğü küçük kardeşini kandırmak ister ve şöyle söyler:

> "'Bak yarın sabah ezeninden [ezanından] yarım saat önce gelecez [geleceğiz].' Bu toprak dillenecek, şuraya ikimiz yatacağız. Sen 'Tarla, toprak benim misin?' diye bağıracan [bağıracaksın]. Eğer: 'Seninim dirse [derse] senin olacak, seslenmezse senin değil. Ben bağırınca 'Seninim' dirse [derse] benim olacak."[311]

Büyük kardeş bunun ardından kendi oğlunu tarlaya gömüp küçük kardeşini kandırır ve tarlayı alır. Kardeşi gittikten sonra da oğlunu topraktan çıkarmak ister ama:

> "Bakmış, çocuk yok. Deşiyor deşiyor yok. Bakıyor öbür yanı da açık, öbür yanı açık. Hepsine bakıyor. Çocuk yok. Yok olmuş gitmiş. Bu körsüler [köstebek], bu çocuktan ibaret olmuş. Köstebekler insandan azmayımış [dönmeymiş / türemeymiş]. Böylece üremiş gitmişler."[312]

Efsane metninde görüldüğü üzere körsü olarak da adlandırılan köstebekler de insandan türemişlerdir. Efsanelerde yer alan bu şekildeki anlatımlar veya inanışlar Türk toplumunun kolektif düşüncesinde yer alan insanın hayvandan türemesi ve hayvanın da insandan türeyebileceği fikrinin yansımasıdır. Yusufçuk kuşunun türeyişi hakkında efsanede de bu fikir görülür[313]:

> "Anlatıldığına göre vaktiyle Çukurova yöresinde bir babanın iki çocuğu varmış. Allah'ın dediği olmuş, çocuklarının annesi vefat etmiş. Çocuklar küçük, baba genç; bu böyle devam edecek değil elbette. Baba evlenmeye karar vermiş. Böylece çocukları da anasız kalmayacakmış.

---

[309] Bibigül Ospanaliyeva, *Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011, s. 374-375.
[310] Richard W. Redding, "The Pig and the Chicken in the Middle East: Modeling Human Subsistence Behavior in the Archaeological Record Using Historical and Animal Husbandry Data", *Journal of Archaeological Research*, C. 23, S. 4 (2015).
[311] Adem Yaldız, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002, s. 232-233.
[312] A.g.e. s. 234.
[313] Yusufçuk kuşu ile ilgili bu efsane ve benzer varyantları Türkiye'nin pek çok bölgesinde görülmektedir.

Ama gelen cici anne hiç de babanın dediği gibi çıkmamış. Çocuklara karşı çok zalimce hareketlerde bulunur, en küçük kabahatlerini büyütüp onları dövermiş.

Çocuklar davar otlatmaya gittikleri bir gün hayvanlardan birkaçını kaybederler. Korkuları büyüktür. Eve dönmeye cesaret edemezler, oturup Allah'a yalvarırlar:

'Allahım [Allah'ım], beni taş et.'

'Allahım [Allah'ım], beni de kuş et.'

Biri taş olur, öbürü de kuş ... Taş olan orada kalır, kuş olan 'pırr' diyerek uçup gider.

Taş olan kardeşin adı Yusufmuş [Yusuf'muş]; kuş olup uçan kardeş de onu arar dururmuş:

'Yusuf, Yusuf! Yitiği buldun mu?' diye öter dururmuş.

Yusufcuk kuşunun bu olaydan sonra çoğaldığına inanılır."[314]

Ele alınan efsanelerde görüldüğü üzere bazı Türk anlatılarında insanın başka tür canlılara dönüştüğü / evrildiği ve yeni canlı türleri oluşturduğu işlenmektedir. Bunların yanı sıra herhangi bir hayvanın insana dönüştüğü de görülmektedir. Bu anlatım insanın başka canlılardan ortaya çıkması düşüncesinin bir yansımasıdır. Bir Dolgan efsanesinde böyle bir durum anlatılır. Anlatıya göre bir grup Dolgan Türk'ü bir av sırasında kürk giyen ve kuyruğu olan bir adamın bir maralı öldürdüklerini görürler. Bu olayın ardından akşam vakti bu kürklü adam Dolganların çadırına girmiş ama bu adam insandan çok bir kurt görünümündeymiş. Dolganların bakışı, bu yarı kurt yarı insanı normal bir insana çevirmiş.[315] Söz konusu bu efsane Türklerini hayvan ata inancının ve kurt toteminin bir izidir.

Yarı insan yarı hayvan veya vahşi / mağara adamı motifi ya da anlatımı başka Türk efsanelerinde de görülmektedir. Giresun'un Güce ilçesinde anlatılan "Orman Adam" adlı bir efsane de yarı insan yarı hayvan şeklindeki kötücül bir varlık üzerine kuruludur. Necati Demir, Türk Efsaneleri adlı kitabında bu efsaneyi şu şekilde aktarmaktadır:

"Eskiden bir Orman Adam varmış ve tüm vücudu kıllarla kaplıymış. Orman Adam, millet yaylaya giderken onlardan birini yakalayarak ormana götürmüş. Eskiden bit çok olduğu için Orman Adam'ın üstünde de çok bit varmış.

[314] Saim Sakaoğlu, *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2012, s. 160-161.
[315] Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerin Değişme Motifi II. Cilt*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 841-842.

> Yakaladığı adam, üstündeki bitleri çıra tutup yakmaya başlamış. Bunu gören Orman Adam da aynısını yapınca vücudunun tüyleri tutuşmuş ve Orman Adam yanmış. Böylece kaçırılan adam kurtulmuş."[316]

Bu efsane yarı insan yarı hayvan şeklindeki melez varlık üzerine kuruludur. Bu varlık, hayvanın insana ve insanın da hayvana dönüşebileceği düşüncesinin bir yansımasıdır. Orman Adam anlatısı Azerbaycan Türklerinin mitolojisinde yer alan Ağaç Kişi adlı kötücül varlıkla da benzerlikler taşımaktadır.

Rize'nin Güneysu ilçesinde anlatılan "Yaban Adam" adlı efsane de yarı insan yarı hayvan şeklindeki melez bir varlık üzerine kuruludur.[317] Bu efsanedeki Yaban Adam da hayvandan insana ya da insandan hayvana geçiş inancının veya düşüncesinin bir yansımasıdır.

Ele alınan metinlerde görüldüğü üzere Türk efsanelerinde insanın biyolojik evrimini anımsatan pek çok motif ve anlatım bulunmaktadır. Bu motif ve anlatımlar genelde bir türün başka bir türe dönüşebileceği ve bu türden türeyebileceği şeklindedir.

İslami kişiler, olaylar ve inançlar üzerine kurulan menkıbelerde de insan evrimi ile ilgili motifler ve anlatımlar bulunabilmektedir. Söz konusu bu dini efsanelerden biri de Fatma Ana hakkında anlatılmaktadır. Satı Kumartaşlıoğlu bu menkıbeyi şu şekilde aktarır:

> "İkinci efsane, insanların hayvanlardan farklı olarak doğumdan hemen sonra ayağa kalkıp yürüyememesi özelliğine dairdir. İnsanların böyle bir vasfa sahip olmasında da Fatma Ana'nın isteği söz konusudur. Efsaneye göre eskiden insanlar doğum yaptıktan sonra, çocuklarını hayvanlar gibi yalayarak temizlerlermiş. Hayvanlar nasıl böyle yaptıklarında yavruları ayağa kalkıp yürümeye başlıyorlarsa, insanlar da doğduktan hemen sonra ayağa kalkıp yürüyorlarmış. Fadime Ana da doğum yapmış. Ama çocuğunu yalamaktan tiksinmiş. Peygamber Efendimize başvurup, 'Ya Resulullah, doğan çocuğumu yalamaktan tiksiniyorum. Bu duruma bir çare olsaydı' demiş. O andan itibaren insanlar doğan çocuklarını yalamamış. Bu yüzden de insanoğlu doğduktan hemen sonra yürümemiş. Yürümesi için belli bir zaman gerekmiş."[318]

Menkıbede işlendiğine göre insan türü de diğer primatlar ve diğer hayvanlar gibi yavrularını doğduktan sonra yalamaktadır. Ancak Fatma Ana'nın isteği üzerine insanlar yavrularını yalamayı bırakır. Evrimsel süreç içerisinde insan türü de diğer canlılar gibi

---

[316] Necati Demir, *Türk Efsaneleri I*, Edge Akademi, Ankara 2013, s. 205.
[317] Söz konusu efsane için bkz. Necati Demir, *Türk Efsaneleri I*, Edge Akademi, Ankara 2013, s. 258-259.
[318] Satı Kumartaşlıoğlu, "Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 6 (2015), s. 110.

doğumdan sonra yavrularını yalamaktaydı. Ancak geliştikçe yavru yalamayı bırakmışlardır. Ayrıca anlatıda insan yavrularının doğum ardından diğer hayvanlar gibi hızlı bir şekilde fiziksel ve zihinsel gelişme gösterdiği de işlenir. Ancak bu durum da zaman içerisinde değişir ve insan yavruları uzun bir süre bakıma muhtaç hâle gelir. İnsanın biyolojik evriminde de bu olay gerçekleşmiştir.[319] Bu bakımdan da bu anlatı ve evrimsel süreç arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Ele alınan anlatıda bilimsel bir gerçek işlenmemektedir. Fakat halk edebiyatı ürünündeki insan evrimi ve modern evrim teorisi bakımında benzerlikler içeri.

3.3.1.4. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Masallarda İnsana Dair Evrimsel Unsurlar

Masallar "hadiseleri muhayyel bir dünyada cereyan eden, kahramanları insan ve kimi zaman da hayvan ve olağanüstü varlıklar olan, dinleyenleri eğlendiren ve bu arada eğiten, gerçeği bir takım remz ve sembollerle gerçeküstü kalıplara sokarak yansıtmaya çalışan mensur"[320] halk edebiyatı ürünlerindendir.

Seçkin Sarpkaya masal türünün genel özelliklerini şu şekilde açıklar:

> "Masal temelde sözlü kültürde yaratılıp, icra edilip, aktarılan; profesyonel anlatıcıları olduğu gibi, profesyonel olmayan kişiler tarafından da yaş, cinsiyet vb. özellikler fark etmeksizin, kimi zaman içinde şiir parçaları da olacak şekilde, genellikle konuşma diliyle, bir tekerleme veya çeşitli kalıp ifadelerle başlayıp yine bir tekerleme ve/veya kalıp ifadelerle biten, olağanüstü, fantastik veya gerçekçi olayların anlatıldığı, kahramanları insanlar veya hayvanlar başta olmak üzere olağan veya olağanüstü tüm varlıklar olabilen, temel amacı inandırmaktan ziyade eğlendirmek ve vakit geçirmek olmakla birlikte eğitmek, öğretmek, terbiye etmek, hayata hazırlamak başta olmak üzere birçok işlevi olan anlatı türünün adıdır."[321]

Sözlü kültür ortamında oluşup daha sonra yazılı kültür ortamına aktarılan masallar genel olarak gerçek veya gerçeküstü kişilerin yaşamış oldukları gerçek veya gerçeküstü olayları konu edinir. Bu olaylar genellikle gerçek dünyada gerçekleşir ancak bu gerçek dünyada bilinmeyen ve olağanüstü özelliklere sahip olan mekânlar, köyler, şehirler, ülkeler vb. yerler bulunabilmektedir. Masal türü yediden yetmişe bütün insanlara bir konu

---

[319] İnsan türünün bebeklik döneminin uzun sürmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel E. Lieberman, *İnsan Vücudunun Öyküsü: Sağlık, Hastalık ve Evrim*, çev. Raşit Bilgin, Say Yayınları, İstanbul 2015, s. 143-185.
[320] Doğan Kaya, *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, 3. bs., Ankara 2014, s. 529.
[321] Seçkin Sarpkaya, *Türklerin Şeytani Masalları; Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar*, Karakum Yayınevi, Ankara 2018, s. 13.

hakkında öğüt veya ders vermek için anlatılabilir. Eğitici işlevi yoğun olan bu türdeki anlatılar hem yöresel hem de evrensel değerler ve öğretiler taşıyabilir.

Masallar her ne kadar toplumsal bir oluşumla ortaya çıkmış olsa da masal anlatıcılarının etkisi ile bireysel özelliklerle şekillenmektedir. Bu bakımdan hem bireysel hem de toplumsal belleğin izlerini yansıtmaktadırlar.

Mit, destan ve efsane türlerinde olduğu gibi masallarda da insanın biyolojik evrimiyle benzer özelliklere rastlamak mümkündür. Ancak bu benzer özellikler bu türde daha az görülmektedir. Türk masalları genel olarak bir yaratılışı veya kökeni ele almadıkları için insan evrimiyle benzer özellikler barındırmamaktadır. Bundan dolayı bu kısımda incelenecek olan metinler incelenmiş olan diğer türlere kıyasla daha az olacaktır.

Masallarda pek çok şekil değiştirme / dona girme / metamorfoz motifi bulunur. Şekil değiştirme motifi her ne kadar insanın tarih boyunca geçirmiş olduğu evrimle ilgili olsa da bu motifin olduğu her anlatıyı çalışmamıza ekleyemeyiz. Masallardaki insanların hayvanlara ve bitkilere dönüşmesi ya da hayvanların insana ve bitkilere dönüşmesi olayları veya motifleri de insan evrimine benzer ancak bu olaylar ve motifler direkt olarak insanın ortaya çıkması ve türemesi ile ilgili değildir.

Çalışma içerisinde ilgili konuyla alakalı olarak ele alınacak ilk masal bir Altay anlatısıdır. Söz konusu bu anlatıyı Bahaeddin Ögel şu şekilde aktarır:

> "Vaktiyle bir ülkede büyük bir Han varmış. Tanrı bu Han'a, büyük denizi geçerek, Demir-dağ'daki [Demirdağ'daki] insanlarla harbetmesini [harp etmesini] emretmiş. Han da, Tanrının bu emrini yerine getirmek için asker göndermiş. Askerler binbir güçlükle denizi geçip, Demir-dağ'a [Demirdağ'a] varmışlar ve onlara savaş için geldiklerini söylemişler. Fakat onlar hiç oralı bile olmamışlar ve 'savaş nedir,' diye de sormuşlar. Bunlar döğüşelim [dövüşelim] demişler. Anlatmış ve göstermişler ama, hiç bir [hiçbir] faydası olmamış. Geri dönmek zorunda kalmışlar. Geri dönerlerken de, Demirdağ'ın Hanı onlara birçok hediyeler ve Hanlarına da bir kürk hediye etmiş. Gelmişler, durumu Hanlarına da anlatmışlar. Hanları da şaşmış bu işe. Getirin demiş, şu kürkü göreyim, demiş. Getirmişler bakmışlar ki bu kürk kendilerine çok büyük. Kürkü parçalayarak 8 tane kürk yapmışlar. O zaman Han, meseleyi anlamış. Demiş ki: 'Bunların bir tanesi, bizim sekiz kişimize karşılık imiş.' 'Biz bunlarla nasıl savaşırız diye savaşdan [savaştan] vazgeçmiş."[322]

Masalda Türklerden ve diğer milletlerden farklı bir yerde yaşayan ve farklı özelliklere sahip bir topluluk konu edinilmektedir. Bu topluluk normal insanlardan çok

[322] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010, s. 60.

daha büyüktür ve diğer insanların sosyo-kültürel hayatlarını bilmemektedirler. Bu anlatım bir başka insan türünü hatırlatmaktadır. Demirdağ insanları daha farklı bir insan türüdür. Fiziksel özellikleri cro magnon ve neandertaller gibidir. Bu bakımdan Demirdağ insanları farklı insan türlerinin evrimine benzer özellikler taşır. Ayrıca bir dağda, muhtemelen bir mağara içerisinde, yaşamaları da insan türünün geçmiş dönemlerde bu tarz mekânlarda yaşaması ile ilgilidir.

İnsan evrimine benzer özellikler barındıran bir diğer masal ise "Ayı Oğlu Atılehmetgerey" adlı Kazan Tatar anlatısıdır. Bu anlatıyı Mustafa Gültekin, Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler) adlı kitabında şu şekilde aktarmaktadır:

> "Çok eski zamanlarda bir köyde yaşlı bir karı koca varmış. Onların bir kızları, bir de sığırları varmış.
>
> Bir gün bunların sığırları sürüden dönmemiş. Kızları sığırı aramaya gitmiş. Gide gide bir ormana varmış ve kaybolmuş. Bunu ayı yakalamış ve inine alıp, götürmüş. Birkaç yıl ininde saklamış ve kendine hanım yapmış. Bunların bir çocukları doğmuş. Anası ona Atılehmetgerey diye isim vermiş. Bu şekilde yaşayıp, duruyormuş bunlar. Ayı et getirir, hanımı pişirirmiş; ayı çiğ yiyormuş. Oğlu, bir ayda büyüyeceğini, bir günde büyümüş, yirmi beş günde yirmi beş yaşında genç bir delikanlı olmuş. İnsan gücü yetmeyecek kadar güçlü olmuş."[323]

Ele aldığımız masalda hayvandan türeme motifi bulunmaktadır. Atılehmetgerey'in hayvansal bir kökeni vardır. Bu özellikler Altay Türklerinde bulunan hayvan ata inancını yansıtır. Bunun yanı sıra masalda Atılehmetgerey çok hızlı bir şekilde büyür ve gelişir. Modern insan dışındaki diğer primatların ve hayvanların yavruları modern insan yavrularına kıyasla çok daha hızlı bir şekilde büyürler ve gelişirler. İlkel insan türlerinin bebeklik dönemi de modern insana kıyasla daha kısaydı. Ancak evrim süreci içerisinde insan türünün bebeklik dönemi uzamıştır. Bu bakımdan Atılehmetgerey'in hayvansal bir kökenden gelmesi ve (her ne kadar çok abartılı olsa da) çok hızlı bir şekilde büyüyüp gelişmesi de insan evrimiyle benzerlik gösterir.

Söz konusu bu anlatının Kırım Tatarlarına ait benzer bir varyantı da bulunmaktadır. Bu masalda da bir ayı güzel bir kızı kaçırır ve kendisine eş eder. Bu ilişkinin sonucunda da yarı insan yarı hayvan olan "Ayı Kulak" adlı kahraman doğar.

[323] Mustafa Gültekin, *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler),* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 444.

Masaldaki ilgili kısmı Nedim Bakırcı, Kırım Tatar Masalları adlı kitabında şu şekilde aktarır:

> "Kız ayıyla kaya kovuğunda yaşamaya başalar. O, önce çok korksa da sonunda alışır. Yalnız ayı onu hiç dışarı çıkarmaz. O dünya yüzünü ve babasının hasretliğini çeker. İki üç yıl geçtikten sonra kızın ayıdan bir çocuğu olur. Bu çocuğun yarısı insana, yarısı babası ayıya benzer. Şimdi bu gelinin canı hiç sıkılmaz. Bütün gün çocuğuyla kaya kovuğunda eğlenip durur. Çocuk büyür."[324]

Ayı Oğlu Atılehmetgerey masalında olduğu Ayı Kulak masalı da hayvan ata motifini ve hayvan-insan dönüşümünü işlemektedir. Ayrıca Ayı Kulak da Ayı Oğlu Atılehmetgerey gibi insanüstü güçlere sahiptir. Bu özellik hayvan formunun insan formundan daha güçlü olmasına bağlanmıştır.

Samsun'un Havza ilçesinde tespit edilen bir masalda da Ayı Oğlu Atılehmetgerey ve Ayı Kulak ile benzer özellikler bulunmaktadır. Cafer Özdemir, yüksek lisans tezinde Yavucuk köyünden derlediği "Kıldan Kız" adlı bu masalı şu şekilde aktarır:

> "Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, pireler berber iken eski hamam içinde, zamanın birinde yaşlı bir gadın yaşıyormuş. Bu gadının da bir gızı varmış ve beraber yaşıyalarmış. Gızın zayıf mı zayıf, cılız mı cılız bir görüntüsü varmış. Erkeği olmayan ocakların hepsinde olduğu gibi bu gadın gızına hem ana, hem de baba oluyomuş. Hâne raisliğini sırtlayıp evin tüm işleriyle bu gadın ilgileniyomuş. Gızı çelimsiz, gara guru bir yapıda olduğu için bu gıza onu tanıyan komşu ve akrabaları 'Gıldan Gız' diyomuşlar. Ana gız gendi başlarının çaresine bakarlar, gendi yağlarıyla gavruluyomuşlar. Bungların bir inekleri varmış. Geçimlerini sağlamada bu ineğin peg böyük bi yeri varımış. Bunu teg başına salıyomuşlar. İneg otlağa gider, yayılır, garnı doyunca yolunu tutuyomuş. Bu iş düzengli bir şekilde devam iderken bi gün ahşam vakti ineg eve gelmeyvermiş. Anayla gızı ne olduğunu çok merag itmişler. Anası Gıldan Gız'a:
>
> Yavrum ineg gelmiycek herhalde. Başına bir iş mi geldi acab? Hadi, şuna bag da gel hele, demiş. Ne yapsın anası? Gidecek gucü gendinde bulamadığından gızını gondermiş. Yohsa gozü alsaydı tek başına gonderir miydi gızını hiç!
>
> Gız, anasının sözünü dingledikden sonra yola düşmüş. Evin etrafını, gidilebilecek her yeri aramış, fakat bulamıyormuş. İneği arıyorum dirkene gız farkında olmadan evden iyice uzahlaşmış. Yolu ormanlık bi alana çıkmış. İneğin bu ormanda olabileceği ahlına gelmiş. Orman da böyük mü böyük, gür mü gürmüş. Buraya dalıvermiş. Epeyceme ilerleyince içerde yolunu gaybetmiş, şaşırmış. Gız ansızın bir ayıyla karşılaşmış. Gozleri dehşetle açılmış.

[324] Nedim Bakırcı, *Kırım Tatar Masalları*, Kömen Yayınları, Konya 2010, s. 230.

> Korhmuş, tir tir titiremeye başlamış. Ayı, gızı gaptığı gibi ormanın derinliklerinde gaybolmuş. Gızın ise gözleri hayretten açılıvermiş, kocaman kocaman oluvermiş.
>
> Bu arada gızının da geç galması üzerine anası akrabalarına gitmiş ve durumu anlatmış. Hep birlikte Gıldan Gız'ı aramaya çıhmışlar. Fagat bi türlü bulamuyomuşlar. Ana artık gızdan ümidi kesmiş. Aradan bi sene geçmiş. Gıldan Gız, bi gün gucağında bi çocukla anasının gapısına çıkagelmiş. Yanında da gocası olan ve gendisini ormandan gaçıran ayı varmış. Çocuğun bir yanı babasına bengzediği için gıllıymış. Diğer yanı da anasına bengzediği için tüysüzmüş."[325]

Tıpkı Ayı Oğlu Atılehmetgerey ve Ayı Kulak masallarında olduğu gibi Gıldan Gız masalında da hayvandan türeme ve hayvan ata motifi bulunmaktadır. Söz konusu masalda ayıdan ve insandan türeyen çocuk hem hayvansal hem de insansı özellikler taşır. Bu özellikleri ile hayvandan insana geçişi temsil etmektedir. Bu bakımdan Gıldan Gız masalında da insan evrimini çağrıştıran unsurların olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanın biyolojik evrimini anımsatan ve hayvan ata motifini içeren anlatılar hakkında yapmış olduğumuz literatür taramasında "ayıdan türeme" motifinin Türk masallarında kayda değer bir biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ele alınan anlatılar hâricinde ayıdan türeme motifi üzerine kurulmuş olan diğer masallar şunlardır: "Ayı Çocuk"[326], "Ayının Oğlu Erkurban"[327], "Ayının Gelini (1)"[328], "Ayının Gelini (2)"[329], "Ayının Gelini (3)"[330], "Ayıoğlu Aslan"[331].

Mustafa Gültekin'in aynı konu hakkında hazırlamış olduğu Tataristan Masalları Üzerinde Bir Araştırma adlı doktora tezinde de konumuzla alakalı bir masal bulunmaktadır. Gültekin bu masalı şu şekilde ele almıştır:

> "Eski zamanlarda askeri uğurlamak yokmuş, askere at vermek de yokmuş.
>
> Bir asker, böyle yaya olarak hizmetten dönüp, gelirken sık ve büyük ağaçlarla dolu bir ormana gelip, girer. Orada yolunu şaşırıp kaybolur. O zaman buna iki İtbaş-Sığırayak rastlar.

---

[325] Cafer Özdemir, *Havza Yöresi Anonim Halk Edebiyatı Ürünleri Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003, s. 36-37.
[326] Alfiya Zhamakina, *Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s. 304-310.
[327] Bayram Bilir, *Hayvan Motifli Uygur Halk Masallarının Linguistik ve Metinbilimsel Analizi (Gramer – Metin – Aktarma – Tahlil)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2015, s. 178-186.
[328] Ahmet Serdar Arslan, *Çankırı Masalları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 396.
[329] A.g.e. s. 397.
[330] A.g.e. s. 398.
[331] A.g.e. s. 399-403.

Bunlar, bunu yakalarlar ve evlerine alıp, giderler. İtbaş-Sığırayakların annesi yaşlı bir kadınmış."[332]

Masalda görülen İtbaş-Sığırayak şeklinde aktarılan bu melez varlık insan hayvan dönüşümünü ve insandan hayvana türeme motifini yansıtmaktadır. Bu varlıklar Oğuz Kağan Destanı'ndaki İtbarakları / Kılbarakları da hatırlatmaktadır.

Görülen o ki Türk toplumlarında hayvandan insan türemesi ve insandan da hayvan türemesi sıklıkla işlenen olgulardır. Bu olgular kolektif zihindeki evrim düşüncesi ile ilgilidir. Yarı insan yarı hayvan şeklinde bu tür anlatımlardan biri de "Şahmeran"la ilgilidir. Türk masalarında sıklıkla karşılaştığımız yarı insan yarı yılan şeklindeki Şahmeran da aslında insanın hayvansal kökenden geldiğini yansıtan olağanüstü varlıklardandır.

2.3.2. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Türk Halk Şiirlerinde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar

Türk halk şiiri, uzun bir tarihi geçmişi olan Türk toplumunun ve bu topluma mensup olan insanların duygularını, düşüncelerini veyahut sanatsal duyarlılıklarını manzum bir şekilde ve estetik unsurlarla ortaya koyduğu edebî ürünlerdir. "Bu eserler, umumiyetle ananenin getirdiği tekniğe bağlı olarak halkın anlayacağı, tabiî, sâde bir dille yeni inanç, fikir ve ülküleri beşerî temlerle birlikte işlenmişlerdir."[333]

Bu edebi ürünler "anonim" olabildiği gibi "ferdî" nitelikteki eserler de olabilmektedir. Yapılan çalışma ve incelemelere bakacak olursak, Türk halk şiiri genel bağlamda "anonim halk şiiri", "eski Türk şiiri", "tekke-tasavvuf şiiri" ve "âşık şiiri" şeklinde ayrılmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde Türk halk şiirinde insanın biyolojik evrimi ile ilgili ya da insan evrimini anımsatan unsurlar hakkında durulacaktır. Yapılan incelemeler sonucunda tekke-tasavvuf edebiyatında ve dinî içerikli halk şiirlerinde insanın biyolojik evrimini anımsatan unsurlar tespit edilmiştir.

2.3.2.1. Yaratılış, Köken ve Değişim Konulu Dinî İçerikli Halk Şiirlerinde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar

[332] Mustafa Gültekin, *Tataristan Masalları Üzerinde Bir Araştırma*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010, s. 1534.
[333] Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş,* Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 7.

Türk halk şiiri içerisinde insanın biyolojik evrimini anımsatan en önemli şiirler tekke-tasavvuf edebiyatı içerisinde değerlendirilen "devriye", "devriyye" ya da "devir nazariyesi" olarak adlandırılan dinî içerikli eserlerdir.

2.3.2.1.1. Devriyye Türündeki Şiirlerde İnsana Dair Evrimsel Unsurlar

İnsanın yaratılışı tasavvuf düşüncesinde önemli bir konumdadır. Pek çok mutasavvıf dünyanın ve insanın yaratılışı ya da türeyişi hakkında bazı düşünceler ve teoriler ortaya atmışlardır. Bu düşünce ve teorilerden biri de "devir" düşüncesidir / teorisidir. Devir nazariyesi var oluşun bir döngü içerisinde olduğuna dayanmaktadır.

Tasavvuftaki "her şeyin döngüsel bir şekilde yaratıldığı ve ortaya çıktığına" dair bu düşünce / teori tekke-tasavvuf edebiyatına da yansımıştır. Söz konusu bu düşünce / teori bağlamında ortaya çıkmış olan eserler "devriye", "devriyye" ya da "devir nazariyesi" olarak adlandırılır. Bu türdeki eserler sadece tekke-tasavvuf edebiyatında olmayıp âşık şiiri başta olmak üzere çeşitli dinî içerikli ürünlerde de görülebilmektedir.

"Türk Edebiyatında Manzum Devriyye" adlı kitabında Nusret Gedik söz konusu bu türü şu şekilde tanımlamaktadır:

> "İslâm felsefesi ve tasavvuftaki 'sudûr ve tecellî' nazariyesine göre Hakk'ın zâtından tecellî eden varlığın ilk olarak akıllar âlemine nüzûl edip ardından cisimler âleminde bir tertip dahilinde önce toprak ve madene, ardından bitkilere; bitkilerden hayvanata; hayvanattan insana ve bu makamdan da insan-ı kâmil mertebesine ulaşarak tekrar ilk sudûr ettiği asla yani Hakk'a vasıl olmasına devir; buna dair yazılan edebî eserlere de devriyye denir. Yani kısacası devriyye; yaratılışın başlangıcı ve sonu, varlığın nereden gelip nereye gittiği ile bu ikisi arasındaki seyri anlatan tasavvufî metinlerdir."[334]

Nusret Gedik'in açıklamasında görüldüğü üzere tasavvufî düşüncede yaratılış Allah'a bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak yaratılışın Allah vasıtası ile başlatılmasından sonra gerçekleşen olaylar tamamen silsile şeklinde gerçekleşmiştir. Önce cansız nesneler olan toprak ve maden gibi varlık oluşmuştur. Suyu da bu varlıklar arasına koymak gerekir. Ardından bitkiler ortaya çıkar. Bitkilerden hayvanlar, hayvanlardan da insanlar oluşur. "Bu doğrultuda varlık, dört ögeden oluşan madde âleminin (toprak, su, hava, ateş) göklerle birleşmesinden doğan üç öge (hayvan, bitki,

[334] Nusret Gedik, *Türk Edebiyatından Manzum Devriyye*, H Yayınları, İstanbul 2018, s. 98.

maden) evrelerin-den geçmekte ve tüm bunların ardından, hayvan derecesinin en olgunu olarak insan yaratılmaktadır."[335]

Söz konusu bu oluşum biyolojik evrim teorisi ile çok yakın benzerlikler içerir. "Müslümanların yaratılış meselesi üzerine düşünmeleri Kur'ân-ı Kerim'in yaratılış hakkında getirdiği âyetler üzerine olsa da, tarih boyunca bazı Müslüman bilim adamları yaratılışı evrim teorisine benzer şekilde açıklamışlardır."[336]

Devir nazariyesi ve devriye türü temel olarak Kur'ân'ı Kerim'e dayanmaktadır. Kur'ân'da yer alan bazı ayetlerle devri düşüncesi desteklenmeye çalışılmıştır. Bu ayetlerden biri de şudur:

> "İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı? (Enbiya, 21/30)"

Ayette de görüldüğü üzere yaşam su aracılığı ile başlamaktadır. Bu söylem hem devir nazariyesi hem de evrim teorisi ile benzerlikler içerir.

Kur'ân'ı Kerim'den sonra ikinci olarak antik Yunan felsefesi ve eski İslam âlimlerinin düşünceleri de devir nazariyesine ve devriyye türüne kaynaklık etmiştir. Platon'un felsefi görüşlerinden hareketle oluşturulan Yeni Eflatuncu felsefesi bu kaynaklardandır.

> "Tasavvufun, "devir nazariyesi" denen ve insan ruhunun değişik aşamalardan geçerek Tanrı'ya yükseldiğini, her basamakta ayrı bir varlık katının bulunduğunu, insan yaşarken hangi manevi aşamaya kadar yükselmişse, ölünce ruhunun o aşamada kalacağını savunan görüşü, Yeni Eflatuncu düşünce ekseninde gelişen yeni bir yorumdur. Yeni Eflatuncu görüş, İslam ülkelerinde, özellikle Kur'an ve hadis verilerine bağlı kalan çevrelerde ve tasavvufu benimseyen bölgelerde bugün de vardır."[337]

Eski İslam âlimleri antik Yunan felsefesinden ve filozoflarından çok etkilenmişlerdir. Tasavvuftaki "anasır-ı erbaa" kavramı gibi insanın çeşitli durumlardan ve canlılardan değişerek meydana geldiği düşüncesi de antik Yunan felsefesinden alınmış olup zaman içerisinde geliştirilmiştir. Eski İslâm âlimleri de değişime ve dönüşüme dayalı bir yaratılış düşüncesi benimsemişlerdir. Bu âlimlerden biri de Fârâbî'dir.

Fârâbî de insanlaşmanın çeşitli aşamalarla gerçekleştiğini öne sürmüştür.

---

[335] Ahmet Keskin, "Türk Tasavvuf Kültürü ve Devir Nazariyesi Bağlamında Neşet Ertaş", *Sûfî Araştırmaları*, S. 12, (2015), s. 139.
[336] Nusret Gedik, *Türk Edebiyatından Manzum Devriyye*, H Yayınları, İstanbul 2018, s. 40.
[337] Pakize Aytaç, "Devriye Metinlerinde Geçen Omurga Kavramlar", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, C. 2, (2011), s. 3.

> "Fârâbî'nin sisteminde, varolan her şeyin Varlık içindeki yeri tek tek tespit edilmekte ve yerli yerine koyulmaktadır. Fârâbî, insani nefsin yer aldığı ay altı alemdeki var olanların düzeninden bahsederken en aşağıya "ortak ilk madde" dediği dört unsurun kaynağını koymaktadır. Heyula halindeki maddeden ilk olarak dört unsur, ardından madeni cisimler, bitkiler, dil ve düşünceye sahip olmayan hayvanlar ve nihayet dil ve düşünceye sahip olan hayvanlar ortaya çıkmaktadır. Yukarıya doğru olan bu süreçte insan, varlıkların en son basamağında yer almaktadır."[338]

Fârâbî gibi pek çok Müslüman âlim, varlığın ve yaşamın Allah tarafından yaratıldığını belirtir. Ancak bu yaratılış onlara göre aşamalı bir şekilde ve devrederek gerçekleşmektedir. Cansız maddelerden canlı yaşamı oluşmuştur. Bitkilerden hayvanlara, hayvanlardan da insanlara bir geçiş söz konusudur. Bu tür düşünceler ve söylemler modern evrim düşüncesi ile benzerlikler içerir.

Bunların yanı sıra tasavvufî düşünceye göre "tek bir insan türü" olmayıp birden fazla insan türü bulunmaktadır. Tasavvufî felsefeye göre Allah birden fazla Âdem yaratmıştır. Nusret Gedik, devir nazariyesinde ve devriyye türünde yer alan bu düşüncenin "vahdet-i vücûd felsefesinin kurucusu İbn Arabî'nin Fütûhât-ı Mekkiyye'sinden etkilenme olduğunu"[339] belirtip Mustafa Erdem'den[340] hareketle İbn Arabî'nin şu sözlerini aktarır:

> "Bir gün Kâbe'yi tavaf ederken, uykuda uyuyanın hâlinde, Allah bana, daha önce tanımadığım bir grup gösterdi. Onlar, birini unuttuğum iki beyit söylediler. Hatırladığım beyit, biz bu Kâbe'yi sizin yıllarca tavaf ettiğiniz gibi hep birlikte tavaf ettik şeklinde idi. O gruptan biri, bilmediğim bir isimle beni adlandırarak, ben senin atalarındanım dedi. Ben de ona kaç yıl önce öldüğünü sordum. O kırk bin yıldan fazla olduğunu söyledi. Ben ona Hz. Âdem'e bile o kadar yıl olmadı dediğim zaman; sana en yakın olan mı yoksa diğerleri mi, hangisi diye sordu? Ben bu arada Hz. Peygamberin şu hadisini hatırladım: 'Yüce Allah benim zannettiğim veya insan nesebinin kendisi ile sona erdiği zannedilen ve bizim örf ile bildiğimiz Âdem'den önce yüz bin âdem yaratmıştır. Kendisini bana nispet eden dede bunlardan biri olabilir diye düşündüm. Şüphesiz, âlemin meydana gelişi gibi bu konu ile ilgili tarih bilinememektedir."[341]

Yapılan açıklamalarda ve verilen bilgilerde görüldüğü üzere tasavvufî düşüncede insan cansız nesne, bitki ve hayvanlardan türeyerek ortaya çıkmıştır. Tasavvufî felsefede görülen bu anlayış ile Hintliler arasında görülen "avatara inancı" arasında benzerlikler

[338] Besmir Hallaçi, Plotinus ve Fârâbî'de Ruh/Nefs Kavramı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2013, s. 89.
[339] Nusret Gedik, *Türk Edebiyatından Manzum Devriyye*, H Yayınları, İstanbul 2018, s. 176.
[340] Mustafa Erdem'in çalışması için bkz. Mustafa Erdem, *Hazret-i Âdem*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 130.
[341] Nusret Gedik, *Türk Edebiyatından Manzum Devriyye*, H Yayınları, İstanbul 2018, s. 176-177.

bulunmaktadır. Avatara inancı da tasavvufta görülen devir inancında olduğu gibi insanın cansız nesnelerden, bitkilerden ve hayvanlardan meydana geldiği düşüncesini yansıtmaktadır.[342] Ayrıca yine tasavvufî düşünceye göre birden fazla Âdem yani insan türü vardır.

Ele alınan bu düşünceler ve söylemler insanın biyolojik evrimi ile çok benzer özellikler barındırır. Bu açıdan devriyye türündeki edebî ürünler ve modern evrim teorisi arasında benzerlik tespit edilebilir. Bu benzerlik bir tespit mahiyetindedir.

Konu hakkında ilk olarak Mevlânâ'nın şiirlerini ele alabiliriz. Mevlâna'nın Mesnevi'sinde de devriyye türünde şiirler olup bu şiirler insan evrimi ile benzer unsurlar içermektedir. Tespit edilen bu şiirlerden biri şudur:

"…

Cansız varlıktan öldüm ve bitki oldum; bitki olmaktan öldüm ve hayvan şeklinde ortaya çıktım.

Hayvanlıktan öldüm ve insan oldum, o zaman niçin korkayım? Ölmekle ne zaman eksildim?"[343]

Tekke-tasavvuf edebiyatının en önemli simalarından olan Mevlânâ, Mesnevî'de yer alan bu şiirinde insanın değişerek, daha doğrusu evrim geçirerek var olduğunu söylemektedir. Yine Mesnevî'de yer alan bir şiirinde de insan hakkında şunları söyler:

"Gönül sahibi, Hak yolunun ilmini ve konağının bilgisini gönlüyle bilir.

Öyleyse bu terkipte Hak, güzel bir hayvan yarattı ve bilgiyle dost etti."[344]

Mevlânâ'nın burada güzel bir hayvan olarak nitelediği ve Allah'ın bilgi verdiği varlık insandır. Mesnevî'de insanın değişimini ve insanlaşma aşamasını ise şu şekilde açıklar:

"Önce cansızlar ülkesine gelmiş, cansızlıktan nebatat alemine düşmüştür.

Yıllarca nebat olmuş, bu âlemde ömür sürmüştür de nebat, cansız şeylerin zıddı olduğu halde bir zamanlar cansızlar ülkesinde bulunduğunu hatırına bile girmemiştir.

Nebatlıktan hayvanlığa düşünce de nebat olduğu zamanki halini hiç hatırlamaz.

Yalnız yeşilliğe karşı bir meyli vardır, hele bahar geldi, çiçekler açıldı mı !"[345]

---

[342] Avatara inancı için bkz. Cemil Kutlutürk, *Hinduizm'de Avatara İnancı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
[343] Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, 14. bs., Ankara 2015, s. 426.
[344] A.g.e. s. 511.
[345] Mevlânâ, *Mesnevî V*, çev. Veled İzbudak, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 290-291.

Metinlerde de görüldüğü üzere Mevlânâ, Mesnevî'de insanın biyolojik evrimine benzer biçimde söylemlerde bulunmuştur. Mesnevî'deki insan değişimi ve evrimi ile ilgili unsurlar doğal seçilimle benzerlikler göstermektedir. Hatta bu benzerlikler Azerbaycanlı şair Mehemmed Hâdi'nin de dikkatini çekmiştir.

Mehdi Genceli, Azerbaycanlı Şair Mehemmed Hâdi; Hayatı, Sanatı, Eserleri adlı kitabında Hâdi'nin Mevlânâ ve doğal seçilim ilişkisi hakkındaki görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

> "Hâdi, pek çok yazısına konu ettiği ve büyük bir şevkle savunduğu 'mücadele-i hayat' meselesinin de Mavlânâ tarafından, 'son asrın hükemâsı, felâsifesi ve sâire'den çok daha önce keşfedildiği ve açıklandığı görüşündedir: 'Son asrın hükemâsı, felâsifesi ve sâire, 'mücadele-hayat' mesailini uzun uzadıya tahlil ve teşrih etmişlerdir ve birçok esrar-ı muğlâka-ı hilkati açmışlarsa da şimdi gafil görünen Müslümanların o Konya'da medfûn hakîmi Celâleddin onlardan evvel esrâr-ı hayata vâkıf olmuştur. İsterseniz Mesnevî-i şerifi açınız: 'Cümle âlem âkil ü me'kûldân' diyor. İşte bu hakikatten anlaşılır, Hazreti Mevlânâ beka-ı elyak nazariyesine çoktn vâkıf olmuş, maatteessüf bu nazariyeyi kör gözler görememiş, karanlık fikirler idrâk edememişlerdir."[346]

Hâdi, 19. yüzyılda ortaya atılan ve savunulan doğal seçilimin çok daha önceleri Mevlânâ'nın Mesnevî adlı eserin yer aldığını belirtir. "Darwin'e ve onun tekâmül nazariyesine de yakın bir ilgi"[347] duyan Hâdi Mevlânâ'nın da insan evrimini savunduğunu belirtir.

Mevlânâ'nın biyolojik evrime benzer görüşleri şüphesiz ki kendisinden önce yaşamış olan Câbir b. Hayyân, Nazzâm ve Câhız gibi isimlere dayanmaktadır. Ancak Mevlânâ'nın Mesnevî'de evrim benzeri fikirleri savunması önemlidir. Mesnevî'den sonra kaleme alınacak edebî ürünlerde evrimsel unsurların da yer almasına neden olmuştur.

Bir başka tasavvufî şahsiyet olan Giridî Ali Resmî Baba'nın şiirlerinde de insanın biyolojik evrimini anımsatan söylemler bulunmaktadır. Giridî Ali Resmî Baba şu kasidesinde, tıpkı Mevlânâ'da olduğunu gibi, kendisinin çeşitli aşamalardan geçerek var olduğunu belirtir:

"…

Mevâlid-i selâse arzûsuyla

O deryada yolum mercâne düştü

[346] Mehdi İsmayılov (Genceli), *Azerbaycanlı Şair Mehemmed Hâdi; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 103-104.
[347] A.g.e. s. 142.

Olunca emr-i Hak hayvandan ol ruh

Mürûr eyyamıyla insâne düştü

(Maden, bitki ve hayvan olmak üzere yolum mercana kadar ulaştı. Allah'ın emri olunca ruh hayvandan insana düştü.)"[348]

Şiirde görüldüğü üzere Giridî Ali Resmî Baba kendi yaratılışının cansız nesneden bitkiye, bitkiden hayvana ve hayvandan da insana doğru ilerlediğini söylemektedir.

Devriyye türü sadece tekke-tasavvuf edebiyatına has olmayıp dinî içerikli halk şiirlerinde ve âşık tarzı edebiyatta da görülebilmektedir. Hüsnî mahlaslı bir halk şairinin devriyye türündeki bir şiirinde de insan evrimine yakın unsurlar bulunmaktadır:

"…

Eflâkte nücûma varıp karıştım

Nücûndan anâsır bahrine düştüm

Hemân ol dem cemâdâta ulaştım

Ol hikmet sırrını seyrâna geldim

Görün beni nerden gelip gitmişim

Cemâdâttan nebâtâta yetmişim

Yeryüzünde yeşil yeşil bitmişim

Sefil düşüp batn-ı hayvâna geldim

Sıfat-ı hayvâna düştü menzilim

Ağzım mühürlendi söylemez dilim

Dedim yâ Rab benim nic'olur hâlim

Zâr u figân edip efgâna geldim

Sıfat-ı hayânda gezdim bir eyyâm

Geçip menzillerim olunca tamam

[348] Ahmet Yılmaz Soyyer, "Bektaşîlikte Devir (Dönüşüm) Anlayışı", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 1, (2009), s. 121.

Bildim aslım âdem aleyhi's-selâm

Ahsen-i sûrette cihâna geldim

Çok seyr ü devr edip geldim ben ey can

Bildim cihân yine evvelki cihân

Bundan ötesini etmezem beyân

Bu sırrı saklayıp pinhâna geldim"[349]

Ele alınan şiirde görüldüğü üzere Hüsnî çeşitli nesnelerden ve canlılardan evrilerek insan olduğunu söylemektedir. Aynı konuyu Âşık Gufranî de bir devriyyesinde işlemiştir:

"Katre idim ummanlara kavuştum

Kaç bulandım kaç duruldum kim bilir

Âlemleri kaç devredip dolaştım

Bir sanata kaç sarıldım kim bilir

Bulut olup ağdığımı bilirim

Bâran ile yağdığımı bilirim

Alt'anadan doğduğumu bilirim

Kaç ebeden kaç soruldum kim bilir

Kaç kez gani oldum kaç kere fakir

Kaç kez altın oldum kaç kere bakır

Bilemem ki kaç kâtip ismimi okur

Kaç deftere kaç görüldüm kim bilir

Kaç âlet oldum ellerde bakıldım

Semâdan kaç kere indim çekildim

Balçık olup binalarda yapıldım

Kaç yıkıldım kaç kuruldum kim bilir

[349] Mustafa Sever, *Türk Halk Şiiri,* Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2013, s. 125.

Bazı nebat oldum toprakta sürdüm

Bilmem kaç atanın sülbünde durdum

Bir def'a cennet-i âlâya girdim

Fakat nâra kaç sürüldüm kim bilir

Beni birkaç şekle nakletti Hallâk

Külli şey'e kâdir Feyyâz-ı mutlak

Kaç kez kâse oldum kaç kere bardak

Kaç yoğruldum kaç kırıldım kim bilir

Hikmet-i Yezdân'a karışmak muhâl

Bazı gedâ eyler bazı da ricâl

Bu kaçıncı kemâl kaçıncı zevâl

Bir Mansur'um kaç dâr oldum kim bilir

Şikâr olup saydolundum tutuldum

Nice nice pembe olup atıldım

Dokundum tezgâhta halka satıldım

Kaç açıldım kaç dürüldüm kim bilir

Kaç kere süt oldum kaç kere ayran

Kaç kez davar oldum kaç kere kurban

Kaç kez memluk olup misâl-i hayvân

Elden ele kaç verildim kim bilir

Kaç kez gezdim ehl-i dükkân elinde

Kul ne bilir her şey Sultan elinde

İlâç idim hekim Lokman elinde

Kaç kurudum kaç karıldım kim bilir

Kaçıncı Adem'in evlâdındanız

Kaçıncı âlemin bünyâdındanız

Kaçıncı fırkanın efrâdındanız

Anlatamam kaç bozuldum kim bilir

Olamaz ecza-i abdâna durak

Aldanma dünyaya hey kara batak

Kaç atıldı üzerime bu toprak

Kaç derildim kaç serildim kim bilir

Gufranî der tarifatım boş değil

Güzel dinle bağrım demir taş değil

Felek ile hiç aramız hoş değil

Kaç barıştım kaç darıldım kim bilir."[350]

Âşık Gufranî de uzun bir süreç boyunca "şekilden şekle girerek" insanlaştığını söylemektedir. Bir Bektaşî şairi olan Hasan Basrî Baba da İlahî adlı bir şiirinde cansız maddeden bitkiye, bitkiden hayvana ve hayvandan da insana dönüştüğünü dile getirir:

"…

Mâden nebât hayvan devrinden geçtik

Hâr ü hâşâki hem aşk ile biçtik

Ağyârı yâr edip görüp de bildik

Devredüp devrânı insâna geldik"[351]

Çalışma içerisinde ele alınan bu eserlerin tümü devriyye türünde olup hepsinde insanın biyolojik evrimi ile benzer unsurlar bulunmaktadır. Şiirlerin tümünde insan başka bir nesneden ve hayvandan türemektedir. Bu türeyiş çeşitli evrelere ayrılmaktadır. Zamanın başında cansız bir madde veya su olan insan zamanla bitkilerde vücut bulur. Bitkilerden sonra ise hayvan bedeninde görülür. Zamanla da şimdiki gibi bir insan olur. Bu metinler insanının değişimini ve dönüşümünü evrimsel gerçeğe benzer niteliktedir.

[350] Mustafa Sever, *Türk Halk Şiiri,* Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2013, s. 437-438.
[351] Nusret Gedik, *Türk Edebiyatından Manzum Devriyye*, H Yayınları, İstanbul 2018, s. 662.

Bilimsel olarak da yaşam cansızlıktan canlılığa doğru gitmiştir. İnsanlar da dâhil olmak üzere canlılar çeşitli türlerden türemiştir. Bu değişim uzun bir süreç boyunca gerçekleşmiş olup hâlen de devam etmektedir. Bu bakımdan incelediğimiz bu şiirler ve biyolojik evrim gerçeği arasında benzerlikler bulunmaktadır. Böyle bir anlatımın ve düşüncenin temelleri de antik Yunan felsefesinde ve eski Müslüman âlimlerle atılmıştır. Çünkü, önceki bölümlerde de ele alındığı üzere, insanın biyolojik evrimine dair ilk düşünceler M.Ö. 500'lü yıllarda antik Yunan'da oluşup M.S. 8. ve 9. yüzyıllarda Müslüman düşünürlerle de devam etmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Biyolojik evrim dünya yaşamının ve canlıların en temel gerçeklikleri arasındadır. Yaşamın milyarlarca (yaklaşık olarak 3.5 milyar) yıl önce okyanus tabanlarında başlamasının ardından basit veya gelişmiş düzeydeki canlılar kendi varlıklarını sürdürebilmek için sürekli bir şekilde değişime uğramışlardır. İnsan türü de sürekli gelişen ve değişen bu canlılar arasındadır. Hatta insan türünün bu biyolojik evrim "yarışında" en önde ilerlediğini bile söyleyebiliriz.

İnsan türü, tarihî süreç içerisindeki ve bugünkü varlığını biyolojik evrime borçludur. Medeniyetler, toplumlar, düşünce biçimleri, teknolojik gelişmeler, dünyanın şekillenmesi vs. gibi her şey temelde insanın evrimine dayalıdır.

Günümüz itibari ile biyoloji, fiziğin bazı alt dalları, tıp, arkeoloji, paleontoloji, taksonomi, psikoloji, tarih ve antropoloji gibi pek çok disiplin insanın biyolojik evrimi ile yakından ilgilenmektedir. Çünkü Charles Darwin'in "Türlerin Kökeni" ve "İnsanın Türeyişi" adlı kitaplarından sonra evrim ve bu disiplin dalları arasındaki ilişki gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Söz konusu bu bilimsel çalışma alanlarının yanı sıra kültür ve sanat da insanın biyolojik evrimi ile yakından ilgilidir. Çünkü kültür, modern insanın (homo sapiens sapiensin) evrimindeki önemli en son adımdır. Kültüre bağlı olarak sanat da insan evrimi ile ilişkilidir. Son yıllarda kültür ve sanat tarihi konusunda yapılan çalışmalar da bu bağlam üzerinde durup insanın biyolojik evrimine odaklanmaya başlamıştır. Bu açıdan biyolojik evrim insanla ilgili önemli çoğu şeyde görülebilmektedir.

Yapılan bu çalışma genel bir biçimde Türk halk edebiyatı ürünlerde değişim ve dönüşüm ekseninde gerçekleşen insan evrimine ve bu tür insan evriminin modern evrim teorisiyle karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Söz konusu bu karşılaştırma benzerliklerin tespiti mahiyetinde olup Türk halk edebiyatı ürünlerinde biyolojik evrim teorisinin varlığı aranmamıştır. Bu doğrultuda tezin giriş kısmında halk edebiyatı hakkında açıklamalar yapılıp tezin amacı, konusu ve yöntemi verildikten sonra ilk olarak insanın biyolojik evrimi hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir.

Evrim düşüncesi daha önce de belirtildiği üzere M.Ö. 500'lü yıllardan itibaren filozoflar, düşünürler, din adamları ve bilim insanları tarafından sıklıkla ele alınmıştır. Bazı eksiklikler ve hatalı düşüncelerin yanı sıra resmî olarak 2500 yıl boyunca pek çok toplumda, felsefede, dinde ve medeniyette insanın başka bir nesneden ve hayvandan türediğine dair bir düşünce veya inanç mevcut olmuştur.

Biyolojik evrim düşüncesi hakkında bilinen ilk görüşler antik Yunan felsefesinde görülmektedir. Eski Yunan'daki doğa felsefesinde yer alan görüşlere göre yaşamın, canlıların ve insanların bir arkhe maddesi bulunmaktaydı. Bu arkhe maddeler ilk başta "su", "toprak", "hava" ve "ateş" şeklinde tasavvur edilmiş olup zaman içerisinde farklılaşmıştır. Bu farklılaşmayla birlikte ve Thales'in arkhe olarak suyu yaşamın başlangıcı olarak ele almasının ardından antik Yunan felsefesinde insanın var oluşu evrimsel bir mahiyet taşımaya başlar.

Çağdaş evrim teorisine ve gerçeğine benzer nitelikte açıklamalarda bulunan ilk isim M.Ö. 610-542 yılları arasında yaşamış olan doğa filozofu Anaksimandros'dur. Anaksimandros insanların ilk başta denizlerde balıklar gibi yaşadığını dile getirmiştir. Ona göre zaman içerisinde değişimlere uğrayan insanın balık biçimindeki ataları daha sonraları karada yaşayabilmek için evrilmişlerdir. Anaksimandros'un bu görüşü modern evrim düşüncesiyle büyük benzerlikler içermektedir.

Anaksimandros'un ardından gelen Anaksimenes, Empedokles, Anaksagoras ve Romalı Lucretius gibi isimler de biyolojik evrim düşüncesini desteklemişlerdir. Bu isimler de insanın başka canlılardan değişip dönüşerek var olduğunu dile getirmiş olup evrim sürecinde önemli bir yeri olan "el becerisi" ve "doğal seçilim" gibi noktalara işaret etmişlerdir. Bu ilk çağ filozoflarının evrim hakkındaki düşünceleri kendilerinden sonra da devam etmiş olup pek çok farklı milleti ve kültürü etkilemişlerdir.

İslam dininin geniş coğrafyalara yayılmasının ardından Müslüman filozoflar ve bilim insanları antik Yunan felsefesini ve filozoflarını tanımışlardır. Böylelikle Anaksimandros, Anaksimenes, Empedokles, Anaksagoras ve Romalı Lucretius gibi filozofların biyolojik evrim hakkındaki düşünce ve görüşleri Müslüman filozoflar ve bilim insanları arasında da yayılmıştır. Câbir b. Hayyân, Nazzâm, Câhız, İbn Miskeveyh, Bîrûnî ve İbnü'l Heysem gibi pek çok Müslüman âlim ve düşünür, başlangıcın Allah olması kaydıyla, insan türünün çeşitli aşamalardan geçerek çeşitli değişim ve dönüşümlerle türediğini savunmuşlardır. Hatta Câbir b. Hayyân insanın sunî bir şekilde üretilebileceği fikrini de ortaya atmıştır. Bunun yanı sıra günümüzdeki biyolojik evrim düşüncesine en yakın görüşleri savunan ve bu konu hakkında açıklamalar yapan Ebû Osman Amr ibn Bahr el-Câhız olmuştur. Câhız da insanın başka bir varlıktan türediğini dile getirip "doğal seçilim" ve "adaptasyon"a benzeyen düşünceler ortaya koymuştur. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk halk edebiyatı da antik Yunan felsefesinden ve

eski Müslüman âlimlerinin düşüncelerinden etkilenmiş olup insan evrimine dair izlerinde de halk edebiyatı ürünlerinde yer almasının önü açılmıştır.

İnsanın biyolojik evrimine dair düşünceler antik Yunan filozoflarıyla ve Müslüman âlimlerle sınırlı kalmayıp Charles Darwin öncesi Avrupa'da evrimi destekleyen görüşler ortaya atılmıştır. Robert Hooke, Carolus Linnaeus, Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon, Johann Wolfgang von Goethe, Erasmus Darwin ve Jean-Baptiste de Monet Lamarck gibi pek çok farklı isim insanın biyolojik evrimi hakkında çeşitli görüşler ve fikirler savunmuştur.

Biyolojik evrim hakkındaki düşüncelerin tarihi çok eski olsa da canlı evrimini belirli nedenlere ve sonuçlara bağlayıp belirli bir sistem dâhilinde teorileştiren Charles Darwin olmuştur. Charles Darwin 1859 yılında yayımlamış olduğu "Türlerin Kökeni" kitabı ile canlıların "doğal seçilim", "yapay seçilim" ve "cinsel seçilim" ilkeleri doğrultusunda evrimleştiği öne sürmüştür. 1871 yılında yayımlanan "İnsanın Türeyişi" adlı kitabında da insan türünün evrimi hakkında açıklamalarda bulunur. Charles Darwin'in bu iki kitabı ile birlikte insan evrimi mantıksal bir temele oturtulmuştur. Bundan dolayı da biyolojik evrim teorisinin kurucusu Charles Darwin olarak kabul edilmiştir. Yapılan bu tez çalışma içerisinde ele alınan bu konular hakkında pek çok açıklama yapılmış olup ardından insan türünün evrimi hakkında bilgiler verilmiştir.

İnsan da dâhil olmak üzere canlı yaşamı okyanus tabanlarında bulunan hidrotermal bacalar etrafında su, amonyak ve metan bileşimleri ile başlamıştır. Bu başlangıcın ardından da okyanuslar ve denizler uzun bir süreç içerisinde basit veya gelişmiş canlı organizmaları ile dolmuştur. İlk deniz hayvanlarının ise 700 milyon yıl önce yaşadığı tahmin edilmektedir. Pek çok anlatıda ve inançta yer edindiği üzere bilimsel bir gerçek olarak yaşam su ile başlamıştır.

Yaklaşık olarak 416-359 milyon yıl önce "Devon dönemi" olarak adlandırılan zaman aralığında bazı deniz canlıları sığ sularda ve karaya yakın bölgelerde yaşamaya başlamışlardır. Quastenfelosser gibi balık türleri zaman içerisinde hem suda hem de karada yaşamaya başlamışlardır. Canlı yaşamı bu şekilde suda başlayıp karaya / toprağa doğru ilerlemiştir. Pek çok tür de karada yaşamak için evrilmiştir. İlk başlarda amfibik özellikler gösteren canlı türleri iklim değişikliği başta olmak üzere bazı nedenlerden Perm dönemlerinin başlarında ötürü sürüngen türlere dönüşmüşlerdir. Sürüngenlerden de dinozorlar ortaya çıkmıştır. Bazı sürüngenlerde de Perm dönemlerinin sonlarına doğru

memeli sınıfı ortaya çıkar. Bu memeli sınıfındaki bazı canlılar da ağaçlarda ve ormanlarda yaşayarak primat takımını oluşturmuşlardır.

Modern insan, primat takımından olan bir homo cinsidir. Günümüz insanının primat ataları yoğun bir şekilde ağaçlarda ve ormanlarda yaşamışlardır. İklim değişikliği ve tektonik hareketlerin sonucunda ağaçlar ve orman habitatları azaldığı için primat takımının bazı üyeleri "ağaçlardan inerek" savanlarda veya daha ağaçsız bölgelerde yaşamaya başlamışlardır. Her ne kadar homo cinsin ağaçlarda yaşamayı bıraksa da kolektif bilinçaltında ağaç her zaman önemli bir konumda olacaktır. Çünkü proto-insanlar çok uzun bir süre boyunca ağaçlarda yaşamışlardır. Bu bakımdan yine kolektif bilinçaltında ağaç bir ilk yuva / ev olarak kalmıştır.

Afrika savanlarında ve ağaçsız bölgelerde yaşamanın ardından homo cinsi "doğal seçilimin" ve "adaptasyonun" etkisi ile çeşitli biyolojik ve fiziksel değişimler yaşamıştır. Bu değişimler genel bir biçimde "ayağa kalkma / dik durma", "alet kullanma", "et yeme", "ateş" ve "kültür" sayesinde gerçekleşmiştir. Yaşamış olduğu değişimlerle birlikte homo cinsi çeşitli türlere ayrılmıştır. Söz konusu bu türler birbirinin ardında ortaya çıkabildiği gibi birbirinden bağımsız bir şekilde de varlık göstermiştir. Homo cinsine geçişte karşımıza çıkan ilk tür australopithecuslardır. Bu ilk insansı tür büyük oranda diğer kuyruksuz maymunlara benzemekteydi. İnsan olarak nitelendirebileceğimiz ilk tür homo habilistir. Habilislerin ardından insanlaşma süreci homo erectus ile devam etmiştir. Erectuslardan sonra ise homo heidelbergensis, homo neanderthalensis, homo denisova, homo soloensis, homo floresiensis ve homo sapiens türleri gibi pek çok tür ortaya çıkmıştır. Günümüzün modern insanı homo sapiens türünün bir devamıdır.

Görüldüğü üzere insan türü çeşitli değişim ve dönüşümlerle bugünkü hâline evrilir. Bu biyolojik evrim milyonlarca yıllık bir serüvenin ardından gerçekleşmiştir. Şu anki insan türü olan homo sapiens ise 200-150 bin yıldır dünya üzerine bulunmaktadır. Bu uzun süre boyunca insan, geçmiş atalarından miras olarak genleri ve kültürü gelecek nesillere aktarmıştır. Geçmiş ataların da izleri genetik özellikler hâricinde psikolojik ve kültürel olarak da gelecek nesillere miras olarak kalır. Uzun yıllar boyunca dünya üzerinde varlığını sürdüren insan türü yaşamış olduğu değişimlerin etkilerini ve diğer canlılardan biri olduğunu da psikolojik ve kültürel olarak memetik unsurlar başta olmak üzere çeşitli yönlerden bir sonraki nesillere aktarmışlardır. Bu izler insan kültürüne ve medeniyetine ait ürünlerde ortaya çıkabilir. Halk edebiyatı ürünlerini de bu bakımdan inceleyebiliriz.

Çalışmanın esas araştırma sorusu ve konusu "Türk Halk Edebiyatı Ürünlerinde İnsan Evrimi" adlı ikinci bölümde ele alınıp incelenmiştir. Bölüm içerisinde ilk olarak halk edebiyatı / halkbilimi ve gerçeklik ilişkisi hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalarla halk edebiyatı ve halkbilimi ürünlerinde insana ait gerçeklik algısının nasıl işlendiğine ve söz konusu bu ürünlerin gerçek yaşamlar olan ilişkisine dikkat çekilmiştir. Böylelikle bilimsel çalışmalarda halk edebiyatı ve halkbilimi ürünlerine dikkat edilmesi ve bu ürünlerden faydalanılması gerektiği önerilmiştir. Çünkü halk edebiyatı ve halkbilimi ürünleri tamamen insan bireylerini ve toplumlarını yansıtır. Bireye ve topluma ait unsurların incelenmesi için de bu ürünler gayet faydalıdır. İlgili kısım içerisinde bu konuyu desteklemek için masal, mit ve destan başta olmak üzere bazı halk edebiyatı ürünlerindeki gerçeklikler ele alınmıştır.

Halk edebiyatı ürünlerinin hepsinde temel olarak insan yaşamına, düşüncesine, gerçekliğine ve inancına ait unsurlar bulunur. Bu unsurlar farklı bakış açıları ile tespit edilebilmektedir. Biyolojik evrim de insan türünün bir gerçekliği olduğuna göre bu gerçekliğin izleri halk edebiyatına da yansıyabilir. Çünkü bu izler biyolojik olduğu kadar psikolojik olarak da insan zihnine yansımıştır. Psikolojik olduğu kadar da felsefi ve inançsal düşüncelere vasıtası ile de insan, evrimsel bir süreçten geçtiğinin farkında olmuştur. Ancak bu süreci modern bilimin esasları ile ele almamıştır. Bu açılardan halk edebiyatı ürünlerin insan evrimine benzer unsurların tespiti mümkündür. Ancak bu benzer unsurlar şimdilik bilimsel bir kanıt olarak değerlendirilememektedir. Bu tez çalışması da böyle bir düşünceyi savunmayıp sadece halk edebiyatı ürünlerinde insan türünün evrimleşmesine ve bu evrimleşmenin modern evrim teorisiyle karşılaştırmasına odaklanmıştır.

İlgili bölüm (ikinci bölüm) içerisinde halk edebiyatı / halkbilimi ve gerçeklik ilişkisi hakkında açıklamalar yapıldıktan sonra halk edebiyatı ürünlerindeki modern evrim teorisine benzer unsurlara dair bazı açıklamalar yapılmıştır.

İnsanın başka varlıklardan veya canlılardan türediğine dair ilk düşünceler M.Ö. 500'lü yıllara kadar dayanmaktadır ve bu devirden itibaren pek çok filozof, düşünür, din adamı ve bilimi insanı, insan türünün başka hayvan türlerinden türediğine dair söylemlerde bulunmuştur. Charles Darwin ile birlikte bu söylemler bilimsel bir teoride ve temelde toplanır ve böylelikle evrim düşüncesi ve gerçeği biyoloji, fizik, antropoloji, paleontoloji, arkeoloji, politika, ekonomi ve ilahiyat gibi pek çok farklı alana ve çalışma disiplinine uyarlanır. Son yıllarda yapılan çalışmalarla kültür bilimi ve sanatsal aklanlar

da biyolojik evrimle ilgilenmeye başlamıştır. Yapılan bu çalışmada ise halk yaratmalarındaki insan türünün çeşitli değişim ve dönüşümlerle evrimleşmesi üzerinde durulmuştur.

İnsan türünün kendi kökenini bulmaya ve anlamaya ihtiyacı vardır. Çünkü, çalışmada da belirtildiği üzere, homo sapiens "bilen" ve "anlayan" insandır. Bu bakımdan insan bireyleri ve toplumları kendi kökenlerine dair pek çok düşünceye sahip olmuşlardır. Bu düşüncelerden biri de "hayvan ata / ana" düşüncesidir. Söz konusu bu düşünce insanın başka bir canlı türünden / hayvandan türediği üzerine kurgulanmıştır. Her ne kadar ilkel bir düşünce olsa da temel olarak biyolojik evrime göre de insan başka bir canlı türünden / hayvandan türemiştir.

Temel olarak ilkel toplumlarda ve çeşitli inanç sistemlerinde görülen hayvan ata / ana düşüncesi biyolojik evrimle benzer özellikler taşır. Bu düşüncelerin yer aldığı halk edebiyatı ürünlerinde de bu bakımdan biyolojik evrimle benzer unsurlar bulunabilir.

Bilinçaltındaki bazı izlerden, felsefî görüşlerden ve dinî söylemlerden hareketle toplumların halk edebiyatı ürünlerine yansıyan biyolojik evrim benzeri unsurlar pek çok anlatıda karşımıza çıkabilmektedir. Ayrıca "anlatı" geleneğinin düşündüğümüzden çok daha eski olması da bu unsurların varlığını desteklemektedir.

Karen Armstrong, Misia Landau, E. M. Forster ve Tok Thompson gibi pek çok araştırmacı anlatı geleneğini homo sapiens sapiensten çok daha öncesine dayandırmaktadır. Anlatı geleneğinin de çok eski olması münasebetiyle de halk anlatılarında evrim benzeri unsurlara rastlanabilir. Hatta tarihi çok eskilere dayanan yazılı anlatılarda da insanın değişimine ve gelişimine dair söylemler de bulunabilir. Nitekim Gılgamış Destanı'nda, eski bir Sümer şiirinde ve de Romalı filozof Lucretius'un Evrenin Yapısı adlı eserinde insanın biyolojik evrimini anımsatan izler yer almaktadır. Kutsal mahiyetteki mitlerde de bu izleri görebilir. Örnek olarak Yunan mitolojisindeki yarı tanrı Herkül ilkel homo sapiensin bir yansımasıdır. Mitlerdeki yarı insan yarı hayvan şeklindeki karakterler ve figürler de hayvandan insana veya insandan hayvana dönüşümünü yansıtır. Bu dönüşüm asıl itibar ile insanın başka canlılardan türemesinin izleridir. Toplumların halk edebiyatı ürünlerindeki "metamorfoz" motifi de bunla alakalıdır.

Ele alınan konular ve açıklamalar dâhilinde, toplumların halk edebiyatı ürünlerinde biyolojik evrime benzer unsurların bulunabileceğini destekleyen beş tane neden veya gerekçe ortaya konmuştur. Bu nedenler veya gerekçeler şunlardır:

1. Proto-insanlarda ve ilkel toplumlarda gelişen bilinç, zihin ve bellek.

2. İlkel ve gelişmiş homo sapiens toplumlarının gözlemleri.

3. Felsefede ve filozoflar arasında biyolojik evrim görüşü.

4. Din ve inançlardaki evrim benzeri anlatımlar ve inanışlar.

5. Kitlelerin bilgeliği.

Söz konusu bu nedenler / gerekçeler halk edebiyatı ürünlerinde biyolojik evrim benzeri unsurların var olabileceğini desteklemektedir. Çalışma içerisinde ilgili bu beş neden bilimsel bir şekilde açıklanıp çeşitli görüşlerden de faydalanarak örnekleri ortaya konmuştur.

Toplumların halk edebiyatı ürünlerinde evrim benzeri unsurların var olabileceği hakkında pek çok açıklama yapıldıktan ve bilimsel gerekçeler sunulduktan sonra yapılan çalışma içerisinde Türk halk edebiyatı ürünlerinde biyolojik evrim benzeri unsurlar tespit edilmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda Türk halk edebiyatı içerisinde yer alan mit, destan, efsane ve masal türündeki anlatılarda ve de devriyye türündeki şiirlerde biyolojik evrim benzeri anlatımlar, motifler ve unsurlar tespit edilmiştir.

İlk tespitler Türk halk anlatıları üzerinden yapılmıştır. Bu anlatıların ilki ise mitlerdir. Mit türündeki sözlü veya yazılı kültür ürünleri genel bağlamda kutsal mahiyetteki köken ve başlangıç anlatıları olmalarından dolayı insanın yaratılışına ya da var oluşuna dair pek çok söylemi, inancı ve motifi barındırmaktadır. İlgili bu söylem, inanç ve motiflerin bazıları da insanın biyolojik evrimine benzer yapıdadır. Türk mitlerinde de bu benzerliklerle karşılaşmaktayız. Yapılan incelemeler sonucunda biyolojik evrimi anımsatan unsurların tespit edildiği mitolojik anlatılar ise şunlardır: Altay Yaratılış Miti, ateşin icadı hakkındaki Altay miti, Türk – Memlük Yaratılış Miti, insanın yavaş büyümesi ile ilgili Çuvaş miti, insanın yaşı ile ilgili Çuvaş miti, Ağaç Kişi miti.

Altay Yaratılış anlatısında yaşamın su ile başlatılması, ilk insanların ağaç vasıtası ile ortaya çıkması, başlangıçta birden fazla insanın yaratılması yine ilk insanların diğer

primat türleri gibi görünüp ağaçta yaşamaları, ilk insanların tüylü olması gibi söylemler biyolojik evrim ile yakın özellikler içermektedir. Çünkü bilimsel bir gerçeklik olarak da yaşam suda başlamıştır. İnsanın, vücutları tamamen tüyle / kıllı yapıdaki primat ataları da geniş bir zaman aralığında ağaçlarda yaşayıp biyolojik evrim sonucu birden fazla türe ayrılmıştır. Mitte yer alan ağaç motifi de insan türünün kolektif zihnindeki ilk yuvayı temsil etmektedir.

Ateşin icadı hakkındaki Altay mitinde de ilk insan dünyaya sürüldüğünde proto-insanlar ve günümüzdeki pek çok primat türü gibi sadece meyve ve sebze ile beslenmekteydi. Zaman içerisinde ise etle beslenmeye başlamıştır. Mitte konu edinen insanın diyetinin bu şekilde otoburluktan etoburluğa geçmesi de insan evrimini anımsatır. Türk – Memlük Yaratılış anlatısında ise ilk insanın herhangi bir ilahî güç olmadan cansız maddelerin bir araya gelmesi ile oluşması konu edinilmektedir. Mitteki bu anlatım ilk canlı organizmalarının okyanus tabanlarında su, amonyak ve metan bileşimlerinin etkileşimi ile meydana gelmesine benzemektedir.

İnsanın yavaş büyümesi ile ilgili Çuvaş mitinde de biyolojik evrimle ilgili unsurlar bulunmaktadır. Bu Çuvaş mitinde yaratıcı tanrı Turĭ, diğer hayvanlar gibi insan yavrularının da hızlı bir biçimde gelişmesini planlamaktaydı. Ancak insanın güvensizliği nedeni ile Turĭ insanı doğumdan sonra uzun bir süre bakıma muhtaç eder. Turĭ'nin insanları da diğer hayvanlar gibi hızlı gelişecek bir biçimde yaratmayı planlaması insan türünün biyolojik evrim sürecindeki durumuna benzer özellikler taşır. Çünkü insan türü evrim geçirdikçe insan yavrularının anne bakımı uzamıştır. Modern insan öncesi diğer türlerde bebek gelişimi şimdiye oranla daha kısaydı. Bu bakımdan ilgili mitte evrimle benzer anlatımlar bulunmaktadır.

Bir başka Çuvaş miti olan insanın yaşı ile ilgili anlatıda ise ilk başlarda insan ve hayvan ayrımının olmaması ve insanın ne kadar gelişse de hayvansı özelliklerinin olduğu işlenmektedir. Ağaç Kişi hakkında anlatılan mit ise yarı insan yarı maymun biçimindeki melez bir canlıyı konu edinmektedir. Bu demonik varlık ağaçlarda yaşadığı için Ağaç Kişi olarak adlandırılmıştır. Ağaç Kişi'nin yarı insan yarı maymun şeklinde tasavvur edilmesi ve şimdiki bazı primat türleri gibi ağaçlarda yaşaması insanın evrim sürecindeki bazı formlarını hatırlatmaktadır. Bu açıdan Ağaç Kişi proto-insan türleri ile benzerlikler taşır.

Biyolojik evrim benzeri unsurların yer aldığı bir başka tür ise mitolojik özellikler taşıyan türeyiş destanlarıdır. Mitolojik özellikler taşıyan türeyiş destanları temel olarak bir nesnenin, canlının, kişinin veya toplumun ortaya çıkmasını veya türemesini konu edinen anlatılardır. Bu bakımdan bu tür anlatılarda da evrimsel özellikler taşıyan unsurlar bulunabilir. Yapılan incelemeler sonucunda biyolojik evrimi anımsatan unsurların tespit edildiği destanlar şunlardır: Uygur Türeyiş Destanı (kurt), Göktürk Türeyiş Destanı, Şamanların kartaldan türediğine dair destan, Uygur Türeyiş Destanı (ağaç), Er-Sogotoh Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Arı-Haan Destanı.

İncelenen destanlarda genel olarak bir hayvandan, ağaçtan veya cansız bir nesneden türeme motifi görülmektedir. Bu motif Türk toplumunun kolektif zihnindeki insan dönüşümün bir yansımasıdır. Eski Türk toplumunun kolektif düşünce sisteminde insan doğanın bir paçası olup doğada var olan nesnelerden veya canlılardan türemiştir. Halk anlatılarında da bu düşünce sistemi kendine bu şekilde bir yer edinmiştir. Ayrıca destan kahramanlarının hayvansı özelliklerle betimlenmesi ve hızlı bir şekilde büyümesi de insanın hayvansal kökenine dair bir işarettir. İncelenen destanlarda sıklıkla karşımıza çıkan ağaç, orman, mağara ve dağ motifleri ise insan türünün ilk yuvalarını / evlerini temsil etmektedir.

Çalışma içerisinde ele alınan bir diğer tür de efsanedir. Efsane türündeki halk anlatıları da insan bireylerine ve toplumlarına ait çeşitli unsurları içermektedir. Bu unsurlar arasında değişim, dönüşüm ve türeme motifleri de vardır. Efsanelerde yer alan bu değişim, dönüşüm ve türeme motifleri de mitler ve destanlarda olduğu biyolojik evrim benzeri özellikler taşır. Ancak incelenen Türk efsanelerinde bu değişim, dönüşüm ve türeme motifleri bir nesneden veya hayvanda insana olarak değil de genelde insandan hayvana doğru ilerlemektedir. İncelenen bu efsanelerde bazı hayvan türleri insandan türemektedir. Bu şekildeki anlatımlar da insanın biyolojik evrimi ile ilgilidir. Çünkü doğayla iç içe olan kolektif düşüncede canlı ve insan değişimi / dönüşümü her zaman devam eder. İnsan, bir başka hayvandan türeyebileceği gibi bir başka hayvan da insandan türeyebilir. Bu bağlamda tespit edilen Türk efsaneleri şunlardır: ayının insandan türemesine dair efsaneler, maymunun insandan türemesine dair efsaneler, domuzun insandan türemesine dair efsaneler, yusufçuk kuşunun insandan türemesine dair efsaneler, köstebeğin insandan türemesine dair efsaneler.

İncelenen bu efsanelerde ilgili hayvanlar bir suç, ceza, dua veya dilek doğrultusunda bir insandan türemektedir. Bunların yanı sıra türeme motifinin hâricinde

çeşitli açılardan biyolojik evrime benzer unsurlar taşıyan anlatılar da bulunmaktadır. Orman Adam ve Yaban Adam adlı efsaneler de yarı insan yarı hayvan şeklindeki melez varlıkları konu edinmesi ile insan evrimini anımsatır. Fatma Ana'ya dair menkıbede konu edinen olaya göre insan türü de diğer primatlar ve diğer hayvanlar gibi yavrularını doğduktan sonra yalamaktadır. Ancak Fatma Ana'nın isteği üzerine insanlar yavrularını yalamayı bırakır. Ayrıca anlatıda insan yavrularının doğum ardından diğer hayvanlar gibi hızlı bir şekilde fiziksel ve zihinsel gelişme gösterdiği de işlenir. Bu şekildeki anlatımlar da insanın biyolojik evrimi anımsatmaktadır.

Masal türündeki anlatılarda da efsanelerle benzer biçimde insanın biyolojik evrimini anımsatan unsurlar ve anlatımlar bulunmaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda biyolojik evrimi anımsatan unsurların tespit edildiği masallar şunlardır: Demirdağ masalı, Ayı Oğlu Atılehmetgerey, Ayı Kulak, Kıldan Kız, Ayı Çocuk, Ayının Oğlu Erkurban, Ayının Gelini, Ayıoğlu Aslan, İtbaş-Sığırayak'a dair masal.

Biyolojik evrimi anımsatan unsurların tespit edildiği bu masallarda genel olarak bir hayvandan türeme motifi bulunmaktadır. Bu hayvan ise genelde ayıdır. İnsanın hayvandan türeyebileceği düşüncesi ve masallarda konu edinilen bazı kahramanların yarı insan yarı hayvan şeklinde tasavvur edilmesi insanın evrimsel süreci ile benzer özellikler taşır. Ayrıca bu kahramanlar masallarda diğer hayvan türleri gibi hızlı bir şekilde gelişim göstermektedir. İtbaş-Sığırayak'a dair masalda da yarı insan yarı hayvan şeklinde bir anlatım bulunmaktadır.

Bunların yanı sıra incelenen Demirdağ masalında farklı bir insan türü de konu edinilmektedir. Modern insandan başka insan türlerin masal içerisinde yer alması evrimsel süreç içerisinde pek çok insan türünün ortaya çıkmasına benzemektedir.

Halk anlatılarında olduğu gibi Türk halk şiirinde de biyolojik evrim benzeri unsurlar bulunabilmektedir. Ancak bu unsurların olduğu şiirler tekke-tasavvuf edebiyatı dahilinde ortaya çıkan devriyye türü ile yazılıp söylenmişlerdir. Devriyyeler genel bağlamda insanın cansız maddeden bitkiye, bitkiden hayvana ve hayvandan da insana dönüşerek var olduğunu konu edinen devir nazariyesi biçimindeki şiirlerdir. Bu şiirler hem tekke-tasavvuf edebiyatında hem de diğer halk şiirlerinde görülebilmektedir.

Devriyye türündeki eserler konuları itibari ile insanın çeşitli nesnelerden, canlılardan ve hayvanlardan evrilerek var olduğunu konu edinmektedirler. Bu konu ve bu şekildeki söylemler biyolojik evrimle pek çok benzerlik göstermektedir. Devriyye

türündeki şiirler de evrim benzeri pek çok unsuru bünyelerinde barındırmaktadırlar. Çalışma içerisinde de bu unsurları taşıyan şiirler ele alınmıştır. Söz konusu bu şiirleri şu şekilde sıralayabiliriz: Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde bulunan devriyye türündeki bazı şiirler, Giridî Ali Resmî Baba'nın devriyye türündeki şiiri, Hüsnî'nin devriyye türündeki şiiri, Âşık Gufranî'nin devriyye türündeki şiiri, Hasan Basrî Baba'nın İlahî adlı şiiri.

İncelenen bu şiirlerin hepsinde insan, ilk olarak cansız madde olarak ortaya çıkar ve zaman içerisinde maddeden bitkiye, bitkiden hayvana ve hayvandan da insana dönüşür. Bu şekildeki insanlaşma biyolojik evrimin temel özelliklerini yansıtmaktadır.

Halk edebiyatı insana ait her şeyi içerisinde barındırabilir. Halk edebiyatı ürünlerini ortaya koyan insandır. Biyolojik evrimin de insan hayatında önemli bir konumu olması dolayısıyla insanın ortaya koyduğu psikolojik, duygusal, toplumsal ve düşüncesel her türlü üründe evrime dair benzer unsurlar bulunabilir. Çünkü değişim ve dönüşüm doğada ve canlı yaşamında var olan bir gerçekliktir. Toplumlar da bu değişim ve dönüşümleri modern evrim teorisine benzer bir şekilde halk edebiyatı ürünlerinde işleyebilir. Her ne kadar işlense de bu ürünlerdeki evrim benzeri anlatımlar bilimse bir kanıt veya gerçek olarak kabul edilememektedir. Ancak benzerliklerin tespiti ve incelenmesi de önem arz etmektedir.

Son dönemlerde yapılan bilimsel çalışmalar biyolojik evrimin psikoloji, kültür, sanat ve sosyoloji gibi beşerî bilimlerle yakın ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan bu çalışmada da biyolojik evrim ve halk edebiyatı ürünlerindeki insan türünün evrimi arasındaki benzer unsurların varlığı çeşitli bilgi, düşünce ve örneklerle tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler Türk halk edebiyatı ürünleri üzerinde olmuştur.

Genel olarak bakıldığında eski Türk toplumlarının halk edebiyatı ürünlerinde insanın ortaya çıkışı ve türemesi farklı nesneler, bitkiler ve hayvanlar aracılığı ile gerçekleştiği görülmüştür. Türk halk edebiyatı ürünlerinde evrim benzeri unsurların var olmasının ilk nedeni proto-insanlarda ve ilkel toplumlarda gelişen bilinç, zihin ve bellek olabilir. İkinci neden ise ilkel ve gelişmiş homo sapiens toplumlarının gözlemleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Felsefede ve filozoflar arasında biyolojik evrim görüşü de Türk halk edebiyatı ürünlerinde evrimsel unsurların yer almasını sağlamış olabilir. Bunun nedeni Türk toplumun çok geniş bir coğrafyaya yayılması ile ilgilidir. Ayrıca İslam dininin Türkler tarafından kabulüyle antik Yunan felsefesinden etkilenmiş olan Müslüman âlimlerinin düşünceleri de Türk toplumu tarafından tanınmıştır. Böylelikle

hem Yunan felsefesindeki hem de Müslüman âlimlerinin yorumlarındaki insan evrimi Türk halk edebiyatı ürünlerinde görülmeye başlanmış olabilir. Din ve inançlardaki evrim benzeri anlatımlar ve inanışlar da bu konuda etili olmuştur. Son olarak "kitlelerin bilgeliği" teorisi halk edebiyatı ürünlerinde evrimsel unsurlar yer almasını sağlamış olabilir. Çünkü insan toplumları uzun bir zaman boyunca hayvan ata / ana düşüncesini benimsemiştir. İnsanın kökenine dair sayısız teori ve düşünce ortaya atılmış olsa da hayvandan türeme inancı kitlelerin bilgeliği sayesinde daha çok benimsenip yayılmıştır.

Elde edilen sonuçlar gösteriyor ki incelenen Türk halk edebiyatı ürünlerinde insanın ortaya çıkması evrim benzeri bir sürecin ve değişimin ardından gerçekleşmektedir. Ancak söz konusu bu evrim Darwin'in doğal, yapay ve cinsel seçilim yasalarıyla ilgili değildir. Halk edebiyatı ürünlerinde görülen insan evrimi bu yasalarla gerçekleşmeyip daha tanrısal ve ruhsal bir boyuttadır. Halk edebiyatı ürünlerindeki evrim yaratılış, köken, istek ceza bağlamında gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak Türk halk edebiyatı ürünlerinde insan türünün çeşitli aşamalardan geçerek evrimleştiği görülmektedir. Söz konusu bu evrim halk yaratmaları bağlamında ortaya konmuştur. Halk edebiyatı ürünlerinde modern evrim teorisi ile pek çok benzerliğinde olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu benzerlikleri bilimsel bir kanıt veya gerçek olarak şimdilik değerlendiremeyiz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Alangu, Tahir, *Türkiye Folkloru El Kitabı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

Armstrong, Karen, *Mitlerin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil, Merkez Kitaplar, İstanbul 2006.

Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi, Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Artun, Erman, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri, Edebiyat Tarihi / Metinler*, Karahan Kitapevi, 7. bs., Adana 2013.

Artun, Erman, *Türk Halk Bilimi, Karahan Kitabevi*, 11. bs., Adana 2014.

Bakırcı, Nedim, *Kırım Tatar Masalları,* Kömen Yayınları, Konya 2010.

Bayat, Fuzuli, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, 7. bs., İstanbul 2019.

Bayat, Fuzuli, *Türk Şaman Metinleri; Efsaneler ve Memoratlar*, Ötüken Neşriyat, 5. bs., İstanbul 2020.

Bayraktar, Mehmet, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, OTTO, 5. bs. Ankara 2022.

Bickerton, Derek, *Âdem'in Dili; İnsan Lisanı Nasıl Yarattı, Lisan İnsanı Nasıl Yarattı*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. bs., İstanbul 2013.

Boratav, Pertev Naili, *Türk Mitolojisi; Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2020.

Buss, David M., *Evolutionary Psychology: The New Science of the Mind*, Pearson Allyn & Bacon, Boston 2012.

Campbell, Joseph, *İlkel Mitoloji; Tanrının Maskeleri*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 2. bs., Ankara 1995.

Campbell, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.

Cavalli-Sforza L. L. ve Feldman, M. W., *Cultural Transynission and Evolution: A Quantitative Approach*, Princeton Universyt Press, Prenceton, 1981.

Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

Darwin, Charles, *İnsanın Türeyişi*, çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 10. bs., Ankara 2016.

Darwin, Charles, *Türlerin Kökeni*, çev. Sevim Belli, Onur Yayınları, 9. bs., Ankara 2017.

Davis, James C., *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz; İnsanın Hikâyesi*, çev. Barış Bıçakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 17. bs., İstanbul 2020.

Dawkins, Richard, *Gen Bencildir*, çev. Asuman Ü. Müftüoğlu, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 9. bs., Ankara 2007.

De Waal, Frans B. M. vd., *Köken Ağacı; Primat Davranışı İnsanın Toplumsal Evrimi İçin Ne Söyleyebilir?*, çev. Dilek Eylül Dizdaroğlu, Alfa, İstanbul 2013.

Demir, Necati, *Türk Efsaneleri I*, Edge Akademi, Ankara 2013.

Demir, Necati, *Türk Efsaneleri II*, Edge Akademi, Ankara 2013.

Diamond, Jared, *Üçüncü Şempanze; İnsan Türünün Evrimi ve Geleceği*, çev. Çağatay Tarhan, Pegasus Yayınları, 1. bs., İstanbul 2020.

Dutton, Denis, *Sanat İçgüdüsü: Güzellik, Zevk ve İnsan Evrimi*, çev. Murat Turan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017.

Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, Om Yayınevi, İstanbul 2001.

Eliade, Mircea, *Myth and Reality*, çev. W. R. Trask, Harper & Row, New York 1963.

Erdem, Mustafa, *Hazret-i Âdem*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

Ergun, Metin, *Türk Dünyası Efsanelerin Değişme Motifi II. Cilt*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Ergun, Metin ve Açа Mehmet, *Tıva Kahramanlık Destanları II*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Frazer, James G., *Altın Dal; Dinin ve Folklorun Kökenleri 1*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul, 1991.

Frazer, James G., *Altın Dal; Dinin ve Folklorun Kökenleri 2*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, İstanbul, 1992.

Frazer, James George, *İnsan, Tanrı & Ölümsüzlük, Kanon Kitap*, çev. Onur Aydın ve İrem Demirel, 2. bs., İstanbul 2019.

Freud, Sigmund, *Totem ve Tabu*, Cem Yayınevi, 4. bs., İzmir 2021.

Geçtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, 8. bs. İstanbul 1998.

Gedik, Nusret, *Türk Edebiyatından Manzum Devriyye*, H Yayınları, İstanbul 2018.

Gezgin, İsmail, *Homo Narrans, İnsan Niçin Anlatır; Mit, Masal ve Hikâyenin Arkeolojisi*, Redingot Kitap, 3. bs., İstanbul 2020.

Gılgamış Destanı, çev. Sait Maden, ed. Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. bs., İstanbul 2021.

Gültekin, Mustafa, *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler),* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Güvenç, Bozkurt, *Kültürün Abc'si*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

Harari, Yuval Noah, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens; İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, 31. bs., İstanbul 2017.

İnan, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Altınordu Yayınları, Ankara 2018.

İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm; Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs., Ankara 1986.

İsmayılov (Genceli), Mehdi, *Azerbaycanlı Şair Mehemmed Hâdi; Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

Jung, Carl Gustav, *Analitik Psikoloji*, çev. Ender Gürol, Payel Yayınları, 2. bs., İstanbul 2006.

Jung, Carl Gustav, *Dönüşüm Sembolleri*, çev. Firuzan Gürbüz Gerhold, Alfa, 2. bs., İstanbul 2020.

Jung, Carl Gustav, *Dört Arketip*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Metis Yayınları, 7. bs., İstanbul 2020.

Kabak Turgay ve Köksal, Fatih, *Yazılı Kaynaklar ve Anlatılar Işığında Türk Mitolojisi*, Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım, Çanakkale 2021.

Kahveci, Niyazi, *Çağımız ve Türkiye Düşün ve Bilim Alanları*, Doğu Kitapevi, 7. bs., İstanbul 2021.

Kandel, Eric R., *In Search of Memory; The Emergence of a New Science of Mind*, W. W. Norton & Company, New York 2006.

Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi; İ.Ö. Üçüncü Bin Yıldaki Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.

Landau, Misia, *Narratives of Human Evolution*, Yale University Press, New Haven 1991.

Lang, Andrew, *Myth, Rituel & Religion*, Senate, London, 1995.

Larson, Richard K., Déprez, Viviane ve Yamakido, Hiroko, *The Evolution of Human Language: Biolinguistic Perspectives*, Cambridge University Press, New York 2010.

Leakey Richard, *İnsanın Kökeni*, çev. Sinem Gül, Varlık Yayınları, İstanbul 1998.

Levi-Strauss, Claude, *Mit ve Anlam*, çev. Gökhan Yavuz Demir, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.

Lévy-Bruhl, Lucien, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, 2. bs., Ankara 2018.

Lévy-Bruhl, Lucien, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, 3. bs., Ankara 2020.

Lewin, Roger, *Modern İnsanın Kökeni*, çev. Nazım Özüaydın, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 13. bs., Ankara 2008.

Lieberman, Daniel E., *İnsan Vücudunun Öyküsü: Sağlık, Hastalık ve Evrim*, çev. Raşit Bilgin, Say Yayınları, İstanbul 2015.

Lucretius, *Evrenin Yapısı*, çev. Tomris Uyar ve Turgut Uyar, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974.

Malinowski, Bronislaw, *Büyü, Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınları, 1. bs., İstanbul 1990.

Malinowski, Bronislaw, *İlkel Toplum*, Çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.

Malinowski, Bronislaw, *Myth in Primitive Psychology*, Read Books Ltd., Redditch 2014.

Mevlânâ, *Mesnevî V*, çev. Veled İzbudak, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, 14. bs., Ankara 2015.

Ong, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, 5. bs., İstanbul 2014.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi II*. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2010.

Örnek, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2020.

Propp, Vladimir, *Folklor Teori ve Tarih*, çev, Necdet Hasgül ve Tolga Tanyel, Avesta, İstanbul 1998.

Radloff, Wilhelm, *Türklerin Kökleri, Dilleri ve Halk Edebiyatı (1,2,3,4,5,6)*, çev. Yasemin Ünlü, Hasan Yıldız ve Arzu Ekinci, Ekav Yayınları, Ankara 1999.

Roux, Jean-Paul, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., Ankara 2015.

Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.

Sagan, Carl, *Cennetin Ejderleri; İnsan Zekâsının Evrimi Üzerine Düşünceler*, çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, 4. bs., İstanbul 2019.

Sagan, Carl, *Tanrı'nın Kapısını Çalan Bilim*, çev. Reşit Aşçıoğlu, Altın Kitaplar, 9. bs., İstanbul 2021.

Sakaoğlu, Saim, *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yayınları, 4. bs., Ankara 2012.

Sarpkaya, Seçkin, *Türklerin Şeytani Masalları; Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar*, Karakum Yayınevi, Ankara 2018.

Sever, Mustafa, *Türk Halk Şiiri*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2013.

Skybreak, Ardea, *Evrim Bilimi ve Yaratılış Efsanesi; Neyin Gerçek ve Önemli Olduğunu Bilmek*, çev. Betül Çelik, Yordam Kitap, İstanbul 2010.

Stocking Jr, George W., *Race, Culture and Evolution: Essays in the History of Anthropology*, University of Chicago Press, Chicago 1982.

Suleymanov, Ahmet, İbrahimov, Gaynislam ve Ergun, Metin, *Başkurt Destanları 1; Mitolojik Destanlar,* çev. Metin Ergun vd., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Surowiecki, James, *Kitlelerin Bilgeliği: Çok Kişinin Aklı Neden Az Kişinin Aklından Üstündür ve Kolektif Akıl İş Dünyasını, Ekonomileri, Toplumları ve Ulusları Nasıl Biçimlendirir*, çev. Osman Deniztekin, Varlık Yayınları, 2. bs., İstanbul 2018.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Hikâyeler*, Dergâh Yayınları, 9. bs. İstanbul 2011.

Teber, Serol, *Doğanın İnsanlaşması*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1982.

Thompsom, Tok ve Schrempp Gregory, *The Truth of Myth: World Mythologies in Theory and Everyday Life*, Oxford University Press, Oxford 2020.

Tylor, Edward B., *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom (C. 1),* Henry Holt and Company, New York 1889.

Üçer, Müjgân, *Türk Kültür ve Sanatında Hayat Ağacı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2019.

White L. A., *The Evolution of Culture*, McGraw-Hill, New York, 1959.

Yanko-Hombach, Valentina vd., *"The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate, and Human Settlement"*, Springer, Dordrecht 2007.

Yıldırım, Cemal, *Yüz Soruda Evrim Kuramı ve Bağnazlık,* Gerçek Yayınevi, 1. bs., İstanbul 1989.

Zimmer, Carl, *Evrim; Bir Fikrin Zaferi*, çev. Hasan Erol Eroğlu, Alfa, İstanbul 2014.

Kitap Bölümleri

Ateş, Kenan, "Dünü ve Bugünüyle Evrim Kuramı", *Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi*, ed. Kenan Ateş, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2009, s. 15-16.

Brace, C. Loring, "İnsanın Ortaya Çıkışı: Doğal Bir Süreç Mi Yoksa İlahi Bir Yaratılış Mı", *Yaratılış Mı Evrim Mi; Bilim İnsanları Yaratılışçılığı Tartışıyor*, hzl. Andrew J. Petto ve Laurie R. Godfrey, çev. Çağatay Tarhan, Ayrıntı Yayınları, 1. bs., İstanbul 2017.

Saydam, M. Bilgin, "Psikomitoloji; Kavramlar / Kuramlar", *Psikomitoloji: İnsanı Öykülerinde Aramak 1,* ed. M. Bilgin Saydam ve Hakan Kızıltan, İthaki Yayınları, İstanbul 2019.

Uysal, Yasin ve Genceli, Mehdi, "Türk Mitolojisinde Deus Absconditus ve Demiurglar", *Mitoloji Araştırmaları III*, ed. İbrahim Gümüş, Paradigma Akademi, Çanakkale 2021.

Makaleler

Akmaz, Gökhan, "Hint, Yunan, Sümer ve Türk Mitolojilerinde Tufan Mitinin Kültürel Bellek Açısından Önemi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Dergisi*, C. 59, S. 2 (2019).

Aytaç, Pakize, "Devriye Metinlerinde Geçen Omurga Kavramlar", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, C. 2 (2011).

Berkant, Hasan Güner, "Biyolojik Kültür ve Biyolojik Bilinç Yoluyla Biyolojik Düşünme", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* C. 3, S. 33 (2007).

Bogin, Barry, "The Evolution of Human Childhood: A Unique Growth Phase and Delayed Maturity Allow for Extensive Learning and Complex Culture", *BioScience,* C. 40, S. 1 (1990).

Caferoğlu, Ahmet, "Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* (1986).

Caner, Fırat, "Büyük Tufan Mitleri ve Atra-Hasis", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü (KAREN) Dergisi*, C. 3, S. 3 (2017).

Coley, John D. ve Tanner, Kimberly, "Relations Between Intuitive Biological Thinking and Biological Misconceptions in Biology Majors and Nonmajors", *CBE-Life Sciences Education,* S. 14 (2015).

Cosmides, L. ve Tooby, J., "Evolutionary Psychology and The Generation of Culture, Part II. Case Study: A Computational Theory of Social Exchange", *Ethology and Sociobiology*, S. 10 (1989).

Crystal, Jonathon D. ve Glanzman, David L., "A Biological Perspective on Memory", *Current Biology*, C. 23, S. 17 (2013).

De Jong, H. Looren ve Van Der Steen W. J., "Biological Thinking in Evolutionary Psychology: Rockbottom or Quicksand?", *Philosophical Psychology*, C. 2, S. 11 (1998).

Demirel, Arzu, "Antik Yunan'da Biyolojik Evrim Düşüncesi", *Folklor Edebiyat*, C. 17, S. 68 (2011).

Dölek, İskender ve Özsoy, Naci, "Nuh Tufanı Üzerine", *Social Sciences Studies Journal (SSS Journal)*, C. 4, S. 21 (2018).

Dundes, Alan, "Halk Kimdir?", çev. Metin Ekici, *Millî Folklor*, C. 5, S. 37 (Bahar 1998).

Earl, Brian, "The Biological Function of Consciousness", *Frontiers in Psychology*, S. 5 (2014).

Edelman, Gerald M. – Gally, Joseph A. ve Baars, Bernard J., "Biology of Consciousness", *Frontiers in Psychology*, S. 2 (2011).

Elizalde, E. – Obukhov, V.V. ve Timoshkin, A.V., "Inhomogeneous Viscous Dark Fluid Coupled With Dark Matter in the FRW Universe", *Modern Physics Letters A*, C. 29 (2014).

Giménez, Marta ve Harris, Paul L., "Understanding Constraints on Inheritance: Evidence for Biological Thinking in Early Childhood", *British Journal of Developmental Psychology*, S. 20 (2002).

Gürel, Emet ve Muter Canan, "Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1 (2007).

Karabulut, Merve, "Freud ve Jung Işığında Masal ve Psikanaliz", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 26 (2022).

Kelly, Adrian, "Homer and History: Iliad 9.381", *Mnemosyne,* S. 59 (2006).

Keskin, Ahmet, "Türk Tasavvuf Kültürü ve Devir Nazariyesi Bağlamında Neşet Ertaş", *Sûfî Araştırmaları*, S. 12 (2015).

Kong, Lily ve Goh, Elaine, "Folktales and Reality: The Social Construction of Race in Chinese Tales", *Area,* C. 27, S. 3 (1995).

Kumartaşlıoğlu, Satı, "Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi,* C. 3, S. 6 (2015).

Hallpike, C.R., "Social and Biological Evolution I. Darwinism and Social Evolution", *Journal of Social and Biological Structures,* C. 8, S. 2 (1985).

Landau, Misia, "Human Evolution as Narrative", *American Scientist,* S. 72 (1984).

Oğuz, M. Öcal, "Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları", *Milli Folklor,* S. 62 (2004).

Öktem, Ülker, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Antropoloji,* S. 23 (2010).

Power Carl ve Rasko, John E.J., "Whither Prometheus' Liver? Greek Myth and the Science of Regeneration", *Annals of Internal Medicine,* C. 149, S. 6 (2008).

Redding, Richard W., "The Pig and the Chicken in the Middle East: Modeling Human Subsistence Behavior in the Archaeological Record Using Historical and Animal Husbandry Data", *Journal of Archaeological Research,* C. 23, S. 4 (2015).

Sabirova, A. S. vd., "The Effect of Ancient Totemic Beliefs on the Kazakh Traditional Singing", *Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales*, C. 36, S. 27 (2020).

Selimoğlu, Eda vd., "Beslenme Şeklinin Zaman İçindeki Tarihsel Yolculuğu", *SETSCI Conference Indexing System,* C. 3 (2018).

Soyyer, Ahmet Yılmaz, "Bektaşîlikte Devir (Dönüşüm) Anlayışı", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi,* S. 1 (2009).

Teotónio, Henrique ve Rose, Michael R., "Perspective: Reverse Evolution", Evolution: International Journal of Organic Evolution, C. 55, S. 4 (2001).

Thompson, Tok, "The Ape That Captured Time: Folklore, Narrative, and the Human-Animal Divide", *Western Folklore,* S. 69 (2010).

Tiwari, Rishi Kumar, "Robertson-Walker Cosmological Models With perfect Fluid in General relativity", *Research in Astronomy and Astrophysics,* C. 11, S. 7 (2021).

Walker, Ilsa, "Biological Memory", *Acta Biotheor,* C. 21 (1972).

Weber, Eugen, "Fairies and Hard Facts: The Reality of Folktales", *Journal of the History of Ideas*, C. 42, S. 1 (1981).

Wood, Rachel, Baxter, Paul ve Belpaeme, Tony, "A Review of Long-Term Memory in Natural and Synthetic Systems", *Adaptive Behavior*, C. 20, S. 2 (2012).

Yeşildal, Ünsal Yılmaz, "Bir Arketip Olarak Yılan", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 13 (2018).

Yıldız, Naciye, "Türk Destancılık Geleneği", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1 (2009).

Zhegallo, Vladimir vd., "On the Fossil Rhinoceros Elasmotherium", *CRANIUM*, C. 22, S. 1 (2005).

Tezler

Acar, Ayça, *Biyoloji Öğretmenlerinin Evrim Teorisi İle İlgili Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2011.

Arslan, Ahmet Serdar, *Çankırı Masalları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

Bilir, Bayram, *Hayvan Motifli Uygur Halk Masallarının Linguistik ve Metinbilimsel Analizi (Gramer – Metin – Aktarma – Tahlil)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2015.

Bozkır, Ahmet Hamit, *Din Psikolojisi Açısından Carl Gustav Jung'un Analitik Psikolojisi ve Kolektif Bilinçdışının Bir Arketipi Olarak Tanrı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2021.

Ege, Fatih, *Arketipsel Sembolizm Bağlamında Kuzeydoğu Anadolu Masallarının Analizi,* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan 2015.

Ekşi, Esin, *Türk Mitolojisinde Gerçeklik,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

Eryılmaz, Harika Zöhre, *Halk Psikolojisi Bağlamında Zihnin Dinsel-Mitsel Anlatı Kurgusu: Yaratılış Mitolojisi,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021.

Gültekin, Mustafa, *Tataristan Masalları Üzerinde Bir Araştırma,* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.

Hallaçi, Besmir, *Plotinus ve Fârâbî'de Ruh/Nefs Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2013.

Işık, Neşe, *Türk Masallarının Sembolik Açıdan Çözümlenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2009.

İnan, Sibel, *Türkiye'deki Biyoloji Öğretmen Adaylarının Evrim Konusundaki Bilgileri, Evrim Teorisini Kabul Etme Düzeyleri, Evrim Öğretimine Yönelik Tutum ve Öz Yeterlilik Düzeylerinin Betimsel Karşılaştırmalı Analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2018.

Kutlutürk, Cemil, *Hinduizm'de Avatara İnancı,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

Ospanaliyeva, Bibigül, *Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2011.

Özdemir, Cafer, *Havza Yöresi Anonim Halk Edebiyatı Ürünleri Üzerine Bir Araştırma,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003.

Takmaz, Fatma, *Platon'da Kavram ve Gerçeklik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010.

Ünlü, Emin, *Üniversite Öğrencilerinin Evrim Teorisi Hakkında Görüşlerinin Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019.

Yaldız, Adem, *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002.

Yavuz, Cemalettin, *Çuvaş Mitleri ve Efsaneleri Üzerinde Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2019.

Zhamakina, Alfiya, *Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2004.

Kaya, Doğan, *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, 3. bs., Ankara 2014.

Peters, Francis E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayıncılık, 1. bs., İstanbul 2004.

Sakaoğlu, Saim, "Halk Edebiyatı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 15.

Türkçe Sözlük 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.